VIGILIA

46. évf. 10. szám 1981. október

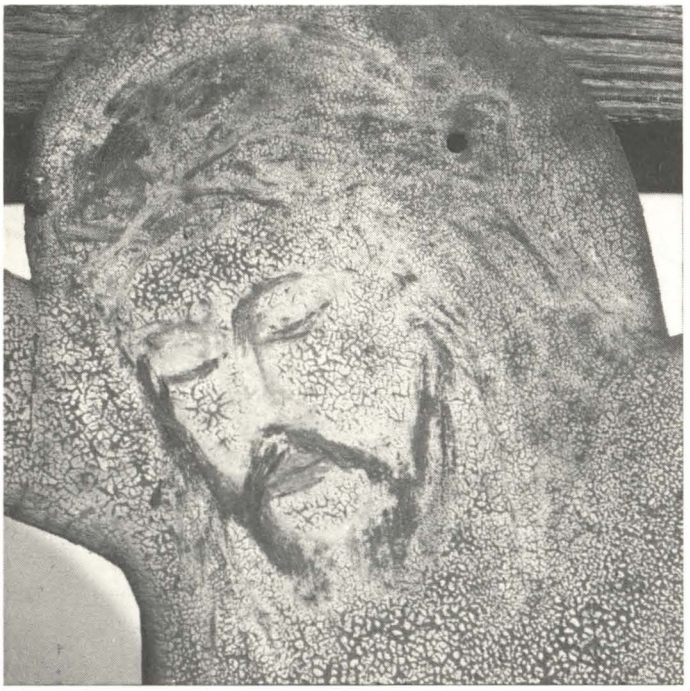

Tomka Ferenc: **Evangelizáció a társadalom peremén**

S. Gyurkovics Mária: **A hodászi cigánytelep**

Hegyi Imre–Kovalik Márta: **Kreol mise**

Choli Daróczi József, Osztojkán Béla és Lojko Lakatos József **versei**

Beszélgetés **Szakcsi Lakatos Bélával**

Tornai József és Gál Ferenc **disputája**

Szeghalmi Elemér: **Lovik Károly**

Précis: français, deutsch, English, italiano

VIGILIA

46. ÉVFOLYAM

10. SZÁM

E számunkról 673
TOMKA FERENC: Evangelizáció a társadalom peremén 674
S. GYURKOVICS MÁRIA: A hodászi cigánytelep 680
Cigány népdal 684
HEGYI IMRE–KOVALIK MÁRTA: Kreol mise *(riport)* 685
CHOLI DARÓCZI JÓZSEF: Levél helyett, Apám lovai *(versek)* 696
GYARMATI FARKAS DEZSŐ: Ballada, Ének, November *(versek)* 697
OSZTOJKÁN BÉLA: Partok nélkül *(vers)* 698
LOJKO LAKATOS JÓZSEF: A bekecses tündér és a reggel *(vers)* 698
HORVÁTH GYULA: Istenhez, Cigánytelep, Imádkoznak a templomok, Holtak járnak a földön *(versek)* 700
BÁLINT B. ANDRÁS: Tudósítás a világ végéről 701

A Vigilia beszélgetése

Szakcsi Lakatos Bélával *(Hadas Miklós)* 703

SZABADOS GYÖRGY: Improvizáció és kompozíció 710
PUSZTA SÁNDOR: Emberi szivárvány, Kiáltvány, Évtáj, Szélbe hajolnak *(versek)* 712

Disputa

TORNAI JÓZSEF: Bevezetés és párbeszéd 713
GÁL FERENC: A bevezetés folytatása 717

SZEGHALMI ELEMÉR: Lovik Károly. Egy elfelejtett író a századfordulóról 719
CSANÁD BÉLA: Életfogytiglan, Böjti szelekkel, Csönd, Dialógus, Prófécia *(versek)* 724

Tények és távlatok

NAGY KÁZMÉR: A társadalom és az egészség 725

KENDE SÁNDOR: Nehéz kimondani *(elbeszélés)* 727
SINKÓ FERENC: A Szent László-emlékek sorsa a XVI. és XVII. században 732

Napló

C. D. J.: Cigány világkongresszus '81 736
Irodalom Kiment a ház az ablakon *(Rónay László)* – 737; Kierkegaard magyarul *(Reisinger János)* – 739; **Teológia** Szabó Ferenc új könyve *(S. G.)* – 741; **Zene** Bartók-dokumentumok *(R. L.)* – 742; **Színház** Sütő András új drámája a Nemzeti Színházban *(Balogh Tibor)* – 743; **Film** Szabó István Mephistója *(Karcsai Kulcsár István)* – 746; Idegen nyelvű *tartalomjegyzék* – 748; *Haza és nagyvilág* – lapunk hátsó belső és külső borítóján

A címlapon Olasz Ferenc felvétele

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA *Felelős kiadó:* VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: **173-933, 177-246.** Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámlaszáma: OTP 37.343–VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20,– Ft. Előfizetés: negyedévre: 60,– Ft, félévre: 120,– Ft, egy évre: 240,– Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042–6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (81.13792). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (818965/09)

E számunkról

Babits Mihály s vele a magyar szellem legjobbjai az 1930-as évek végén kereken elutasították azt a hamis kérdésföltevést – ki a magyar? –, *s helyette arra igyekeztek választ adni:* mi a magyar? *A kérdőszócska ilyetén fölcserélése az etikai-emberi alapállás különbözőségét rejti magában; nem elválasztani akarja a magyart a nem magyartól, hanem azt kutatja, melyek a magyar etnikum jellemző jegyei, mi a lényege – antropológiai, szociológiai, karakterológiai szempontból – magyarságunknak.*

Manapság egyre gyakrabban hangzik el az a kérdés: mi a cigány? *Elhangzik persze a diszkriminatív csengésű* ki a cigány? *is, de talán szükségtelen bizonygatnunk, hogy az előző kérdés az igazi, a lényegre tapintó. Az országot járva: szabolcsi kolóniákon, szanálásra ítélt városszéli házacskákban, borsodi barlanglakásokban – nemcsak a települések, hanem a társadalom legperemén – mindenütt találkozik az ember cigányokkal, s találkozik „beljebb" is, gyárakban, téeszekben, iskolák katedráin. Rövid beszélgetés után mindenütt elhangzik az iménti kérdés; s el a tanácsok építési és lakásosztályain, az egészségügyi intézményekben, néha a rendőrségen is. A cigányság társadalmi beilleszkedésének, szociális és kulturális elmaradottságának problémája mára az ország egyik feszítő gondjává vált, s bár sok biztató kezdeményről tudunk, a megoldás még távolinak tűnik.*

Számolnunk kell azzal a ténnyel – alapos felmérések igazolják –, hogy a magyar társadalom egy kisebb része kifejezetten ellenséges magatartást tanúsít a cigányokkal szemben. Ennél nagyobb hányad egyszerűen csak idegenkedik tőlük; ők a gyors beolvasztástól, a jellemző etnikai, nyelvi sajátosságok eltörlésétől remélik a bajok elintézését. S bizony, kevesebben vannak, akik belátják, hogy a feszültség csakis társadalmi összefogással oldható föl – s nem a cigányok véleményének, kívánságainak megkérdezése nélkül, hanem velük együtt.

Az utóbbi években tanúi vagyunk a cigány öntudat erősödésének. Egyrészt a külső nyomás reakciójaként, másrészt az iskolázottsági színvonal lassú, de szemmel látható emelkedése következtében. Kialakult egy szűk, ám befolyásában és céltudatosságában jelentős cigány értelmiségi réteg, amely nem hagyja elaludni – elfújni? – a vita lángját, minden lehetséges fórumon szóvá teszi a cigányság szociális körülményeit, újságok, könyvek, lemezek kiadását szorgalmazza. S erőfeszítéseiknek megvan az eredménye; gondoljunk a Füstös képek *és a* Csikóink kényesek *című könyvek sikerére, a fölfedezés erejével ható cigány népdallemezre, vagy arra, hogy a népballadák és keservesek gyűjteménye, illetve a* Fekete korall *című antológia néhány nap alatt elfogyott a boltokból az idei könyvhéten. S ha elfogyott – nyilván elolvassák. Ha elolvassák – a szó nem marad írott malaszt.*

Októberi számunk homlokterébe a magyarországi cigánykérdést helyeztük. Korántsem a teljesség igényével – a kezdet lendületével inkább. Megvizsgáljuk, mit tehetünk mi, keresztények – elsősorban a lelkipásztorok – a társadalom perifériáin élőkért; ellátogatunk a hodászi cigánytelepre, ahol egy görög katolikus pap és egy óvónő fáradozásának köszönhetően sokat javult a cigányok helyzete. Pillantást vetünk egy baranyai falucska utolsó lakóira, köztük néhány cigánycsaládra; beszámolunk az európai cigányok NSZK-ban tartott májusi konferenciájáról; beszélgetünk Szakcsi Lakatos Bélával, a kitűnő jazz-muzsikussal, a Bartók Béla zeneiskola tanárával; s közöljük néhány – ma már országosan ismert – cigány költő versét magyarul.

Csalog Zsolt barátja levelét idézi Kilenc cigány *című riportkönyvének utószavában. „320 000 cigány él ma Magyarországon. Ez igen nagy szám, az arányokat tekintve is – minden harmincadik ember cigány! Tizenöt év múlva minden huszonkettedik magyar ember cigány lesz. De az arányokat nézve is óriási tömeg: ha kézenfogva láncba állnának, Mátészalkától Sopronig érne a lánc. Gondolod, hogy ennyi embert képviseltethetsz, bemutathatsz kilenccel?..."*

Ami minket illet, mi sem vállalkozhatunk arra, hogy e szám keretében átfogó képet adjunk a hazai cigányság helyzetéről. Csupán a figyelmet szeretnénk néhány cikk, vers, riport erejéig a cigányságra irányítani, lelkiismeret-vizsgálatra ösztönözni, elgondolkodtatni velük kapcsolatban.

Reméljük, hogy valamennyi olvasónk megérti szándékunkat.

TOMKA FERENC

EVANGELIZÁCIÓ A TÁRSADALOM PEREMÉN

Vannak társadalmunknak csoportjai, amelyek valamilyen oknál fogva a társadalom peremére szorultak. Közülük az alábbiakban a keresztény felelősség szempontjából is talán legfontosabb háromról szólunk, a cigányságról, a hátrányos helyzetűekről és a deviánsokról.

A CIGÁNYSÁG ÉS A LELKIPÁSZTORKODÁS

– A rádió 1981-ben műsort sugárzott Uszka községből, ahol egy igehirdető rövid idő alatt hivő közösséggé kovácsolta a falu cigány lakosságát, s ez jelentős indítást adott társadalmi integrálódásukhoz. Ugyanezen idő alatt kinevelte a cigányok közül saját közösségvezetőjüket is.

– Magyarországon kb. 400 ezer cigány él (a lakosság 4 százaléka), de a tanköteles korúaknak 6 százaléka, az első osztályba lépőknek pedig 10 százaléka cigány.

– A cigány lakosság általában a római katolikus vagy a református egyházhoz tartozónak vallja magát. A tények azonban arra utalnak, hogy komoly lelkipásztori megközelítésükről a nagy egyházak lelkipásztorai többnyire *lemondtak,* reménytelennek ítélve a munkát.

– Napjainkban „divatos" magasztalni *Teréz anyát,* aki elment az indiai páriák közé, Krisztus szeretetétől mozgatva. Vajon a magyar lelkipásztorkodás elindul-e a cigányok felé? Vagy bensejükben a keresztények is átveszik azokat a legkeresztténytelenebb előítéleteket, amelyeket a társadalom nem kis részben a cigányokkal szemben táplál?

A cigánykérdésről általában. A cigányság nem társadalmi réteg, hanem etnikai közösség. Ide tartozik a cigány származású, képesítés nélküli segédmunkás és az értelmiségi, az elmaradott telepen élő és a városi kultúrában integrálódott cigány állampolgár egyaránt. A cigánysággal kapcsolatos írások azonban általában a társadalomba még be nem illeszkedett, vagy a beilleszkedés útján lévő cigányokkal foglalkoznak. Bennünket is elsősorban az ő kérdésük érdekel. – Vegyük szemügyre először a *cigánykérdés történetét* és jelenlegi helyzetét.

A cigányok jelentős része a XV. században érkezett Európába, illetve Magyarországra indiai őshazájukból. Többségük vándoriparos, de akadtak olyanok is, akik lóval, ronggyal kereskedtek. Vándor életformájuk és kultúrájuk eltérő volta miatt kezdettől fogva rendszeresen összeütközésbe kerültek a hatóságokkal és a magyar lakossággal. Az 1945-ben megkezdődött társadalmi átalakulás ugyan új lehetőségeket nyitott meg a cigányság előtt, de a gyakorlatban helyzetük továbbra is hátrányos maradt. Hiszen ha jogaik egyenlőek voltak is a magyarokéval, hátrányos körülményeik nem változtak meg.

Lényeges változást hozott a cigányság életében az MSZMP Politikai Bizottságának 1961-es határozata. 1961 óta több fontos intézkedés történt a cigányság felemelése érdekében. Sikerült elérni, hogy a munkaképes korú férfiak 80–90 százaléka dolgozik, hogy az iskolás korú gyermekek mintegy 95 százaléka beiskolázható, hogy egyre többen végezték el a VIII. osztályt és jelentkeztek továbbtanulásra, hogy 1964-től 1980-ig a cigánytelepeken élő cigányok aránya 70-ről 20 százalékra csökkent.

De a cigányság mindezek ellenére *ma is súlyos létproblémákkal küzd:*

– A magyar lakosság nem kis része *előítélettel* viseltetik a cigányság iránt s alkalmasint kifejezi lenézését, elítélését.

– *Alacsony iskolai végzettségük* következtében a cigányok jelentős hányada változatlanul a legalacsonyabb és gyakran a legegészségtelenebb munkák végzésére kényszerül.

– A *nagy családok* következményeként az asszonyok többségükben otthon maradnak (60–70 százalék). Így egy keresőnek *háromszor annyi* embert kell eltartania, mint a többi családban. Az

egy főre jutó csekély jövedelem pedig megakadályozza, hogy kiemelkedjenek hátrányos körülményeik közül.

– A cigányoknak legalább egyötöde még a szociális követelmények minimumának meg nem felelő telepeken él.

– A nem cigányok Magyarországon – az életkori struktúra alapján – másfélszer olyan hosszú életre számíthatnak, mint a cigányok.

– A cigányok között magasabbak a *betegségi arányok*. (A tbc kétszerese az átlagosnak, a vérhas nyolc-tízszerese stb.) Bizonyos betegségek – idegbetegség, gyomorfekély – gyakoriságának nem a higiénia hiánya és nem a gyenge fizikum az oka, hanem a társadalmi *beilleszkedés nehézsége*.

– 1975-ben a *tanköteles korúak* 5,8 százaléka cigány, a gyógypedagógiai intézmények tanulóinak 24,1 százaléka. Az iskolások 60 százaléka ma sem járja ki a VIII. osztályt, s ez alkalmatlanná teszi őket a továbbtanulásra, a későbbiekben pedig a hátrányos helyzetből való kiemelkedésre.

Lelkipásztori szempontok. A cigányság gondjainak megoldása társadalompolitikai, szociálpolitikai feladat. Amint láttuk, különösen 1961 óta hatalmas előrelépések történtek e téren. De milyen feladatai vannak a lelkipásztorkodásnak?

a) A társadalom egyes szervei és személyei (pedagógusok, tanácsi alkalmazottak) olykor a keresztényeket megszégyenítő odaadással szentelik magukat a cigányok ügyének. Másik oldalon viszont – a legutóbbi felmérések szerint is – a magyar lakosság köreiben még mindig súlyos *előítéletek* élnek a cigánysággal szemben. A cigányság felemelkedésének egyik nagy gátját ezek az előítéletek alkotják.

A cigányok szemére vetnek sok hátrányos tulajdonságot, de nem gondolnak arra, hogy ezeket jelentős részben a cigánysságnak évszázadok óta tapasztalt hátrányos és megvetett helyzete is okolja. „Ha valakit üldöznek és nincs védőfegyver a kezében, úgy csapdát igyekszik állítani, hogy az üldöző beleessen. Minél tovább tart az üldözés, annál leleményesebben fogja ezt a csapdát megfabrikálni. Ha valaki munkát kér és nem kap, lopásra kényszerül. Ha valakivel nem emberi módon beszélnek, ha tűrnie kell mások gúnyolódását, magától értetődik, hogy ellenséget fog látni az egész környező világban, s a maga – törvényen kívüli – eszközeivel próbálja biztosítani fennmaradását."

A lelkipásztorkodás egyik fontos feladata tehát – különösen a cigánylakta falvakban –, hogy a cigányok iránti helyes keresztény szemléletre és magatartásra neveljen. Nyilvánvaló, hogy a közismert nehézségek nem fognak egyik napról a másikra megszűnni. De megoldásuk első feltétele az előítéletek eloszlatása.

b) A társadalomba még be nem illeszkedett cigányság társadalmi-kulturális *felemelésének* kérdésében közismert vitatéma, vajon az-e a megoldás, ha a cigányokat kiemelik környezetükből és a magyar lakosság közé telepítik, illetve az iskolás gyermekeket a magyar gyermekek közé *keverik*, vagy ha saját *etnikumukon belül* kísérelik meg felemelésüket, illetve külön osztályban, kollégiumban tanítják, nevelik őket. Mindkét véleménynek vannak harcos képviselői. A gyakorlat a telepítés vonatkozásában általában a cigány lakosságnak a nem cigányok közé való betelepítését tűzte célul, míg a gyermekek nevelésének vonatkozásában mindkét megoldás ismeretes.

A lelkipásztorkodásnak természetesen az adott körülményekhez kell alkalmazkodnia. De azokban a helységekben, ahol a cigányok elkülönülnek a falu magyar társadalmától, bizonyára lelkipásztori gondozásuknak is – legalábbis a kezdeti időben – saját kultúrájukban, faji közösségükben kellene történnie. A cigány és nem cigány népesség között ma még oly sok a különbség, hogy ezeknek megszüntetése egy csapásra lehetetlen. A különbségek nyugodt elviselésére pedig sem a magyarok, sem a cigányok nem érettek. A cigányság bekeverése a magyar hívek közé nem biztos, hogy általános és tartós eredményekkel járna. De ha a cigányság saját környezetében segítséget kap arra, hogy elinduljon az emberi és keresztény felemelkedés útján, akkor távlatban alkalmassá válik a teljes társadalmi beilleszkedésre is.

c) A sajátos cigány lelkipásztorkodás missziós lelkületű papokat, apostoli világiakat igényel, akik egész életükkel eggyé tudnak válni a cigányokkal.

A szociálpolitikai intézkedések is jelentős mértékben hatástalanok maradnak – mondják a ku-

tatók –, ha nincsenek olyan *közvetítők*, akik *személyesen* átadják, lebontják a társadalompolitika által biztosított lehetőségeket. Lelkipásztori vonatkozásban is egy, a cigányságnak élő világi vagy pap lehet konkrét biztosítéka, tanúja Isten szeretetének.

A HÁTRÁNYOS HELYZETŰEK ÉS A LELKIPÁSZTORKODÁS

Azok a személyek vagy csoportok, akik vagy amelyek különböző okokból kifolyólag elmaradott anyagi-gazdasági, illetve kulturális szinten állnak, hátrányos (vagy többoldalúan hátrányos) helyzetbe kerülnek a társadalom egészéhez viszonyítva (mint a cigányok is). A többoldalúan hátrányos helyzet sok okra visszavezethető. Oka lehet az életkor (az öregség), a testi egészség hiánya (fizikai vagy pszichikai betegség, rokkantság), a mai életszínvonalat biztosító anyagi vagy kulturális feltételek hiánya, vagy például a családfenntartó deviáns magatartása (alkoholista, bűnöző stb.).

A hátrányos helyzetű egyének száma nem kicsi. – Hazánk lakossága a világ egyik *legöregebb* népessége. Sokan vannak, akik minimális nyugdíjból vagy végelgyengülésben élnek egyedül, mások a szociális otthon lelki magányában kínlódnak.

– Világszerte és hazánkban is jelentős a *rokkantak* száma. (1980-ban az ENSZ egészségügyi szervezetének adatai szerint az emberiség több mint egytizede rokkant). Jelentős azoknak a gyermekeknek a száma, akik már szellemi vagy fizikai sérüléssel születnek. Magyarország a világon az első helyen áll a koraszülöttek arányában (nálunk a szülések 10 százaléka, a második helyen álló USA-ban a szülések 5 százaléka koraszülés), és első helyen áll a sérüléssel születők arányának terén is. Felnőtt korban is gyakorta bekövetkezik rokkantság (balesetek, alkohol, kábítószerezés stb.).

– Hátrányos helyzetbe juthat az egész család, ha a családfő *lerokkan* vagy *alkoholista* lesz, illetve *börtönbe* kerül. Magyarországon évente mintegy 60 ezer felnőtt korút ítélnek el jogerősen, és közel 200 ezer alkoholistát tartanak számon, de sokkal nagyobb a rendszeresen lerészegedők száma. (Az alkoholistáknak kb. 70 százaléka családfő.)

– Nagyszámú gyermek (mintegy 40 ezer) él *állami gondozásban* és több mint 60 ezer él súlyosan *veszélyeztetett* környezetben.

A kereszténységnek – kétezer éves hagyományához híven – lényegéhez tartozik a szegényekkel, vagy a hátrányos helyzetben lévőkkel való törődés. A magyar állam, illetve a szociálpolitika sokat tesz az állampolgárok különböző hátrányainak megszüntetéséért. A lelkipásztorkodásnak, illetve a keresztény közösségeknek éppen ezért első feladata nem annyira az anyagi támogatás – noha nemegyszer erre is szükség lehet –, hanem inkább a lelki-emberi segélynyújtás. *Mennyi segítési lehetőség* nyílik e területen egy plébániai közösség, vagy kisközösség tagjainak számára! Sok közösség felfigyelt már erre a szükségre, de még nagyon sok volna a tennivaló:

– Magányos vagy szociális otthonban élő, de családjától elhagyott öregek alkalmankénti vagy rendszeres látogatása.

– Fizikai vagy szellemi sérültek és családjuk lelki támogatása.

– Rokkantak, alkoholisták, bűnözők családjának patronálása.

– Fogyatékosok fizikai-lelki gondozása, támogatása.

– Állami gondozott vagy veszélyeztetett környezetben élő gyermekek látogatása, patronálása vagy örökbefogadása.

A keresztény lelkület egyik lényegi vonása hiányoznék egy közösségből, ha nem volna jelen a karitász lelkülete. Az a közösség viszont, ahol ez a lelkület megvan, újjáéled, mert Isten szeretete ébred fel benne (1*Jn* 4,16).

A DEVIANCIA ÉS A LELKIPÁSZTORKODÁS

A deviancia meghatározása és okai. A deviáns viselkedés olyan magatartás, amely eltér a társadalmi közösségi normáktól. Szűkebb értelemben olyan viselkedés, amelyet a mai civilizált országokban a társadalom általában normaszegőnek tekint, illetve amely az adott társadalom

fennmaradása, működése szempontjából diszfunkcionális, vagyis káros. Ilyen deviáns viselkedési formák a személy és társadalom elleni bűncselekmények, az alkoholizmus, az öngyilkosság és a mentális betegségek nem kis része.

A közvélemény a bűnözést, az alkoholizmust, az öngyilkosságot általában *elítéli.* A társadalomkutató azonban azt kérdezi meg, *mi az oka, hogy valaki idáig jutott,* illetve mit lehet tenni érette és másokért, hogy ők ne jussanak ilyen helyzetbe. Hasonlónak kell lennie a keresztény, illetve a lelkipásztori kérdésfeltevésnek is.

A közvélemény a felsorolt deviáns magatartásformákat általában egymástól függetlennek tekinti. A szociológia viszont felfedi, hogy e látszólag eltérő viselkedések *közös gyökerekre vezethetők vissza.* Ezért is kell együtt tárgyalni őket.

A devianciára a következő tényezők vannak döntő hatással:

– A gyermeki szocializáció hibái.

– Felnőttkori – családi, közösségi, társadalmi, munkával kapcsolatos kielégítetlen ambíciókból fakadó – feszültségek.

– A környezetnek a deviáns viselkedésre vonatkozó felfogása, a normák határozottsága, a megtartásukat biztosító társadalmi kontroll ereje stb.

– A környezet reakciói a deviáns magatartásra.

A deviáns viselkedésformák legfontosabb változataival kötetnyi irodalom foglalkozik. Itt csupán rövid áttekintést adhatunk legfontosabb változatairól.

Az alkoholizmus jellemzői. Alkoholista az *orvosi* definíció szerint az, akinél kialakult az ún. „függőség" jelensége, azaz aki sóvárog az ital után, s ha nem jut hozzá, elvonási szimptómákat (remegés, rosszullét) mutat. A *szociológiai* meghatározás némileg eltérő. Eszerint alkoholista az, aki rendszeresen lerészegedik és ebben az állapotban a társadalmi normákat megsértő módon viselkedik, károkat okoz, majd társadalmilag lecsúszik, családját felbomlás fenyegeti stb. Az alkoholista központi problémája, hogy akarata meggyengül, s így meggyengül a képessége életének irányítására.

Magyarországon növekszik az *alkoholisták száma.* 1963-ban 75 ezer, 1968-ban 106 ezer, 1980-ban mintegy 200 ezer alkoholista beteget tartanak számon, de mint láttuk, jóval nagyobb azoknak száma, akik gyakran lerészegednek. A lakosságnak 18–20 százaléka iszik nagyobb mértékben. (Egy főre 1980-ban 35 liter bor, 86 liter sör és 9 liter tömény szesz fogyasztása jutott. Fogyasztási kiadásainknak egytizedét alkoholra fordítjuk.) Az alkoholizmus tönkreteszi a családot, hatására növekszik a bűnözés aránya.

Egy vizsgálat a következő eredményekre jutott a hazai alkoholizmussal kapcsolatban:

– Az alkoholizmus tipikus férfibetegség. A kezelt alkoholistáknak Magyarországon mintegy 90 százaléka férfi. (Nyugati országokban a nők aránya magasabb.)

– „A kezelt alkoholisták többsége 30–50 év közötti életkorú. A fiatalok száma azért kevesebb, mert az alkoholizmus kifejlődéséhez bizonyos idő szükséges. Az idősebbek kisebb számarányában szerepet játszhat az alkoholisták fokozott halandósága."

– „Az értelmiségiek és egyéb szellemi dolgozók csak valamivel kisebb arányban fordultak elő a kezelt alkoholisták között."

Az alkoholizmus kialakulásának több oka van. Ilyenek:

– „A *viselkedésminták,* amelyek olykor szokásként, máskor kiútként, menekülésként az ivást ajánlják." A *magyar „kultúrában"* az alkoholfogyasztás a férfi számára bizonyos alkalmakkor egyenesen kikényszerített magatartásforma. S hogy ez a múltban is így volt, arra utal például, hogy a költő Zrínyi és Bessenyei, majd Széchenyi szükségesnek tartották a részegség ellen írni. A serdülőkorban sokak számára az ivás, a lerészegedés a felnőttség szimbóluma. Egyes foglalkozási ágak is „megkövetelik" az ivást. A kutatások szerint az alkoholisták nagy részének gyermekkori családjában, vagy felnőttkori *környezetében* voltak olyan személyek, akik mértéktelenül ittak.

– „Az egyén *szocializációs folyamatát* megzavaró körülmények." „A vizsgáltak egynegyede 18. évének betöltése előtt elvesztette apját, egynyolcaduknál az anyával való kapcsolat szakadt meg ilyen módon... Kb. egynegyedét szülei vagy nevelői súlyosan verték vagy elhanyagolták. To-

vábbi csoportoknál is rendszeres testi fenyítéssel találkozunk", valamint rideg, szeretetlen családi környezettel.

– „Akut, *pszichés feszültségek*; amelyeket az egyén például érzelmi teherbírás hiánya miatt képtelen feldolgozni." Ezek között a leggyakoribb ok – az esetek több mint felében – a családi, házassági konfliktus, továbbá a karrier megtörése, illetve a vágyott életpálya elérhetetlensége.

Az öngyilkosság. Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint a 70-es években a világon „baleset következtében évente 100 ezer ember pusztul el, öngyilkosságot követ el 700 ezer ember, öngyilkosságot kísérel meg 3 millió".

Az öngyilkosság a fejlett országokban a halálokok listáján az 5–10. helyen szerepel. Magyarország öngyilkossági aránya mindig magas volt; 1968 óta a világon az *első helyen áll.* Azonfelül 1968 óta folytonosan növekszik az öngyilkosok száma: 1970-ben 100 ezer lakosra 34,6 öngyilkos jutott, 1979-ben 44,6. (Ez csaknem egyharmaddal több az utánunk következő ország öngyilkossági arányánál!)

– Az öngyilkosok több mint 70 százaléka *férfi.*

– Az öngyilkosok jelentős arányban *idősek* vagy középkorúak. De olyan értelemben nem csekély a fiatalkorúak száma sem, hogy a serdülők egyik leggyakoribb haláloka az öngyilkosság. Az öngyilkosság gyakorisága az életkorral egyenes arányban növekszik. A 70 éven felüliek öngyilkossági aránya háromszorosa a 30–50 éves korcsoport arányának.

Az öngyilkosság okai lényegileg azok, amelyeket a deviancia okainál felsoroltunk: személyiségzavarok, a személyiség integrációjában lévő zavarok és a társadalomban, illetve a közösségben megnyilvánuló integrációs zavarok. Erős hatást gyakorolnak a *közösségi elvárások,* normák: bizonyára ezzel magyarázható, hogy Magyarországon is vannak évszázadok óta nagyobb öngyilkossági arányú vidékek, megyék; és ezzel függ össze az a statisztika, amelyre már *Durkheim* is felfigyelt: a katolikus vidékeken az öngyilkossági arány az átlagosnál jóval alacsonyabb. – Jelentős hatású az *elmagányosodás:* erre utal a magányos öregek nagyon magas öngyilkossági aránya és az a tény is, hogy az öngyilkosság a városokban általában gyakoribb, mint a községekben.

A bűnözés. A bűnözés a háború után 1963-ig csökkenő, azóta lassan emelkedő tendenciát mutat hazánkban. Az 1978–80-as években évente kb. 125 ezer közvádas bűncselekmény vált ismertté. Ebből mintegy 60 ezer felnőtt korú és 5000 fiatalkorú elleni ügyben végződött az eljárás jogerős ítélettel. Bűnözési arányaink nagy vonalakban megfelelnek az iparosodott országokénak – mind a felnőtt, mind a fiatalkorúak vonatkozásában.

A mentális betegségek. Az elmebetegségek okait sokáig kizárólag szervi károsodásra, öröklésre, biokémiai zavarokra vezették vissza. De már a múlt században felfigyeltek arra, századunkban pedig a kutatás tárgyává lett, hogy a társadalmi *környezetnek jelentős szerepe van* az elmebetegségek kialakulásában. Vagyis az elmebetegségek egy társadalom dezintegrált részeiben gyakoribbak, mint az integráltakban.

Témánkban oly sok még a nyitott kérdés, hogy átfogó következtetések levonása vagy az adatok nemzetközi összehasonlítása nem lehetséges. Az azonban bizonyos, hogy amint általában a fejlett országokban, Magyarországon is sok az elmebeteg. És amint a fejlett országokban, úgy Magyarországon is jelentős arányú a neurózisok és pszichopátiák aránya, s nem lebecsülendő a *társadalmi tényezők* – a városiasodás, a magány, a szorongások, a frusztrációk stb. – károsító hatása. Az elme- és ideggyógyintézetekből *elbocsátott betegek száma* az 1950-es 36 ezerről 1960-ra 56 ezerre, 1980-ra pedig 135 ezerre emelkedett. Ez az emelkedés természetesen összefügg a beteggondozás fejlődésével, de bizonyos a megbetegedések számának növekedése is.

A lelkipásztorkodás és a deviancia. Általánosságban láttuk, hogy a deviancia három fő tényezőre vezethető vissza: a személyiségzavarokra; a személyiség integrációjában lévő zavarokra; és a közösségben, illetve a társadalomban jelenlévő integrációs zavarokra, amelyek a társadalom kisebb vagy nagyobb részének számára lehetetlenné teszik a közösségbe való egészséges „beépülést", s így létrejön az ún. *anómia* állapota.

A deviancia egyes gyökerei olyan területekre nyúlnak, amelyek már az orvos, a pszichológus hatáskörébe tartoznak. De a deviáns magatartásformák szoros kapcsolatban vannak az egyéni létkérdésekkel (pl. élet értelme, motivációja, a siker vagy sikertelenség kérdése), továbbá az ember közösség- és szeretetigényével is. És itt nyilvánvalóak a keresztényeknek, illetve a lelkipásztorkodásnak a feladatai.

A létkérdéseket illetően – ezekre a kereszténységnek egyedülálló válasza van. C. G. *Jung*, korunk egyik legnagyobb pszichológusa mondja, hogy 35 éven felüli neurotikus betegei között egygyel sem találkozott, „akinek végső problémája nem vallási probléma lett volna". A magyar pszichológus, Buda Béla a Vigiliának adott interjújában ugyancsak utalt a személyes krízisek megoldásában az egyházak szerepére. A probléma csupán az, hogy a lelkipásztorkodás eléri-e azokat, akiket e kérdések a legelemibb módon szorongatnak. A deviancia és lelkipásztorkodás témakörben tehát az az első feladat, hogy a lelkipásztorkodásnak *legyenek kapcsolatai* a deviancia felé sodródókkal, illetve a deviánsokkal. Ez több gyakorlati kérdést vet fel:

– Szembeötlik a hazai lelkipásztorkodás egyik súlyos hiánya: általában változatlanul a feudális-polgári modellben gondolkozik, következőleg *a társadalom hatalmas tömegeivel nincs semmilyen rendszeres vagy intézményesített kapcsolata,* vagy ha van, nagyon csekély. Így nincs kapcsolata az ipari segédmunkássággal, a hátrányos helyzetűekkel, a cigánysággal, a deviánsokkal stb. (Örömmel kell tudomásul vennünk a hátrányos helyzetűekkel való foglalkozás terén a vakoknak és süketeknek – Lékai László bíboros prímás támogatásával megvalósuló – szakosított lelkipásztori gondozását.)

– A krízishelyzetben levőkkel való kapcsolatteremtés terén jelentős a Magyarországon is 1973 óta több nagyvárosban (Budapest, Pécs, Győr, Debrecen) működésbe lépett „lelki elsősegély" *telefonszolgálat.* Budapesten évente 5–6 ezer, a vidéki városokban 1–3 ezer segélykérő hívás érkezik évente. Külföldi nagyvárosokban a katolikus egyház többnyire saját telefonszolgálatot létesít, vagy az állami vagy más egyházak telefonszolgálatában működik közre.

– A telefonszolgálattól függetlenül a mélyen keresztény embereket vagy a plébániahivatalokat nemegyszer keresik fel krízisbe jutott emberek (a plébániákat olykor telefonhívás útján). Életek múlhatnak azon, hogy az illetékesek tudnak-e ilyenkor Krisztus szeretetével, megfelelő empátiával fordulni a szenvedők felé – hogy komolyan veszik-e kérdéseiket. Az öngyilkosság előtt, a megfigyelések szerint, az elkövetők nagy *többsége elmondja valakinek szándékát* – emberi támaszt, jó szót keresve. Az ilyen vallomásokat tehát komolyan kell vennünk és meg kell kísérelnünk a lelkiismeretes segélynyújtást. Azt is tudnunk kell azonban, hogy sok krízisbe jutott egyén nem hozakodik elő azonnal problémájával, hanem előbb felméri a helyzetet, vajon *remélhet-e meghallgatást.* Ha a felkeresett keresztény vagy lelkipásztor nem érzékeli a látszólag üres beszélgetés mögött a szenvedőnek – a fuldoklóhoz hasonlító – támpontkeresését, és ridegen vagy türelmetlenül sietteti a beszélgetést, a segélykérő nem tud megnyílni és rövidesen eltávozik. Ilyenkor talán egy eldobott életért vagyunk felelősek.

A deviancia a szeretet és a *közösség hiányára* vezethető vissza a legtöbb esetben. Alkoholizmusnak és öngyilkosságnak, bűnözésnek és mentális megbetegedésnek ez a leggyakoribb kiváltó oka.

A közösségek rendkívüli jelentőséggel bírnak a *megelőzésben és a rehabilitációban.* A ma egyre terjedő *csoportterápiás* eljárások is a közösség élményét kívánják biztosítani a betegek számára, abban a tudatban, hogy éppen a közösség hiánya tette beteggé őket. A rehabilitáció során pedig – az alkoholisták vagy a kábítószeresek esetében – tudvalevő, hogy az elvonás csak akkor igazán eredményes, ha utána az alkoholista egy rá jó hatással lévő baráti közösségbe vagy csoportba térhet vissza.

A vallási közösség szerepe jelentős olyan vonatkozásban is, hogy *normái visszatartják* a közösség tagját a devianciától. Az öngyilkosságot elutasító katolikus közösségben kevesebb az öngyilkosság. Nagy fontosságú volna, hogy a keresztény közösségekben erősebben tudatosodjék az alkoholnak – mint magyar népbetegségnek – gyilkos szerepe. (A lengyel papság egy része részt vesz az antialkoholista mozgalomban. Soha nem isznak alkoholt, mert tudják, hány ember és hány család megy tönkre országukban az alkohol hatására. Ilyen mozgalmaknak, ha sikerül követőkre találniuk, rendkívül erős normaképző szerepük lehet!)

A keresztény közösséggel kapcsolatban jelentős feladat a jelenlegi közösségek *szemléletének*

helyes alakítása a deviánsokat illetően. A közösség általában azzal védi normáit, hogy elítéli, sőt kiutasítja a normaszegőket. A keresztény közösségeknek meg kell találniok a középutat. Azaz védeniük kell a közösségi normákat, de mégis megértéssel kell fordulniuk a normaszegők felé. Csak ez a magatartás teszi lehetővé a deviáns számára, hogy ne érezze végleg kitaszítottnak magát, s egyszer visszatérhessen a közösségbe. A deviánsok iránti megértés természetesen nem csupán szemléletet kell hogy jelentsen, hanem tetteket is: elindulást a deviánsok felé, erőfeszítéseket a közösségbe való integrálásuk irányában. Az evangelizáció – minden társadalmi osztály, réteg vagy csoport evangelizációja – közös keresztény feladat.

Felhasznált irodalom: Andorka R., Buda B., Cseh-Szombathy L. (szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája*, Budapest, 1974. – Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. A MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványa, Budapest, 1976. – Bodrogi M.: *Az alkoholizmus lélektana*, Theológiai Szemle, 1978, 170–76. – Debarge, L.: *Psychologie und Seelsorge*, Luzerz-München, 1969. – Erdős K.: *A békés megyei cigányok*, Gyula, 1959. – Gyökössy E.: *Gyülekezeteink és fogyatékosaink*, Theol. Szemle, 1979, 351–354. – Hadházi M.: *Cigányok az egyház „körül"*, Confessio, 1977/1. – Hann, Tomka, Pártos: *A közvélemény a cigányokról*, TK tanulmányok, Bp. 1979. – Hegedűs I., G. Kiss J.: *Alkoholizmus Magyarországon*, in: Andorka, Buda, Cseh-Szombathy: i. m. 338–358. – Kulcsár K.: *A mai magyar társadalom*, Bp. 1980. – Mészáros Gy.: *Vallás, ünnepek és hiedelmek a magyarországi cigányoknál*, Vigilia, 1974/2. – Pártos F.: *A cigányságra vonatkozó társadalompolitikai intézkedések hatékonysága*, Magyar Tudomány 1981/1, 25–34. – Vekerdi J., Mészáros Gy.: *A cigányság a felemelkedés útján*, Hazafias Népfront Országos Tanácsa, 1978. – Wiener, J., Erhartér, H.: *Diakonie in der Gemeinde* (Caritas...) Wien, 1978.

S. GYURKOVICS MÁRIA

A HODÁSZI CIGÁNYTELEP

Az ország legnépesebb cigány lakosságú megyéjében, Szabolcs-Szatmárban, Mátészalka közelében fekszik Hodász község. Az itt lakó 800 cigány telepen él s zömében cigány anyanyelvű; e két tényből következik, hogy a hodásziak a magyarországi cigányságnak ahhoz a csoportjához tartoznak, amely jellemző módon képviseli a cigányok társadalmi beilleszkedésének közismert gondjait.

A hodászi cigányteleppel való közelebbi megismerkedés azért érdekes, mert nemcsak az országos gondokra vet fényt, hanem megoldásukra is mutat kezdeményezéseket. A telepen ugyanis 30 éve görög katolikus szertartású kápolna is van, és 10 éve cigányóvoda: mindkettő első a maga nemében Magyarországon. A cigánykápolna s a cigánypasztoráció lényegében egyetlen ember odaszánásából nőtt ki: *Sója Miklós*, Hodász község görög katolikus lelkipásztora volt olyan merész, hogy kezdeményezett e téren, s van olyan szívósan következetes, hogy ezt az igen nehéz munkát immár 40 éve, töretlenül végzi. Talán az óvoda sem alakult volna meg, ha nem akad a faluban egy másik elhivatott ember: ezúttal fiatalasszony, több gyerekes anya, aki szívvel-lélekkel, tehetséggel kezdett foglalkozni a telep kisgyermekeivel. *Rézműves Mihályné* kislány korában maga is Sója Miklós tanítványa volt; szép hangját még ma is emlegetik azok, akik egy-egy istentiszteleten énekelni hallották.

1968 nyarán *Vass József*, a Hazafias Népfront járási titkára vetette fel a telepi óvoda létesítésének gondolatát. Az utcán felnövekvő, porban játszadozó, magyarul semmit, de cigányul is alig beszélő gyermekek iskolaköteles korukig nem érik el azt a fejlettségi szintet, hogy be tudjanak illeszkedni az általános iskolába. Legtöbben képtelenek az ott folyó oktatásból annyit hasznosítani, amennyi folyamatos előrehaladásukhoz legalább minimálisan elegendő lenne. Lemaradások, bukások, kimaradások sorozata jelzi a gyerekek iskolai pályafutását; alig akad cigánygyerek, aki elvégezné mind a nyolc osztályt, sokan a kisegítő iskolai állományt gyarapítják (anélkül, hogy valójában értelmi fogyatékosok lennének), mások akár imitálják, hamis tanúkkal is igazol-

ják „házasságukat", csakhogy ne zaklassák őket tovább a kötelező iskolába járással. Hodászon Vass József megoldást keresett.

Az eleinte húzódozó, bizalmatlan anyák maguk közül való nőre szívesebben bízták volna fiaikat-leányaikat; értelmes, rátermett, gyermekeket szerető, az ügy fontosságát átérző ember kellett e munkához, aki tud cigányul, s elvégezte a nyolc általános iskolai osztályt. Egyetlen ilyen nő akadt a községben: Rézműves Mihályné. Eleinte minden ellenszolgáltatás nélkül fogott munkához. Maga köré gyűjtötte a gyermekeket, játszott, beszélgetett velük, a maga által hozott kis csemegékkel édesgette őket kézmosásra, alapvető rendre, a beszéd aktívabb használatára. A karóval-zsineggel körülkerített gyepes telekből azóta korszerű óvodaépület lett, tágas, jól felszerelt csoportteremmel, konyhával, fürdőszobával ellátva, a kezdeti néhány almából napi háromszori ingyenes étkezés, Rézművesné délelőttönkénti társadalmi munkájából óvónői diploma, megbecsült szakemberség.

Amíg azonban a cigánytelepi óvodát a tanács, a termelőszövetkezet bőkezűen fenntartja, támogatja, a kápolna lelkipásztorának bizony egy ember erejét messze meghaladó munkával, ügyeskedéssel kell biztosítania a közösségi életet anyagilag megalapozó eszközöket. A kis szürke falú épület ma szűk és szegényes, – ám a 40 évvel ezelőtti árokparti pasztorációhoz képest hatalmas gazdagság. Tető a fejek fölött, szeretett, szépnek érzett berendezés, liturgikus ruhák, egyéb kellékek elegendő mennyisége – s ezen túl egy vonzó ifjúsági-közösségi élet eszközei: társasjátékok, sportfelszerelések, néhány száz kötetes könyvtár, poharak, edények egy kis lakomázáshoz, s a legújabb szerzemény: hőn áhított és szeretett elektromos gitárok, modern zeneszerszámok. Felesleges bizonygatni az e tények mögött rejlő emberi energia mennyiségét és minőségét: elképesztő, hogy mindez egyetlen ember műve, aki nemhogy komoly segítséget kapott volna, inkább a meg nem értés, a közömbösség, a lekicsinylés, a gáncsoskodások akadályait kellett lépten-nyomon legyőznie hittel, bizalommal, szeretettel, emberséggel.

Azonkívül, hogy a faluban élő magyar görög katolikus lakosság lelki gondozását ellátja, templomi liturgiáját vezeti, szabad idejében végzi a cigánypasztoráció következő feladatait: családlátogatásokat szinte naponta (személyesen és tüzetesen ismer mindenkit a telepen, s jól beszéli nyelvüket is!), heti négy alkalommal hittantanítást, vasárnap és ünnepeken misézést (nagyrészt cigány nyelvű liturgiával), ezek előtt gyóntatásokat, keresztelőket, házasságkötéseket, temetéseket, rózsafüzér és egyéb ájtatosságok vezetését, zarándoklatokat Máriapócsra, az aktuális anyagi segítség (ruházati cikkek stb.) lehetőleg igazságos elosztását, kis szereplések, színjátékok előkészítését stb. Ezenkívül, aki a telepről a parókiára ellátogat (naponta többen!), s ügyes-bajos dolgai intézésében segítséget kér, annak természetesen rendelkezésére áll. Közössége fenntartása érdekében kéregetni is kényszerült: apróhirdetésekkel, kapcsolatok teremtésével. Közösségét bekapcsolja a nemzetközi katolikus cigánymozgalomba, világszerte ismert, cigánysággal foglalkozó emberekkel tart fenn kapcsolatokat, utazik, vendégeket fogad: jelzi hívei jelenlétét az egyetemes egyházban.

Érdekes és tanulságos megemlíteni azt is, hogy Sója Miklós nős pap, három fiúgyermeket nevelt föl, akik ma már diplomás, családos emberek.

A cigányok életnívójának emelésére országszerte közismert erőfeszítések történnek, ám néha kétséges, hogy a sok kedvezmény, anyagi juttatás megfelelően gyümölcsözik-e. Szomorú példákat tudunk elprédált új lakásokról, a segélyekkel való visszaélésekről is.

Hodászon három éve számolták fel végleg a cigánytelepi putrikat. A lakások felépítésének egy év folyamatos munkaviszony volt a feltétele, így azt lehet mondani, hogy a férfilakosság állandó munkavállalása általánossá vált. Itt is gyakori az ingázás: legtöbben a fővárosban, de sokan az ország más vidékein dolgoznak. Az asszonyok otthon maradnak gyermekeikkel, s alkalmi munkák vállalásával igyekeznek javítani a család anyagi helyzetén. Munkájukat az állami gazdaság, a termelőszövetkezet szívesen igénybe veszi, különösen a betakarítások idején.

A hodászi cigánytelep lakóházai csinosak, egészségesek. A régebbi házak körül általában már szép kert, sok virág, rendezett udvar is látható; a legfrissebben felépült teleprész még aránylag sivár, kevés a gondozott telek, kevés a növény, ám a jó példák szemmel láthatóan vonzóak, a szép iránti igény terjedőben. A lakások berendezése, célszerű használata, a mindennapi élet tárgyainak megbecsülése elhúzódó skálán mutatkozik. Vannak igen gondosan berendezett, látható szeretettel csinosított lakások, ahol virágos előszobában feketekávéval kínálják a vendéget, díszt ár-

gyak, könyvek sorakoznak a szekrények üvegpolcain, szőnyegről nézi a televíziót a gyermekseregt; s a másik véglet: putri-berendezésű, új, de elhanyagolt házak, az ágy bevetetlen rongyhalmaz, a padlón piszkos lé csordogál, a tűzhelyen egyetlen fazékban gyanúsan szürke étel dermedezik, körülötte ágrólszakadt purdék... A család életnivója nagymértékben függ az apa magatartásától: legelhagyatottabbak a garázda hajlamú, rendszeresen alkoholizáló férfiak családjai, akik még a családi pótlékot is elkótyavetyélik, s szinte csak feleséget verni járnak haza néhanapján.

A falubeli lakosság élesen kettéoszlik cigány és nem cigány részre. A telepiek szinte idegenként merészkednek be a faluba, a telepen meg éppenséggel ritka a falubeli vendég. Vannak ugyan az érintkezésnek jó példái, mégis inkább a bántó elkülönülés jellemző. A cigányok társadalmi különállásának mélyen a múltban gyökerező okai vannak, ennek látványos eltűnését illuzórikus volna várni. Az érintkezések egyenrangúvá, természetessé tétele azonban olyan cél, amelyet minden embernek már ma is művelnie, gyakorolnia kellene; tanulságos, hogy Hodászon épp a falubeliek színe-java nem tartja derogálónak a cigányokkal való érintkezést.

Hogy reálisan tudjunk cselekedni, nem szabad idealizált képet kialakítanunk magunkban a cigányságról. Azok a karakterbeli jellegzetességek, amelyek nyilván nem genetikusan jellemzőek rájuk, hanem történelmi-társadalmi előéletükből következően alakultak ki, egyes csoportjaikban igencsak szívósak. Az öntudatos, érett emberi magatartás sérültsége esetükben a sok kiszolgáltatott, megalázó állapot következménye. Az önsajnáltatás, a kunyerálás, a mellébeszélés, a gátlástalan, ügyeskedő csalások és a lopások szinte anekdotikusan ismert mozzanatok, ezek azonban igazából egyáltalán nem humorosak, mert egy embercsoport önlealacsonyító megnyilvánulásai. Felelőtlenség, a kitartás hiánya, a dolgok könnyebb végének megfogása, irigykedések, perpatvarkodások gyerekes megnyilvánulásai, ám amelyek minden gyerekességük mellett mélyen rombolóak, személyiségzüllesztő, rossz tendenciák. Jellemzőnek tarthatjuk azonban a meleg emberi közösség iránti erőteljes vonzalmukat is, valamint spirituális fogékonyságukat: mindkét karakterbeli sajátosság lényegében pozitív, de mutathat negatív irányba is. Talán az embermeleg, a boldogság utáni vágyukra vezethető vissza sokszor felfokozott, gátlást, korlátot nem ismerő nemiségük, de a sok civakodás, verekedés, véres összetűzés is; spirituális érzékenységük pedig gyakran csak babonás, mágikus szinten érvényesül, s mintegy gátolja a magasabb minőségű vallásosság kibontakozását.

Sója Miklós pasztorációs munkája azért is jó példa, mert a cigány jellemben rejlő értékes lehetőségeket igyekszik megragadni. A hodászi kápolna valódi otthona a telepieknek. Maguk takarítják, csinosítgatják, elfogódottság nélkül járkálnak benne, mint saját házukban. A kápolna egyúttal társas helyiség is, különösen a gyerekek s a fiatalság részére; itt együtt lehetnek, jól érezhetik magukat, gyakorolhatják az együttlét számukra is imponáló, kifinomultabb formáit, melyek birtokában majd bátrabban merészkednek a „magyarok" közé. A gyerekek társaságban való viselkedni tudása, a kulturált étkezés módja és még sok hasznos tudnivaló szerepel az alapvető hitbéli ismeretek mellett a hittanórák tanmenetében.

Úgy tűnik, különösen szerencsés a cigányok találkozása a görög liturgiával. A keresztény tartalom közös mivoltán túl, e formarendszerben jelentőségteljes a közösség sodró erejének érvényre juttatása, amit főként a közösen énekelt, az idővel bőkezűen gazdálkodó, emelkedett szövegű és dallamú liturgia jelenít meg. A hodászi kápolna miséin való részvétel élményszerű: a dramatikus bekapcsolódás naiv bája, erőteljes lendülete sokszorosan felülmúlja a vasárnapi misék általánosan megszokott közösségi légkörét. Liturgikus ruhákba öltözött fiatalság tarka hada veszi körül az oltárt, hajlongásaik, keresztvetéseik, körbejárásaik öröme nyilvánvaló, csakúgy, mint a pompába öltözöttség öntudata és boldogsága. A szólóénekesek muzikalitását bizonyára megcsodálnák a zenei kuriózumok kedvelői is; a nép felelete, együtt éneklése lendületes, magabiztos és harsány, szinte pattanásig feszíti a kis termet az istendicséret dinamikájával. Mert itt valóban istentisztelet folyik: ezek az emberek egymást sodorják a közös ünneplés hullámaiba, ami azonban sosem egészségtelenül eksztatikus. Mivel évszázadok hosszú érlelődése tette a maga nemében klasszikussá e liturgiát, s mivel a szellemeket megkülönböztetni tudó pásztor vigyáz nyája indulataira, egyáltalán nem tapasztalható a szellemi zavarosság semmiféle olyan fertőzése, ami például Amerika sok kereszténynek mondott közösségi összejövetelét némileg visszataszítóvá teszi. Egyszerű, naiv emelkedettséget, emberies örömet tapasztalhatunk itt, az együttlét kiengeszte-

lődött szeretetet tartalmazó örömét, a lélek Istenhez való felemelésének kétségtelen őszinteségét. Valóban, testvéri módon tud együtt ünnepelni e közösséggel minden keresztény hivő, még ha eleinte szokatlan is a forma, de hamarosan megnyerővé válik, amelyből gazdagodni tud. Az egész embert megragadó légkör ez, ami az érzékszervek benyomásainak, izmok mozgásának örömétől a közösség embermelegének örömén át, az Istenhez fordulás, a kiengesztelődés és a reménység öröméig egyaránt érinti a jelenlévőket.

Más kérdés, hogy e sűrített légkörből kikerülve, milyen mély, tartós, erkölcsi szinten is érvényesülő, életszerű hatásokkal gazdagodnak az itteni emberek? Lehetne azt is mondani, hogy életüket nem jellemzi hivő buzgalmukból fakadó adekvát erkölcsiség; hogy a köznapi élet óráiban alacsonyabb rendű módon nyilvánul meg igényviláguk – no de ki nincs így evvel? A mi tisztes polgári, falusi vagy városi templomba járó népünk oly nagyon viseli-e mindennapi életében az ideális keresztény ember vonásait?...

A dolog természetéből következik, hogy nem kézzelfogható, azonnal nyilvánvaló eredményekkel kell és szabad igazolni a cigánypasztoráció hodászi módját. Egészen biztos, hogy e bekapcsolódásnak az egyetemes egyház életébe nagyon mély jelentősége van, mindez elodázhatatlan, mindennek így kellene történnie másutt is. Olyan áramlás indult meg a hodászi cigány kápolnában, ami hatásaiban felmérhetetlen. Az pedig bizonyára minden elfogulatlanul gondolkodó ember számára világos, hogy a fogékonyság kialakulása, az igények növekedése, az az általános nívóemelkedés, ami Hodászon tapasztalható, nem független az itt 40 éve folyó pasztorációtól. Hiába minden állami segítés, ha elprédálódik, vagy egyenesen a visszájára fordul; személyes emberi hatások, törődés nélkül nem nagyon moccan, könnyen megreked az intézményesség. Mindez azonban objektíve nem igazolható, nem mérhető. Mérni valójában nem az eredményeket kell, hanem a szükségleteket, s hogy e területen égetőek a szükségletek, azt felesleges bizonygatni, az már önmagában cselekvésre szólít. Kár, hogy az adásnak (ami legbelsőbb valósága szerint mindig önmagát-adás) nem sok apostola akad ebben az országban. Jóakarat, jóindulat még akadna, de személyes odaadás ritkábban; pedig a magukat elosztogató, nem méricskélő emberek nélkül igazi dolgok, nagy és tartós dolgok nem születhetnek meg. Mikor olyasmiről hallunk, hogy Párizs környékén beilleszkedni nem tudó, hulló, veszendő lumpenelemek által lakott telepeken, amelyek megoldhatatlannak látszó társadalmi gondok termőhelyei, akadnak olyan eszeveszett emberek, akik képesek önként beköltözni, vállalni ezt az életformát avval a szándékkal, hogy belülről erjesztve, élő kovászként hassanak, „előéljenek", megvalósítsanak olyan lehetséges utakat, amelyekhez kapcsolódva mások számára is kialakulhat a determináló mechanizmusként ható csődből a kivezető út – hajlamosak vagyunk azt gondolni, nem evilági emberekről van szó, annyira ismeretlen a mi tájainkon e mentalitás. Nem valószínű, hogy Magyarországon sok ember akad, aki a cigánytelepek életformáját beköltözve, megosztva, *belülről* vállalná, hasonló erjesztő jó szándékkal. De talán annyi kitelik tőlünk is, hogy támad köztünk még néhány Sója Miklós típusú lelkipásztor, aki vállalja a cigányokkal való kapcsolatteremtés állandó, tartós, eleven formáját s az ezzel járó kétségtelen megterhelést. S talán van száz, ezer, tízezer ember, vagy milliónyi is lassacskán, aki vállalja cigány polgártársaival az alkalomszerű, természetes, megkülönböztetésmentes érintkezés kockázatát. Hasonlóan fontos volna azonban valami más is: a cigány élgárda öntudatos magatartása, amely a kiemelkedés nyomán nemhogy eltüntetni próbálná gyökereit, hanem azon igyekezne, hogy magával vonzza, ragadja a felemelkedés útján testvéreit is.

A hodászi példa tanulságai közt meghúzódik még egy zavaró és értelmetlen jelenség, amelyen már igazán ideje volna túllépnünk: azok a közigazgatási vezetők, akik megértik a cigánykérdés lényegét s keresik a megoldás lehetséges irányait, nem veszik észre, hogy a cigányság keresztény pasztorálása ugyanazt célozza és segíti, ami nyilvánvaló érdeke egész népünknek: a cigányok emberi nívójának emelését. Le kéne bontani az előítéletek, idegenkedések akadályrendszerét, hogy ne válassza el egymástól a lényegében egyet akaró, társadalmi elkötelezettségű embereket. A jóakarat, az erők és tehetségek összedolgozása, egyeztetése bizonyára elősegítené e feladatok sikeresebb megoldását.

CIGÁNY NÉPDAL

Majusheske patra

Majusheske patra,
sharavenma andre.
Sharavenma andre,
le milaske patra.

Phirav mama, phirav,
ando nyamco phirav.
Haj chi rodav khanchi,
chi duj love chi lav.

Dema romnye, dema,
kirchimake love.
Muk kerav e voja,
nyamcicka romenge.

Najman babi, naj man,
numa muro trajo.
Vi pe kodo babi,
shonpe colaxardo.

Ajmomento phrala,
le bute romenca.
Kodolenca phrala,
nyámcicka romenca.

Sostar colaxaren?
Benzin kinav mama.
Kade phabarav man,
shero te na den man.

Énekelte: *BOTOS JÓZSEF,*
Firo, Rákospalota (1975)

Járom a világot

Májusi levelek,
rejtsetek el engem.
Rejtsetek el engem,
nyári zöld levelek.

Járom anyám, járom,
járom a világom.
De a szerencsémet
sehol sem találom.

Adjál feleségem,
adj pénzt a kocsmára.
Tegyek tisztességet,
a német romára.

Nincs más babám, nincs más,
nincs más csak az éltem.
Jaj, arra is babám,
most esküdnek éppen.

Várjatok egy percet,
várjatok cigányok.
Várjatok egy percet,
németi cigányok.

Miért ültök törvényt?
Benzint veszek anyám.
Magam elégetem,
agyon ne verjetek.

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF fordítása

KREOL MISE

HEGYI IMRE és KOVALIK MÁRTA riportja

Már másfél évtizede, hogy Missa Criola címen hanglemezsiker söpört végig a világon. Ariel Ramirez dél-amerikai népzene-feldolgozása liturgikus szövegek miséjére fogalmazta meg az örök kérdéseket életről, halálról, munkáról, szerelemről, becsületről egy olyan kontinensen, ahol indiánok és fehérek egymás mellett és ellen, beolvadva és beolvadhatatlanul küzdik végig életüket.

Amikor Szabolcs-Szatmár megyében, egy kicsi faluban cigányok között jártunk, ez a párhuzam jutott eszünkbe. Így lett „Kreol mise" mindaz, amit ott és azokban a napokban életről, halálról, munkáról, szerelemről és becsületről hallottunk.

RIPORTER: – Zahoránszky László, az uszkai általános iskola tanítója hosszú ideje ismeri a falut, szinte a szeme előtt nőnek fel a generációk. Tanító úr, hogyan idézné fel azokat az éveket – nincsenek messze –, amikor a faluban először kezdtek beszélni arról, hogy itt egy gyülekezet van születőben.

ZAHORÁNSZKY LÁSZLÓ: – Amikor idekerültem, már több család követte a „hivő vallást" Magosligeten és Uszkában. Ezek magyarok voltak. Egy magyar családhoz cigányok jártak segíteni. Később egy kiskereskedő...

RIPORTER: – Ha jól tudom, Kopasz testvérnek hívja a falu...

ZAHORÁNSZKY L.: – Igen, aki a szomszéd Kölcse községbe való, gondolom, üzletet látva és a talajt kihasználva, felkereste őket és... hát akkor kezdődött meg a szervezés. Az itteni cigányság nagyon elmaradott. Sokkal elmaradottabb, mint más vidéken. Könnyű táptalajt találni ott, ahol primitívek az emberek. Naponta jönnek csomagok külföldi címekről, nemcsak csomagot, bútort is szállítanak. Van itt egy Nyugat-Németországban élő asszony, aki évente hazajön, az szerez címeket és általa kapják a segélyeket.

RIPORTER: – Ez tehát a dolog anyagi része. De azt hiszem, feltétlenül beszélnünk kell a pszichológiai tényezőkről is.

ZAHORÁNSZKY L.: – Természetesen. A cigányság magával hozta ősi ösztöneit. Szeret közösségben lenni, tenni, alkotni... produkálni. Tetszik neki az, amikor egy közösségben összejönnek, énekelnek, ütik a dobot, rázzák a csörgőket, ez még jobban összekovácsolja őket.

RIPORTER: – Mint a falu tanítója, végeredményben pozitív vagy negatív hatásúnak ítéli a gyülekezet megszületését?

ZAHORÁNSZKY L.: – A magam részéről pozitívan annyiban, hogy anyagilag jobban állnak, viszont az előrehaladásban passzívnak tartom, hiszen „demagóg hiteket" vallanak. A beszédjükből kiindulva semmiben nem látok különbséget, hogy a gyermekeik másképp nyilatkoznának meg, mint az előző években.

RIPORTER: – Ez tehát az iskolai tapasztalat.

ZAHORÁNSZKY L.: – Igen.

RIPORTER: – Tehát hiába találkozunk mi ezekkel a gyerekekkel a gyülekezetben, amint tisztán, kiöltözve, ragyogó énekhangon közösen énekelnek, muzsikálnak, táncolnak és beszélnek megváltozott életükről, ön az iskolában ezt nem tapasztalja.

ZAHORÁNSZKY L.: – Nem, mert rendetlenül végzik a munkájukat, felelőtlenül szórják szét az eszközeiket. Ingyen kapnak minden munkaeszközt, de nem becsülik meg. Amennyiben gyökeres változás lenne a családon belül, akkor ennek az iskolai életben is mutatkoznia kellene.

RIPORTER: – És... mint ilyen kis községben élő és dolgozó tanítónak, nem fordult meg a fejében olyan ötlet, hogy esetleg összefog a gyülekezet vezetőivel?

ZAHORÁNSZKY L.: – Minden körülmények között meg kell találnunk a közös utat. Egy szü-

---

A műsor 1980. október hó 18-án hangzott el a Magyar Rádióban a Húszas Stúdió keretében.

lői értekezletre már sikerült felhoznom a Rákóczi utcabeli szülőket. Másnap, mikor elbeszélgettünk, hogy elvárom a megváltozott élettel a megváltozott iskolai körülményeket is, ígéretet tettek, hogy ezután törődni fognak a gyermekekkel... Két nap ment még... utána maradt minden a régiben.

RIPORTER: – Persze, két nap alatt nem lehet évszázados beidegződéseket megváltoztatni. Milyennek látja a kibontakozás lehetőségeit? Odébb mozdul Uszka ügye, vagy táptalaja marad további gyülekezetszerűségek megszületésének?

ZAHORÁNSZKY L.: – Célkitűzésünk, hogy természettudományi előadásokkal felvilágosító munkát folytassunk. Konkurrenciát már nem tudunk felvenni ezzel a meglevő tömbbel máról holnapra.

RIPORTER: – Igen, négy év telt el – ezalatt nem sok történt.

ZAHORÁNSZKY L.: – Valóban.

RIPORTER: – Beszéltem hivőkkel, akik a Rákóczi sor tiszta, rendes, irigylésre méltó kis családi házait Isten adományának titulálták. Tegyük helyre a dolgokat: ezek a nevezetes tiszai árvíz után, nagy állami erőfeszítéssel, társadalmi összefogással épült házak.

ZAHORÁNSZKY L.: – Igen.

RIPORTER: – Ez adta meg a lehetőséget ahhoz, hogy új alapon indítsák meg a saját életüket.

ZAHORÁNSZKY L.: – Igen. Itt változott meg minden. Hisz akkor kerültek emberi körülmények közé.

RIPORTER: – Nem érzi a tanító úr, hogy ez hallatlan alkalom lett volna arra, hogy ne a gyülekezet, hanem a falu mai, modern irányítása fogja össze őket? Hiszen egy magasabb lépcsőfokról indulás lehetőségét hordta magában, és ezt a történelmi pillanatot, úgy látszik, a „hivők" szervezői nagyon jól felismerték.

ZAHORÁNSZKY L.: – Kétségtelen, nem éltünk ezzel az alkalommal, hogy ekkor vontuk volna őket jobban össze és adtunk volna az anyagi támogatáson túl kulturális támogatást is.

RIPORTER: – Mit gondol, Uszka társadalmának jövője szempontjából melyik értékelés a helyesebb: ha lesöpörjük az asztalról és bagatellizáljuk az eredményeiket, vagy ha megkeressük működésük sikereinek titkát?

ZAHORÁNSZKY L.: – Nehéz kérdés, mert ez egész Uszka jövőjét érinti. A faluban magyar fiatalság már alig van, azok is javarészt eljárnak. Viszont a cigányság itt telepszik meg. Amelyik cigány férfi nősül, idehozza a feleségét, amelyik férjhez megy, idehozza a férjét. A lakások egymás után ürülnek, s kapják meg ők és költöznek be. Tehát Uszkára a bélyeget minden körülmények között az ő túlfejlődésük fogja rányomni.

RIPORTER: – Tanító úr véleménye szerint mindezt hogyan fogadja a falu közvéleménye?

ZAHORÁNSZKY L.: – Közömbösen mennek el a dolog mellett, nem érdekli a falut, hogy mi történik velük.

RIPORTER: – Gondolja? Hiszen az imént mondta, hogy a falu jelenét és jövőjét is ők határozzák meg.

ZAHORÁNSZKY L.: – Látva a szaporulatot, az elköltözések és ideköltözések számát – valóban. De ez nem a falu véleménye. Ha beszélgetünk róla felnőtt emberekkel, nem mint a „hivők kérdését", hanem mint cigánykérdést bogozzuk. – Nem tudom, tudják-e, hogy minden óvodás Uszkából Magosligetre jár át óvodába. Az átszállítás ingyen van, az óvodai ellátás ingyenes, az iskolás gyerekek ingyen kapják a könyveket, tanszereket, ugyanakkor a nagy családos magyar gyerekeknél még tizedrész annyi támogatás sincs, és természetesen ezeknek a szülőknek ez rosszul esik... Úgy vélik, valamit nekik is juttathatnának. – Az iskola 72 százaléka cigány tanuló, szeretik a zenét, szeretik a táncot... Nem bánnák, ha hetente legalább 15 énekóra és ugyanannyi testnevelésóra lenne... mert gyönyörű szép hangon énekelnek gyönyörű népdalokat, és szinte csak egyszer kell elmondjam, már mondják utánam. Ezt ők magukkal hozzák.

*

RIPORTER: – Aztán sikerült a hivők között a gyülekezet légkörét is megismerni. Csörgők, dobok, gitárok kísérete mellett a rögtönzés, a többszólamosított dallam hangulatát rögzítette a magnetofon. Gyerekek és felnőttek, kicsik és nagyok, nők és férfiak kórusa népesítette be a

szobát, akik ama hivő társuk dallamát énekelték, aki úgymond a túlvilágról, álmában éneket kapott.

Mi várjuk az Úrjézust, mikor jön,
Mi repülünk elébe, mikor jön,
Mi térdelünk elébe, mikor jön...

RIPORTER: – Cukor, liszt, só, fűszerek minden mennyiségben. A szekta prédikátoránál, Kopasz Jenő vegyeskereskedőnél vagyunk Kölcsén. – A cigányokat... meg azokat, akiket kapcsolatba akart hozni a túlvilággal, miért nem a meglevő egyházakba terelte?

KOPASZ JENŐ: – Most is terelem... Például Jánkon, ahova megyek, ott is szoktam mondani – szerdán szoktam menni Jánkra –, hogy vasárnap időben odamenni az istentiszteletre stb. Tudniillik nincsen ilyen irány... tetszik érteni, hogy no most ez egy ilyen szekta vagy felekezet, vagy nem tudom, micsoda. – Pont ez az én lelki látásom, hogy igen, elég volt évszázadokon át terelgetni egyik nyájból a másikba... hanem a bűnből Istenhez, aztán az illető marad református, ha református, katolikus, ha katolikus, ezeket – őszintén mondom – nem tudom, milyen vallásúak...

RIPORTER: – És mikor érezte meg, hogy magának ezt kell tennie?

KOPASZ J.: – Körülbelül nyolc éve – én egyébként nem szerettem... mint ember a cigányokat... no nem fajra gondolok itt, hanem bizonyos tisztaságra, mert én... szerettem nagyon a tisztát és a szépet... és... és... nem illik ilyet mondani, de kirakatrendező iskolát is végeztem Debrecenben... Na, ezt csak azért, hogy ott a szépérzékemet még jobban kifejlesztettem... festőművész volt a bátyám, szóval van valami picike, egy-két vércsepp – szóval tetszik érteni... Tudom, hogy az Úr küldött, én nem akartam menni...

RIPORTER: – Ne haragudjon, nem tudom elképzelni magamnak ezt a lelkiállapotot. Telnek a hetek, hónapok, napok... csütörtökön még nem tudja, hogy az Úr küldi, pénteken már arra ébred, hogy tudja?

KOPASZ J.: – Nem. Kaptam egy igét, és az bennem forgott, hogy azt mondta az Úr: „Menj a sövények mellé..." Ez bomlott ki előttem, hogy „sövények" – hát mit értsek ezalatt? – És tessék körülnézni... Önök járják az országot, gondolom, a cigány, ha az utcán van, vagy egy bolt előtt, az nem ül le egy lócára. Én megértettem, hogy a „sövények mellé" azt jelenti: a cigányokhoz. És akkor nagyon zavart, mert én – az előbb említettem – nagyon kényes vagyok, és szeretném, ha nem így volna... na ez ilyen „zárójeles"... – És akkor történt, hogy mégsem voltam megnyugodva azon, hogy az igét kaptam, és egyre inkább éreztem, el kell mennem. Amikor legelsőre elmentem az imaházba, hát... nem tudom megmondani... Ha hatvanat mondok, akkor keveset. Ott az előszoba tömve... a másik szoba is – mert elég szép házunk van, hála Istennek... és... és akkor láttam, hogy tátják a szájukat, figyelnek a gyerekek és a felnőttek is. Láttam, hogy többnek könnybe lábad a szeme... hogy ez komoly munka, rögtön kérdeztem tőlük a szolgálat végén, hogy van-e olyan, aki szeretne az Úrjézusé lenni... és többen nyújtották fel a kezüket, idősebbek, fiatalabbak.

RIPORTER: – Amikor Uszkán először próbálta meg az erejét, tehát hogy hallgatnak-e magára, milyen érzés volt, hogy a próba sikerült?

KOPASZ J.: – A legelső alkalommal nem láttam én olyan pozitív sikert, csak azt láttam, hogy vágynak az emberek a tisztaság után...

(énekelnek a gyülekezetben)

Názáreti, Názáreti Jézusom,
Oly csodás szépséged hallanom,
Ó, ne hagyj el, ó, ne hagyj el,
Jézusom, Jézusom, ne hagyj el.
Emberek, emberek jöjjetek,
A drága jó Jézus vár bennetek,
Jöjjetek, jöjjetek,

Jöjjetek, ne féljetek,
Az utolsó napig vár bennetek.

RIPORTER: – Kopasz Jenő mozgósít: „Jöjjetek, ne féljetek!" Lehetetlen nem arra gondolnunk, hogy a cigányok soha másutt nem élték át ezt a hívást. De vissza Kölcsére. Kopasz Jenő készséggel beszél hittérítő munkájának kulisszatitkairól és beszélgetésünk kedvéért még a bolt rolóját is lehúzza.

Korábbi ifjú éveit emlegetve mondta, hogy kirakatrendezői tanfolyamot végzett... Itt az üzletben nyilván mélylélektani ismeretekre is szert tett. Milyen korábbi álmai voltak?

KOPASZ J.: – Semmilyen... Csak a kereskedői...

RIPORTER: – Tehát a kereskedői... És a prédikátori pálya? Milyen praktikus programokat javasol a hivő cigányoknak, túl azon, hogy építsék a kapcsolatot a túlvilággal, milyen hétköznapi feladatokra buzdítja őket?

KOPASZ J.: – Egy vagy kettő dolgozott, és a többi nem. Például tsz-ben dolgozik nem tudom hány, másutt is dolgoznak, én magam is kerestem egynek már munkahelyet, és... egy nagyon konkrét dolog, hogy a Kóczé József – az a gyülekezet vezetője ottan –, most nagyon furcsát fogok mondani: egy bikát nem bíztak volna rá, mint éjjeliőrre addig, amíg ivott, mert tudták, hogy úgyis elszökik és iszik, és most a brigád vezetője. És én őtőle hallottam, csak úgy – egy sima beszélgetésben –, hogy „Kopasz testvér, tetszik tudni, nem adna a brigádvezetőm semmiért, úgy hív, hogy ‚jézusos', na te leszel ma éjszaka éjjeliőr? – Igen én. – Na akkor jól van..." Tudja, hogy nem muszáj ellenőrizni, mert Jóska nem csavarog el onnan. És most valami harminc bikát őriz – éjjeliőr egy nagy istállóban.

RIPORTER: – Olyan hírek is terjednek az uszkai magyarok körében, hogy a „hivők" gyerekei nem nagyon foglalkozhatnak világi dolgokkal, újsággal, televízióval, rádióval. Nem nagyon van fogalmuk a világról.

KOPASZ J.: – Ez felháborító... Én soha erre ki nem tértem. Nekem nem nagyon illik háborogni, de... ilyeneket... hogy hát rádiót... hát nekem magamnak is van... és mondjuk..., de legyünk tárgyilagosak, lehet, hogy ez egy kis túlkapás, ha ez így van. Utána fogok nézni ennek. Nem hiszem... nem hiszem...

RIPORTER: – Még az uszkai magyarok körében gyűjtöttem olyan híreket...

KOPASZ J.: – ...bocsánat... bocsánat. – A tévéről hallottam... Most erre visszaemlékszem, és én reális ember vagyok. Hogy ne maradjon üresen a beszéd, emlékszem, hogy volt olyan köztük, aki azért emlegette a tévét, mert állandóan a tévé előtt ült a gyerek, és a szülei mondták, hogy fiam, őrület, amit csinálsz, mindig tévézel – és ugye ezért tiltották el a gyereket, hogy ne ennyit... szóval ezért... ez igaz. És – legyünk őszinték – ez minket, magamat is belefoglaltam... sokszor zavar.

RIPORTER: – Bocsásson meg, most egy kellemetlennek tűnő kérdést tennék föl...

KOPASZ J.: – ...nem zavar...

RIPORTER: – Az uszkai magyarok kicsit keserű szájízzel veszik tudomásul, hogy a hivők gyülekezetében az anyagi viszonyok is csakhamar jobbra fordultak. És hogy ebben külföldi segítség is közrejátszik.

KOPASZ J.: – Nahát, tessék nézni...

RIPORTER: – Ezt hogy értékeli?

KOPASZ J.: – ...hacsak nem csomag. Ilyen segítséget elhiszek. Sajnos, én magam is hallottam olyat, nemcsak Uszkára gondolok, hanem másutt is... itt Kölcsében is az egyik néni mondta, hogy: „Tessék szíves lenni már nekem megírni ezt a levelet". Mondom, milyen levelet? „Tetszik tudni, kéne egy kis csomag." Milyen csomag? – és csak hallgatott... Nem írtam meg... Ez másfél éve volt, és rászóltam, hogy „drága, hát hogy gondolnak maguk ilyet?" Közben tudtam, hogy ez rettenetes tekergő, és így tovább, szóval ismértem az életüket... és ezek valahonnan... Hát ki tudja? mert hála a Jóistennek nekem ilyen problémám nincsen, valahonnan gondolom valami címet kapnak, vagy kérnek... és kapnak bizonyos csomagokat...

RIPORTER: – Csomagáramlás ügyében a hivők prédikátorának nincs áttekintése... esetleg beleszólása?

KOPASZ J.: – Lehet beleszólásom, ha tudok róla... olyanról tudok... nemhogy tudok, ha-

nem ugye hallottam, hogy jött valamilyen kis csomag, ilyen használt ruha, és akkor összevesztek rajta... Ilyet hallottam...

RIPORTER: – Bocsásson meg, hogy még mindig az anyagi dolgoknál maradok. Látványos gyorsasággal szerezte meg a hívők gyülekezete Uszkán a falu egyik legszebb házát imaháznak. Megkérdeztünk magyarokat, hívőket, mennyiért vették? Tekintélyes összeget mondtak.

KOPASZ J.: – Mennyit mondtak?

RIPORTER: – Valami olyasmit mondtak, hogy 75 ezer forintot kellett készpénzben kifizetni és a többit részletekben. Az emberben önkéntelenül felmerül a kérdés, hogy ezek az elesett és anyagiakban gyengén ellátott emberek honnan tudtak ennyi pénzt összeszedni?

KOPASZ J.: – No... ezt nem ők... ezt nem ők... Ezt a debreceni gyülekezet, meg a többi gyülekezet, ahova mi... hát tartozunk, tetszik tudni? Azok adják ezt a pénzt, nem ők... No, ők, hát ugye persze, ha látom, hogy pénzt tesznek be, soha meg nem számolom, hogy mennyi az a pénz, annyira minimális, szóval... az legfeljebb száz-kétszáz forint lehet...

RIPORTER: – Feltűnt nekem, hogy két-három elemivel rendelkező cigány fiatalok vagy idősebbek, akik hétköznapi dolgaikban primitív egyszerűséggel fogalmaznak, a hívők társaságában fennkölten, szép magyarsággal, folyékonyan beszélnek. Ezt a fajta készséget tudatosan építi ki bennük, vagy ez úgy jön?

KOPASZ J.: – Tessék nézni... Ha már rá tetszett kérdezni... akkor alázattal, de nagy örömmel mondom, hogy én magam is olyan szépen beszélek köztük, mint itt, ahogy tetszik hallani. Vigyázva, no nem úgy, hogy most mit mondjak, vagy nem tudom én... hanem azért, hogy neveljem őket. De még egy: hozzáfűzöm, nemcsak a beszédre, hanem a ruhára is ügyelek. Én soha nem mentem ebben a ruhában, amiben itt dolgozok... Ha nem vacsorázok is, de gyorsan megmosdok, átöltözök és úgy megyek közéjük. És... és ugye ezt látják... Több év után már meg is említette egy-kettő...

RIPORTER: – Hogy ennek hatása van...

KOPASZ J.: – ...igen, és mondok nevet is: Kovács Árpád például, amikor hazajön a kőműves munkából, akkor... inkább késik valamennyit, és már megtudtam tőle, hogy... hát ha a Kopasz testvér fel tud öltözni szépen, akkor mért ne öltözzek fel én is?

RIPORTER: – Amit mond, abból azt érzem, hogy szomjasak az emberi szóra, a kitárulkozásra, az egymás közötti szót értésre...

KOPASZ J.: – Tetszik tudni, még mire? Vártam, hogy tetszik mondani... a szeretetre... Ilyen pici – most furcsát mondok egy kicsit – taknyos cigánygyerekhez is le tudok hajolni, megsimogatni, és mondom neki, hogy drága, szaladjál, mosakodjál meg... Most már, hál' Istennek nem kell mondani sem, mert már olyan nincs, hogy taknyos a kétéves gyerek...

RIPORTER: – Tehát Kopasz Jenőn kívül nincs más, aki odamegy hozzájuk?

KOPASZ J.: – Hát ide nem... Lehajoltam szeretettel, ezek közé, hogy így mondjam, szegény és lelkileg tönkre-...nem tönkrement..., lelkileg még soha föl nem emelt emberek közé – inkább ez a jó. Tudniillik én most már látom, ugye, én is 46 éves vagyok, hogy igenis, régen a papjaink – legyünk tárgyilagosak, félre ne értse senki –, hogyha bemegy a templomba a cigány, no nem az, hogy kiküldték, valamikor ezelőtt húsz évvel, vagy ki tudja mennyivel, de... nem mertek közeledni, tetszik érteni? Szóval úgy bejönni a körbe... mint mások. No most, ezt érzik ők, hogy nini, hát Kopasz testvér lehajol... szeretettel... és olyan dolgokat megteszek nekik, amit más nem... Csak egyet mondok el – nem illik ilyet, de hát, ha már kijön belőlem... Például az egyik néninek elromlott a mosógépje. Egy öreg, négyszögletes mosógép... A néni is elég idős – és csak úgy megemlítette, beszéd közben... no nem szolgálat közben, hogy jaj, Kopasz testvér, olyan bajban vagyok... hogy a mosógépem rossz... mióta már... „Komolyan, Gizella néni... Hol az a mosógép... Itt... Tegyük be a kocsiba..." Betettük és...

RIPORTER: – ...és megjavíttatta...

KOPASZ J.: – Nem egy eset volt... Félre ne tessenek érteni, szóval a szeretet az nem beszédben áll, hanem tettekben... és annak a nagyon egyszerű cigány néninek betettem a mosógépét a kocsiba, és elhoztam ide Kölcsébe... Itt van egy szerelő, de nem volt alkatrésze. Akkor mentem Nyíregyházára az áruért... Nem volt ott sem. És akkor utánajártam, elvittem a ktsz-be Fehérgyarmatra, és akkor... vagy háromszor is be kellett mennem, mire megjavították... És

hazavittem. És, ha tetszettek volna látni azt a hálálkodást, hogy a maga módján az az egyszerű primitív néni azt se tudta, mit csináljon... Ezt csak egy miniatűr példának hoztam föl. De ez nem játék... Én nem vagyok már gyermek.

RIPORTER: – Sikereket ér e a cigányság körében, apró, személyes példamutatással, prédikálással... Soha nem keresték meg a járási, megyei vezetők, hogy árulja el a módszereit, amivel gyors és látványos eredményeket mutat fel?

KOPASZ J.: – Úgy... nem kerestek meg, de mindenki tud róla. A tiszabecsi rendőrparancsnok vagy kétszer leellenőrzött... Hát ismert, de ugye nekem van a SZET-től rendes lelkész-igazolványom, az első perctől kezdve, amikor felterjesztettek, amit a Szabad Egyházak Tanácsa adott ki – kész, nincs semmi probléma... De ennek már volt vagy két éve... Ő jegyezte meg, hogy Jenő, ez a te munkád. Soha azóta se gumibotot nem kellett használnunk, se jegyzőkönyvet nem kellett felvennünk, és tetszenek tudni, hogy ez milyen komoly dolog... és... gondolkoztam, mi is volt még az, ami nekem nagyon kedves volt. Azt mondta: „Jenő, amikor nyáron arattak az emberek, azelőtt mindig ott ültek a bolt meg a kocsma lépcsőjén, és küldtem őket odébb, hogy állj már föl, hogy be lehessen menni... és most soha, de soha nem ülnek ott..." Tessék utánanézni...

(énekszó)

Idegen földről jöttem én...
téged korábban nem ismertelek,
elválasztottál magadnak Jézusom,
boldog vagyok, hogy nagyon szeretlek...

RIPORTER: – Cigányok generációi éltek kitaszítottan e vidéken – „idegen voltam én" – éneklik... Ez sem lehet véletlen...

*

RIPORTER: – Minél több ágát-bogát ismertük meg a gyülekezet tevékenységének, minél jobban szoktattuk őket a bekapcsolt magnetofonhoz, annál inkább csábított a lehetőség, hogy munkája, azaz térítőtevékenysége közben kellene meghallgatnunk Kopasz Jenőt. Hiszen ő ösztönösen vagy tudatosan a legjobb hatásfokkal játszik a hivősereg lelkén. Aztán ez az elképzelésünk is sikerült. Ezúttal a bibliai szövegek meseszerkezete teremtette a hangulatot.

KOPASZ J.: – Ti tudjátok azt – nem újság, amit mondok –, én nem szerettem a cigányokat. Sokkal kényesebb voltam attól. Vannak helyek, ahol nemcsak az Igéről kellett beszélni, hanem arról is, hogy „drága, menjél el mosakodni". De Isten azt mondta, hogy a sövények mellé menj. És én figyeltem, hogy kik azok, akik a sövény mellett vannak? És az Úr megmutatta, hogy tik. Nem Uszka csak, hanem mindazok a fekete bőrű drágák, akikre azt mondta az Úr, menj oda hozzájuk, ne szégyelld őket, ne vesd meg őket. És én nem vethetem meg az én fekete bőrű atyámfiát...

RIPORTER: – Már kinevelődött a helyi gyülekezetvezető, a hajdani falurossza, Kóczé József. És most ugyanazon a hullámhosszon szövi a történetet, ahol Kopasz Jenő abbahagyta. S csodálkozzak-e, ahogy bemutatja a szekta vezetőjének térítőtevékenységét.

KÓCZÉ JÓZSEF: – És elment a sövények közé... Eljött a fekete bőrű cigányok közé. Letette az ő... az ő nagyságát és aszonta, hogy Uram, íme, itt vagyok és megyek... megyek Uram, behívom a sövények közül azokat a csonka-bonkákat, akik valamikor nem is számláltattak a népek közé. Félretesz mindent, vagyont, gazdagságot... arcok és bőrök színeit, és elmegy az utcakereszteződésekbe, a sövények közé...

KOPASZ J.: – Jézus pedig mondá: „Egy ember készíte nagy vacsorát és sokakat meghívott. És elküldé szolgáját a vacsora idején, hogy megmondja a hivatalosoknak, gyertek el, mert immár minden kész. És mindnyájan egyenlőképpen kezdének magukat mentegetni. Az első monda néki: Szántóföldet vettem és ki kell mennem, hogy azt meglássam. Kérlek téged, ments ki engem. És a másik monda: Öt igaökröt vettem, s elmegyek, hogy azokat megpróbáljam. Kérlek

téged, ments ki engem. – És a másik pedig monda: Feleséget vettem, és azért nem mehetek. – Mikor azért az a szolga hazament, megmondta ezeket az ő urának. Akkor megharaguvék a gazda, és monda az ő szolgájának: Eredj hamar a város utcáira és szorosaira, és a szegényeket, csonka-bonkákat, sántákat, vakokat hozd be ide. – És monda a szolga: Uram, meglett, amint parancsolád, és mégis van hely. Akkor monda az Úr a szolgának: Eredj el az utakra, a sövényekhez és kényszeríts bejönni mindenkit, hogy megteljék az én házam."

– Mit jelent az, hogy Isten szolgákat küld el a vacsora idejére; mi az, hogy vacsora, és mi az, hogy a gazda elküld, mert valakiket meg akar hívni a vacsorára. Legelsőbb is azt kell tudnotok, hogy egy csodálatos vacsora van a példázatban, ahova nem mindenki hivatalos. Nagyon sok ember élt abban a városban, a következőben, a tizedikben ennek az ismerős példázat szerinti úrnak a barátai és ismerősei között, és nem mindenkit hívott meg erre a vacsorára.

RIPORTER: – Nézem a szemeket, próbálom megfejteni, mit, mennyit értenek a bibliai példa alapmondatából: a „nem mindenki hivatalos" megszorításból. Döbbenten látom, értik, s magukra vonatkoztatják. Lehet, hogy korábbi éveikben csak a kötelezőt, a „menj ide, menj oda, tedd, ne tedd" végleteket ismerték? – Most kihúzzák magukat, tekintetük, énekük, magatartásuk azt sugározza: ők hivatalosnak érzik magukat a vacsorára. És találtak-e pedagógiában valaha is eredményesebb módszert az énekelve tanulásnál? Nebuló koromban még az egyszer-egyet is úgy fújtuk, hogy a dallama szerint tájékozódjunk. Itt a mai cigányfolklór dallamfordulatai őrzik a bibliai példázatot.

(énekelnek)

Nem érek rá, nem jöhetek vendégségbe,
fontos dolgaim vannak és szántóföldjeim,
éppen megnősültem.
Kérlek, ments engem ki, nem érek rá.

RIPORTER: – A bizonyságtétel szertartása következik. Kopasz testvér szelíd ösztökélésére egymás után állnak fel a fiatal és meglett cigányemberek, és szép mondatfüzérekkel megváltozott életükről beszélnek. Hallgatom őket, s mindvégig az jár a fejemben, vajon hol volt, s volt-e egyáltalán alkalom az életükben, hogy ünnepi légkörben szót kérjenek, s szavaikra illő tisztelettel figyeljen egy közösség.

KOPASZ J.: – Most pedig hadd kérjem azokat, akiknek a szívében van olyan mondanivaló, ami az életével kapcsolatos. Bandi bácsi drága, nekem nagyon tetszik az a vaskerítés... Ne haragudjatok, hogy ilyen konkrét témáról kérdezek.

BANDI BÁCSI: – Hát, igen... mert... akkó nem vót pénzem, mer megittam, elhántam, kocsmákba jártam, szórakozóhelyre jártam... Tíz-tizenöt kilométert mentem gyalog, hogy egy cigány lakodalmat vagy bált lássak... Mer a cigányokról tudjuk, hogy jóvérű cigányok... de azt a pénzt, amit kocsmákra kőtöttem, bálakra kőtöttem, most már nem szánom oda... hanem leteszem... A termelőszövetkezetben dógozunk, nagyon keveset keresünk, de be tudjuk úgy osztani, hogy kerítést is tudtam belőle venni, a ruhákat is meg tudjuk venni, megvan a mindennapi eledelünk. Tízen vagyunk. – Pedig mink nagyon pogán népek vótunk, nagyon pogányok, mert mikor bementem a korcsmába, sokan azt mondták: jobb, ha megyünk, megjött cigány Bandi, most már verekedés lesz... Nem kell most már félni...

KOPASZ J.: – Bandi bácsi, azelőtt hol dolgoztál?

BANDI BÁCSI: – Vándormunkás vótam én... Dolgoztam Budapesten... Dolgoztam a Dunántúlra... ami ide 600 kilométer. Kerestem akkor is... négyezer forintot. De mire hazaértem, vót olyan, hogy ellopták tüllem, annyit ittam... Nem is emlékeztem, hogy szállottam felfele... a vonatra. Megvettem a bort, vittem befele, raktam az ülés alá, hogy most már... míg hazáig érek, lesz mit inni... Akkor vót ez a nóta: „Ajjaj, fekete vonat". Akkor fogták a szabolcsiakra ezt a nótát, hogy... „ajjaj, fekete vonat" – a vér folyt a vonaton, olyan verekedések vótak... Kik csinálták ezt? Mind a cigányok... a cigányok csinálták, testvérek. És én abba is ott vótam... de most má' nem vagyok. Bent dógozok a tsz-ben, meg bírom itthon a kenyere-

met keresni, nem megyek sehova se, szabad vagyok, ami kis pénzt keresek, nem a korcsmára adom, hanem a családomra adom. Ámen.

KOPASZ J.: – Köszönjük szépen, Bandi bácsi... – Feleséged...? Szeretne biztosan mondani valamit.

BANDI BÁCSI FELESÉGE: – Igen... nagyon szeretnék. Hogy... adott Isten nekünk tíz gyereket – és most már van 15 unokám is. De nagyon szerettük volna a boldogságunkat keresni, elmentünk a korcsmába. És amikor ott jól leittuk magunkat, jól összevertük egymást... Mikor ü vót erősebb, mikor én. Kiállottam vele verekedni, és aztán csak a szomorúság vót, a gyerekeinket nem bírtuk iskolába járatni, mert megittuk... Vót olykor, hogy ami búzát megkerestünk – arattunk együtt –, el is adtuk aztat, nem is tudtunk belőle őrletni, eladtuk... aztán vettünk belőle pályinkát, én magamnak külön finom, édes pályinkát, ugye, hogy tudjak én is inni, aztán sört, bort vettem és a poharakat is törtem összefele... Nem vót ott élet, nem tudtunk örülni!... Elmentünk 18 kilométert cirkuszt nézni... És akkor mindig csak a szomorúság vót otthon, mert a gyerekek éheztek... Pokrócom se vót az ágyon... ágyunk se vót... csináltunk dikóágyakat a kunyhókba... Kunyhókban vótunk, tető nélkül volt a lakás... Tibi az tudja, mert ü vót nálunk is, csak letapasztottuk a tetejit a kunyhónak, és úgy vótunk benne. Sokszor... nagyon sokszor a gyerekeket a fődön, a szalmán a víz felvette... Pedig nagyon sokat dógoztunk, rettenetesen dógoztunk én is a férjemmel együtt... És a cigaretta, az ment nagyon... öten dohányoztunk a házban, és gondolni való, akkor még a Munkás cigaretta 3 forint vót, ötször három tizenöt, – tizenöt forint mindennap. Kenyér, nem baj, ha nem vót... vagy ennivaló nem baj, ha otthon nem vót... és ezért mezítelenek voltak a gyerekeink, és bután neveltem üket... És most már mi is szép házat építettünk, és van nekünk szép kerítésünk... Tízezer forintos bútort vettünk... Nem utálnak bennünket – nem számít, hogy ez cigány, ugye tiszták a cigányok, tiszta szívűek, nem lopnak úgy, mint régen loptak.

KOPASZ J.: – Azt szeretném kérni, hogy erről tessék szíves lenni pár szót...

BANDI BÁCSI FELESÉGE: – ...arról igen, az én férjem... Én nem loptam, de megfőztem azt, amit ü lopott... – *(mindnyájan nevetnek)* – Eleinte féltem én megfőzni, de úgy... beleszoktatott engem, mert meg is vert, ha nem főztem meg...

KOPASZ J.: – Bandi bácsi, így vót?

BANDI BÁCSI FELESÉGE: – Úgy vót... úgy...

BANDI BÁCSI: – Igen...

KOPASZ J.: – Köszönjük szépen. Még ha lehet, egypár tőmondatban szeretném, ha hugica is, meg Editkém is, a Kóczé József felesége is... Ha van a szívedben valami.

EDIT: – Hat gyerekem van... Nagyon-nagyon iszákos vótam én is vele együtt... Elmentünk reggel a faluba, majd este jöttünk haza... Reggel meg ott ültünk az árokparton, a korcsma előtt letelepedtünk, vártuk, míg nem nyit a korcsma, hogy tudjunk inni... Ilyen nagyon roszszak voltunk, mert a faluban is azt mondták a magyarok, hogy hát a cigányok állandóan a korcsma előtt ülnek, meg a bót előtt... Letelepedtünk szabályosan, hát ugye már délután mindenki sorakozott, na most kinyit a korcsma, ha megláttuk a sörösautót, mindnyájan ujjongtunk, „jaj, jön a sör, lesz mán délután sör!" – Ennyire iszákos vótam én is... mikor nyolc féldecit megittam, pedig hát, ugye hát mi vagyok... Nem ilyen vótam, sován vótam egészen!

KOPASZ J.: – Editke körülbelül hány kiló lehettél, és most mennyi vagy?

EDIT: – Hát olyan 45...

KOPASZ J.: – És most körülbelül...

EDIT: – ...hát olyan 65 kiló vagyok... És mikor megittam a nyóc féldecit, elmentem haza, ugye a hat gyermeknek főzni kellett, nem lehetett lefeküdni, oszt jól van úgy is... nem... hanem odaálltam nyárba a fűtő mögé és főztem, és még meg se érizte a fejem, hogy jaj, hát én ennyit megittam. A férjemnek is azt mondtam, mikor megittam, hogy hát mi vót ez, hát ez semmi vót nekem... a nyolc féldeci... annyira beleszoktam, és vót olykor, hogy elmentünk más faluba, berúgtam a férjemmel, összeölelkezve jöttünk hazáig... Danótunk, és mikorára hazaértünk, otthon meg összemarakodtunk... hogy a gyerekek – az egyik innen visongott, a másik onnan „jaj anyukám", „jaj apukám"... Hát oszt minekünk visongathattak, mert ugyi milyen a részeg... buta, egész buták vótunk akkor, és akkor, mikor összemarakodtunk, bizony a férjem megfogta a hajamat, még nagyobb vót, mint most, a kezire csavarta és fődhöz

próbált engem vágni, de nem úgy sikerült neki, hanem én vágtam őt fődhöz!... És akkor én ráültem a hasára. Megfogtam két kézzel a torkát, hogy na most megfojtalak!... És ő nem bántott engemet... pedig hát megbírt vóna velem, de nem bántott, hanem hát mosolygott felfelé rám, én meg nyomtam jó erősen a torkát... Hát sok mindent mondhatnék én, mert sok mindenek vótunk... Férjem, olyan vót... a hat gyermek után, hát... azt mondtam én is, hogy hát ez nem jó lesz így. Sokat iszik, megissza a keresetit, vót olyan időszak, hogy odadógozott Tatabányán. Éjjel jöttek meg a busszal... s hát vártam, mán mikor jöttek minden kéthétbe, hát várni kell, mer jön ma este... Mikó megnyitottam a szobaablakot, hát benne feküdt a hóba... az árokpartra letéve a bőröndje... Becsuktam az ablakot: no, aludj ott... ha te idáig értél, aludj ott... Amikó megjózanodol, be fogsz te jönni... És mikó bejött, egy fillér nélkül jött be, hat gyerek közé... semmit nem hozván haza... De utálatos lett előttünk... hál' Istennek. Én, ha most bemegyek a korcsmába kenyérért, véletlenül ha ott teszik le a kenyeret, nem tudom megenni, mer olyan büdös nekem a korcsmába már bemenni... Nemhogy illatos, hanem büdös! Szabályosan büdös és ki kell jönnöm... és sokszor azt mondják nekem, hogy „mi van veled, Edit?" Köszönöm, hogy meghallgattak... Ámen.

MARIKA: – Én is nagyon boldogan elmondhatom, hogy... nagy mélységeket jártam meg. Én is a boldogságot kerestem, mint ugye egy fiatal... elindultam a boldogságot keresni a világba, és a szórakozásokba... reggelig ott voltunk a bálokba drága férjemmel. Vendéglőben dolgoztam konyhalányként... és bizony nagyon sokat loptam én is... most már nem szívesen beszélek róla, csak bizonyságtételként, hogy ti is halljátok... Nagyon sok tálakat, tányérokat, amit tudtam az étteremből, elloptam, és akkor mondták a testvéreim, hogy „Marika, mi lett veled, te nagyon megváltoztál, már nem az vagy, aki voltál... más a színed, más a viselkedésed... mindened más..." És még annyit szeretnék mondani, hogy az én férjem is olyan volt, hogy itt kidobolták... a tanács, hogy veszélyes, és hogy mindenki tartózkodjon tőle... és az a csodálatos, hogy most már... ettül nem kell félni itt a faluban senkinek...

Aztán beteg voltam... nem tudtam felállni három napig, szédült a fejem, és... imádkoztam, hogy „Úrjézus drága, te engem gyógyítsál meg a hét gyermekem közé..." Nem bírtam felállni... Anyukám hozott be enni a gyerekeknek... és az Úrjézus szólt másnap, hogy állj fel, mert te meggyógyultál. És most szeretném elmesélni nektek, hogyan, mert erről kaptam egy éneket...

Betegágyaimból fölemeltél engem...
Dicsőség Istennek, hogy felemeltél engem...
Akkor így szólt hozzám, állj fel, meggyógyultál,
Halleluja, dicsőség Istennek...

RIPORTER: – Többen ejtettek szót csodálatos gyógyulásról, túlvilági bizonyosságról, gyógyíthatatlan nyavalyák tovatűnéséről... Az uszkai cigányság betegségéről és gyógyulásáról a fehérgyarmati rendelőintézet főorvosa sokat tudna mesélni. Műtétekről, szülésekről, gyógykezelésekről. De ez valahogy kimaradt Kopasz Jenő propagandájából.

Már alakul a kép, már fogalmazódnak a következtetések. Már minden beszélgetésünkben helyet kap a felismerés: emberibb lépcsőfokra léptek a hivők, meghozzá a szó, a módszer, a tett, a példa erejének okán. Még bogozzuk, hogy a cigányság milyen lelki adottságait, hiúságát, vágyait fogta szekérbe Kopasz Jenő. De hogy még bátrabban összegezhessünk, összehívtuk azokat, akiknek szavára odafigyelnek az uszkaiak. Így ülte körül mikrofonunkat Kis Béla termelőszövetkezti brigádvezető, Bozsó Ferenc, az önkéntes rendőrök vezetője, Fehér Dezső református lelkész, Zahoránszky László tanító és Engi Sándor, a termelőszövetkezet főagronómusa.

– Mondjanak nekem konkrét dolgokat, hogyan alakult itt az uszkai cigányok élete, amióta tudott dolog lett a faluban, hogy működik a hivők gyülekezete?

KIS BÉLA: – Dógozni dógoztak a termelőszövetkezetben, avval nem volt probléma, csak mondjuk annak idején még ez olyan vad megmozdulás volt... Én nagyon sokat küszködtem, meg foglalkoztam velek... Volt olyan is, amikor nem volt kenyér, kenyeret kellett adjak neki – oszt akkor azt mondta, hogy megyek magának dógozni. Mondtam, nem nekem jössz, fiam,

magadnak keresel, ha dolgozol, nem nekem... Hát szóval... ez a falu kihalóban lévő falu, mert a fiatalság mind megyen elfele... Cigány munkaerővel dolgozunk már két éve, három éve... mozgató munkaerő, akkor amikor kampánymunka, fakitermelés vagy szénabetakarítás, aratás, zsákos munka van... Most már lehet velek mint emberrel szót érteni...

RIPORTER: – Régebben elképzelhetetlen volt, hogy ilyen nehezebb kampánymunkáknál a cigányokra számítson?

KIS B.: – Nehezen... mert vándoroltak, összevissza... Most már vannak, akik teljesen be vannak állva ide... szóval rendes munkások váltak belőlük... De régen olyanok voltak, hogy ha egy mulatság vagy bármi volt, még a bicskát is kirántották... és ha nem álltunk oda úgy, ahogy kellett, hát szóval, fogdmeg módra... akkor hát, arra is sor került, hogy ki kellett tenni őket... vagy pedig még oda is csaptunk. Máma kérem szépen az mindegy, hogy milyen munkafolyamatra teszi oda, vagy hova küldi el szekeresnek, műtrágyáért – bárhova, ez nem iszik meg uram egy Colánál egyebet... Hogy a körülményeik hogy változtak meg, azt... 18 év után... én annyi éve vagyok brigádvezető, azt le lehet mérni... Hát valamikor bekiáltottam a putriba, hogy „gyere ki..." Ma, hát kérem, itt ez a szoba egy nagyon rendes szoba. De ott a fotelon huzat van, amikor bemegyek, illedelmesen köszönnek, „Béla bácsi, tessék leülni" – és oda le lehet ülni.

RIPORTER: – Mondják a falubeliek, hogy külföldi rendszámú gépkocsik sűrűn fordulnak meg a faluban, és ezek a gépkocsik előszeretettel állnak meg a Rákóczi úton – tehát ott, ahol a hívők gyülekezete él és dolgozik. Mivel magyarázható ez?

ENGI SÁNDOR: – Összeköttetésük van nekik az NSZK-val, az egyik család kint járt Csehszlovákiában is, ott személy szerint egy gépkocsit ígértek nekik, de nem kaphatták meg, mivel az illetőnek négy osztálya van, és vezetői jogosítványt nem tud szerezni.

RIPORTER: – Kiknek érdekük, hogy például Uszkában ez a gyülekezet éljen és virágozzék?

BOZSÓ FERENC: – Véleményem szerint ez egy alaposan szervezett, talán külföldről irányított félrevezetés. Nagyon döntő náluk a pénz, a csomag. Kifogyhatatlan mennyiség, ami jön nekiek. Én csak azon csodákszom, hogy honnan finanszírozzák ezt – ennek valahonnan jönni kell, ennek valamilyen központja lehet, ahonnan ezek a dolgok jönnek.

FEHÉR DEZSŐ: – Szeretném azt látni, ha ezek nem volnának, vajon mennyire tartoznának az ő gyülekezetükhöz.

KIS B.: – Ott a padláson több ruha van, meg finomabb ruha van, mint énrajtam... Egy bizonyos fokig ezeket az igénytelen embereket ez is hajtotta. Hogy őszinte legyek, ebben valami politikát látok.

RIPORTER: – Engi Sándor, a tsz főagronómusa, hogyan látja az uszkai cigányhivők életét?

ENGI S.: – Szerintem ez csak viszonylagos dolog. Az igaz, hogy eljutottak egy bizonyos fokra, de ennél a foknál meg is állnak. Maga az, hogy a kulturális életből ez a hit, ez a fanatizmus kirekeszti őket. Nem olvashatnak újságot, nem foglalkozhatnak politikával, nem nézhetnek televíziót – tehát ők, mondjuk a társadalmi fejlődéstől ebben a vonatkozásban, a jövőt illetően teljesen elmaradnak a maguk szűk kis világában.

RIPORTER: – Mintha kis keserűséggel beszélnének...

ENGI S.: – Valahogy ezt a fejlődést nem ebben a vonatkozásban kellene... A társadalmi szerveknek kellene többet tenni, hogy ezeknek a markaiból őket kiragadják.

RIPORTER: – Egy-két csomagról, tisztasággal érvelő emberről, jó szóról esett szó – ez lenne a lényege az egésznek? Mert akkor nagyon is megfogható ez a lényeg! Értik? Csomagot más is kap az országban, pénzküldeménnyel, anyagi jobbrafordulással más is találkozott... Mi kell még hozzá, hogy ugrásszerű fejlődés legyen: a megértés, a jó szó?

BOZSÓ F.: – Az, igen... ezek alacsony szinvonalon álló emberek. Eddigi életükben mindig érezték, hogy azok. Sose tudtak fölülre törni, vagyis nagyon nehéz volt közülük valakinek odáig elérni, hogy elismerjék... mint embert, mint állampolgárt, mit mondjak, mint... egy magyar embert... Ezek ott le tudtak ereszkedni arra a szintre, ahol ők voltak, és kezdték őket emberszámba venni. Minden embernek ez benne van az énjében, hogy mindig följebb akar emelkedni... Ők is...

RIPORTER: – Amikor azt mondta, hogy *ezek meg tudták tenni*... a szót értés művészetét, egy-

általán a közéjük menést, akkor ebben benne volt a mondat másik fele, hogy mások nem tudták?

ENGI S.: – Hát... talán az is van, hogy... a magyar emberekben az előítélet még benne van... Nehéz ezt...

RIPORTER: – Hogy látja ezt a brigádvezető... Mások nem tudták?

KIS B.: – Nem... Engem csak az az egy bosszant... hogy nem a társadalomnak vallja ezt a jólétet, hanem azt mondja, hogy hát... a testvérek, meg, szóval ezen keresztül...

RIPORTER: – Hogy látják a fejlődést?

BOZSÓ F.: – Magyarországon szabad vallásgyakorlat van... Tudomásom szerint ennek a szektának nincsen a társadalommal szembenálló tevékenysége, mondjuk olyan, mint például a jehovistáknak, hogy nem foghatnak fegyvert, vagy ehhez hasonló dolog. No most, ha már az állam, a társadalom ezt elfogadta, akkor nem tudunk velük mit tenni.

RIPORTER: – És szívük szerint mit tennének?

BOZSÓ F.: – Hát talán azt lehetne, hogy fölvilágosítani őket egy kicsit, hogy ez mellékút.

RIPORTER: – Találkozott-e, beszélt-e Kopasz testvérrel valaha is?

KIS B.: – Hát hogyne beszéltem volna, nekem nagyon jó haverom... Pulyakori... Kölcsébe való az én anyám is... én ott játszottam együtt vele...

RIPORTER: – Nem kérdezte meg úgy őszintén, a régi hangnemben, hogy mi a titkod?

KIS B.: – Én meg... meg is mondtam neki... Mindig azt mondta: Bélám, Bélám, értsünk szót... – Mondom, nekem ne beszélj, megmondtam már neked, hogy... – Bélám, azt mondja, mi azért legyünk haverok, de kapcsoljuk ki az elvet. – Ez a beszéd, mondom, erről beszélhetsz, de...

RIPORTER: – Tudom, hogy a sokat emlegetett Kopasz testvér sokszor elment a hajdani putrikba és ott szót értett a gyerekkel, idősebbekkel, megbeszélte velük az életüket, segített nekik. Van-e olyan társadalmi vezetője a falunak, akiről tudják, hogy megfordult a cigánysoron így, hogy ott volt, bement, rendszeresen elbeszélgetett velük... múltjukról, jelenükről, jövőjükről?

ENGI S.: – Volt... volt itt... A tanács azért eléggé szíven viselte az ügyes-bajos dolgaikat, és a gyerekek beiskolázásánál, meg egyéb dolognál elég komoly anyagi segítséget nyújtott nekik. A házépítésnél is megtett mindent ahhoz, hogy az árvíz után új lakásokat kapjanak... Nem mondhatom, hogy itt a társadalmi szervek nem tettek semmit és nem adtak... de valahogy nem úgy, mint ahogy... ugye ezek...

RIPORTER: – „Valahogy nem úgy, ahogy ezek"... – ez a mondat hetekig visszhangzott bennem, hiszen a lényeget hordozta. A módszerekben tudott, tudhatott Kopasz Jenő valami olyat, amit az uszkai vezetők nem tudtak, vagy nem tartottak fontosnak. A pillanat riadóját sokszor elengedjük a fülünk mellett, ahogy elengedték Uszkán is a közélet vezetői, és a tettek, a példamutatás erejében is meginogtak.

A keményen dolgozó, ivászatról, csavargásról leszokott, közösségi életet élő cigányság műve, az emberibb élet felé vezető lépcsősor első fokára lépés a szekta működésének eredménye lett. Megfogalmazva a képletet: ahol vákuum van a társadalmi életben, fóliasátor keletkezik a furcsa és besorolhatatlan ideológiák palántái számára. S úgy lehet próféta Kopasz Jenő, hogy mulasztások paripáját lovagolja, és megtesz olyan dolgokat, melyeket mások fontosnak tartanak, de nem tesznek meg. Ha az uszkai modell Kreol miséjében sokan ismerünk fel igazságokat, el kell jutnunk a tanulságokig. A Kreol mise cigányokról szólt, de nemcsak cigányoknak.

Azt hiszitek, hogy csak én ácsorgok
fényért és szeretetért a város kapuja előtt!
Sokan várjuk a kapukon kívül, hogy bizalmatok
rézkrajcárjaival megajándékozzatok.

(Bari Károly)

Levél helyett

Kovács Józsefnek

Mohács-mezején kódorgó vonítás,
sarkföldi telepes,
az ég üszkösödő sírása,
imazsámoly szelídségű
be nem fogadott,
Dózsa-kaszákat pengető énekes,
ki álmaidban meggyszínű ostort suhogtatsz,
semmi lovaink vad táncát figyeled,
táncolsz magad is,
járod a járhatatlant és várod
a józan igazságot,
véredben duzzog a vágy;
keresed a fényt, a napsütést,
arcodra szivárványt borzol a szél
és szobádban vinnyog az éj.
Hát kinek hazudjak igazat,
kinek írjam meg magamat,
kinek a fájdalma vagyok,
kinek adjam hulló hajam,
kinek jósoljak, kinek,
ha sírok, ki sír majd velem,
kinek a vérében vagyok
ha jövendőnkre mutatok,
ki mond helyettem imát,
ki érti meg, ha van hibám,
ki látja gonddal gondomat,
ki átkozza rossz sorsunkat,
ha mellőlem elcsatangolsz?

Apám lovai

Büszke, vad lovai,
vérszín sörényű,
csüdig aranyló,
felleghasító
tűz lovai,
parázsropogtató,
tejút-hörpintő,
patát verdeső zászlófarkú,
csillag kantáros ménje,
sohasem herélt,
sohasem kanca,
mindig ménje volt
álmában.

Keze bütykén új forma kérgesedett
hajnalra, a szemlélődést magában kezdte el:

pókos lett az arany csüd,
csapzottan lógott a lobogó sörény,
lekonyult, tapsi lett az éjjel fürge fül,
kehtől fuldoklott istálló és ló:
Apám lovai.

GYARMATI FARKAS DEZSŐ VERSEI

Ballada

Szakad a gyolcsa a télnek
Küszöbön ülnek a vének.
Küszöbön ülnek a vének,
Kedvesem, jaj, én úgy félek.

Kedvesem, jaj, én úgy félek:
Rekedt a számból az ének.
Rekedt a számból az ének
Küszöbön ülnek a vének.

Szakad a gyolcsa a télnek
Küszöbön ülnek a vének.
Fölöttük héjákat látok,
Virágzik számban az átok.

Ének

Tocsog a tócsacsend,
arcomat tükör veri.

Csak az ítélhet
ki siratni tudja...

Házadba engem
beengedj,
énekszó
feszítse torkom:

Ne verjen
ostorszerelem!

November

Felhők lépnek át
a dombok sövényein.
Házaink fölé
tornyok magasodnak.

Kéregarcú Apám.

Anyám imára terített
gesztenyefalomb.

Sovány a rét;
ősz zsarolja.

Hasítotthátú
parcellák fölött
suhog a mogyorófa,

szél bölcsője
halott gyermeket ringat.

OSZTOJKÁN BÉLA

Partok nélkül

Fában halban
fűben élek
Ne haljak meg
amíg élek

Van-e szívderítőbb
látvány
Kertek fölé emelkedő
fénysugárnál

Ne munkálkodjanak
fekete kezek
Ne mozduljanak
toronyarcú istenek

Pajzsot ne adjanak
mit a szitakötő átüt

Fában halban
fűben élek
Dolgozom és
mégis félek

Időtlen fodrozás
a tenger
Partok nélkül
az ég is belekékül

LOJKO LAKATOS JÓZSEF

A bekecses tündér és a reggel

I.
Harc a bekecses tündérrel

Jön a szél
Érik a bánat
Repít hosszú vitorlákat
Jaj repít hosszú késflottákat
Torlódik észak dél fele
Vérzik szívem négy égtájnak
Indázik bömböl szerteszét
Ékíti ingem lándzsákkal
Öldös szalagos dárdával

Előlegem áldomásom
Szívem vályú habzó borral
Eltelhetsz torkodig vele
Dőlj neki te vérbekecses
Vérbocskoros élettolvaj

Itt állunk becsapva és körülbongatva a vész zsoldosaival
a vész kopóival a mindig zokogó harangokkal
bolyongva mint lopott üveggolyó
kitapinthat létező őskőlenyomat a vakoknak
kőben hóban sárban csöndben dalban keserű pohárban
s azt mondják VÉGED VAN

Ki fog kést ellenünk
Ki igér zokogó citerákat
Aranykelyhes kőfejfákat
Ugató gyász bóbitákat

Porba hullón részeg pipacsok között vergődöm földig alázva
A részeg kunyhók eltaposnak
Vézna árnyékok táplálnak
Vasvillás parasztok csontosodnak az örökkévalóság
kemény szalma vackain
Imádkozom
Fövényre hajtom a fejem és sírok

„. . .ki vagy nekünk
szép reményünk
bizodalmunk
víg örömünk
lábadho
százszor
hajolunk"
Ajtót mégse nyitok neked
Véremből kiszopnád hitemet
Védem magam záporozva
Gyászágyukkal hadakozva
Kifent fényes borotvákkal
Védem magunk egy szál
Bimbózó cseresznyeággal

II.
A reggel

Kinyitják a város kapuját
egyetlen ablakát
kiűzik a kakasokat a hajnalból
A világ egy hosszú folyosó
gondosan leltárba vett eszmékkel
s őreikkel zsúfolva
Álmodok
Vagonok bérháznyi reteszek
csattannak szívünkre

A teremtés legmélyére taszított
Isten verésével útra bocsájtott
Harmadik fiú szép cigányországom,
Hagy kapaszkodjak rongyaidba!

Istenhez

Istenem, nyisd ki
az ég felhő-függönyös ablakát
s nézz le ránk;
itt már kripták a házak,
s csontjaink közt
patkánybűnök szaladgálnak,
jöjj le közénk,
ha mindent kibírsz,
fojtsd meg a fegyvereket,
ha szólni akarnak,
s azokat is,
akik ellenszegülnek,
taposs a kígyóember nyakára
és mondd meg az anyjának
hogy ne sírjon,
mert volt
szeretetreméltó gyereke,
várunk;
skorpiószívek közt
rettegésben élők.

Imádkoznak a templomok

Fűzfa-bánatod könnylevelei
a földre peregnek anyám,
felhőhajad eltakarja
holdszemedet;
nem tudsz ránk ragyogni,
mi lesz velünk,
ha zsákszíved széthasad?
lóvágyaink merre viszik
szekérálmainkat?

Anyám, hallod?
imádkoznak a templomok;
újra Jézust kérik
megváltónak,
mert gonoszok lettek
egymáshoz a testvérszívek is,
maradj még velünk,
hogy gyerektestünket
ne egye farkasárvaság.

Cigánytelep

Ezek a földházak olyanok,
mint a temetők,
az anyák szirénázó sírására
figyeljetek
ti faluk, városok,
istállótestemben megkötött
csikószívem, nagyot rúg.

Már két hete nem ríttam.
Mint cigánylányok,
úgy ülnek körül a bokrok,
táncba viszi őket
a vándorlegény-szél,
vesszőhajuk szétbomlik,
mint a sorsunk.

Holtak járnak a földön

Véresre rívom a két szememet;
holtak járnak a földön,
félek elaludni,
mert sírköveknek álmodnám
a házakat,
mindenki alszik;
álmok járnak a házban,
ágy, ágy mellett,
gyerek, gyerek mellett,
lábak, karok csüngenek
a dunnák alól,
büdösség van!
vérem meleg dzsungel erdőjében
oroszlánidegek üvöltenek,
nagy lázamban
vizes ruhának kívánlak
magamra Erzsébet,
Istenem,
melyik bolygón élsz?
űzd messze a testünkbe harapó
kutyasorsot,
olvaszd fel az árvák szívére
fagyott jégmostohaságot.

BÁLINT B. ANDRÁS

TUDÓSÍTÁS A VILÁG VÉGÉRŐL

Jelentem a völgyemből, emberek:
szitál ködből a hűvös permeteg...
Halkul a megmaradt madár-világ,
de hangoskodnak fenn a vadlibák,
s ahol szőlőt nevelt a napsugár,
éjjel falánk vaddisznó csorda jár.

Április Lajos

Jelentem, hogy tegnap, azaz május nyolcadikán, csütörtök délután Baranya megye déli peremvidékén egy számomra eleddig ismeretlen településre leltem. A falu nagyjából egyforma távolságra – négy kilométerre – fekszik Drávasztárától és Drávakeresztúrtól; közigazgatásilag Keresztúrhoz tartozik. A szomszédos községekkel csupán a Dráva gátján vezető földút s néhány gyalogösvény köti össze. A faluban két tucat lakóházat számoltam össze, egy boltot, egy kocsmát, egy haranglábat és egy őrbódészerűséget: a hajdani tanácsházat. Az egyik háznak beroppant a gerince, másiknak kihullott ajtó-fogsora, vakon meredeznek az ablakai. Szélütött öregemberként bóbiskolnak a falu közepén. Az utcákat benőtte a fű és a gaz.

Jelentem, hogy a falu eszeveszetten szép. Mintha völgyben, úgy lapul meg a gát tövében. A töltéstől balra tó, nádassal borítva, jobbra a Korcsina csatorna, odébb pedig, túl a nyírfaerdőn a Dráva s a világ vége: az országhatár. A kertekben szirmukat bontják az almafák, a fűtéren fehérben s zöldben pompázik a vadgesztenyés. Méhek zümmögnek mindenfelé. Rigó fütyül, fecskék sárból fészket tapasztanak. Százszám csivitelnek erre-arra. A Korcsina sekélyebb szakaszán ívnak a dévérek, habosra fürdik a sárgáskék vizet. Békakuruttyolás. A nap ragyog.

Jelentem, hogy a faluban emberek élnek. Heten. Elsőként Orsós Lajosné nyolcvanéves cigányasszonnyal találkoztam. Csöpp vályogházban lakik, udvarán halomban áll a fölvágatlan tűzifa. Napok óta nem tud nekiállni a hasogatásnak, köszvény kínozza. 1960-ban költözött ide a Dráva-parti cigánytelepről, ahonnan kiöntötte az ár. Férje hét éve meghalt, azóta egyedül él, jövedelme 1290 forint. Orvoshoz Sztárára jár, boltba Keresztúrra vagy Drávafokra, persze gyalog, mivel itt busz, vonat nincsen. Kenyeret helyben is tud venni, hetenként háromszor kijön a kocsmáros, aki az ital mellett élelmiszert is árul. Húst nem. Orsós Lajosné két hete evett húst utoljára, pár tyúkjából levágott egyet, azt ebédelte-vacsorázta három napig.

A település évszázadok óta lakott, egy nyugdíjas bácsi számon tartja, hogy még a nagyapjának a nagyapja is itt született. Földműveléssel, halászattal foglalkoztak, s szállították az erre vetődőket, a vásározókat a Dráva túlpartjára; innen a község neve: Révfalu. Horvátok, magyarok vegyesen éltek itt, békében, izzadságban. „Részt kaptunk az ország bajából, az ország mégis megfeledkezett rólunk" – mondta egykedvűen a nyugdíjas téeszfogatos, Bukovácz Mihály. Ő harcolt – igaz, nem tudja, hogy a hazáért-e vagy sem. Meglőtték Voronyezsnél, megfagyott Sztálingrádnál, mégis hazakerült. Harcoltak mások is. A haranglábon márványtábla, rajta a felirat: 1914–18. Elesett hősök emlékére emelte Révfalu hálás közönsége. Alatta hat név: délszláv, cigány és magyar nevek.

Harcoltak a vízzel: le kellett csapolni az árterületet, hogy termő legyen a föld. Ma nem művelik a zártkerteket, nem gazdaságos. Tíz-húsz évenként jött az ár, elmosta a vályogházakat; az újabbakat már kőből emelték. Most alig akarnak összedűlni. Jött a gróf, hajtotta filléres napszámba őket, küldte a csendőröket az orvvadászokra, orvhalászokra. Akik nem megszegték

– betöltötték a törvényt: enni adtak a gyerekeiknek. Jött a felszabadulás, a földosztás: a lélek ünnepe. Aztán az erőszakos tagosítás, a padlások lesöprése, ami másutt is sűrűn előfordult, de itt együtt járt a lélek kisöprésével: a horvátok csak a kerítésig beszélhettek a nyelvükön, különben – két sercintés közt – leláncoskutyázták őket a hivatal emberei. Jött a félelem a határőröktől és a határsértőktől, a forradalmároktól és ellenforradalmároktól. Belülről kezdett pusztulni ez a nép – vélik a megyeszékhelyen. – De magától egy alma sem rothad el.

Jelentem, hogy beszélgettem egy nyolcvanegy éves öregemberrel, aki épp kast font fűzfavesszőből a kiscsibéknek. Szinyákovics Pálnak hívják, hetyke bajuszt hord és pörge kalapot. Nevezett előadta, hogy a földosztáskor negyvenegy gazda élt a faluban, majdnem háromszáz ember; s ugyanennyien Zokogában, vagyis a cigánytelepen. Még tíz éve is jó kétszázan lehettek a révfalusiak, az iskolába ötven gyerek járt. Aztán megszűnt az önálló tanács, de ígérték, hogy majd lesz kirendeltség, ahol intézhetik a dolgaikat. Nem lett. Ígérték, hogy lesz aszfaltút, buszjárat, könnyebben bejutnak Sztárára, Keresztúrra. Nem lett. Pár család beköltözött a nagyobb falvakba, még Siklósra, Szigetvárra is mentek. Nyugdíjazták a tanítónőt, ígérték, küldenek másikat. Nem küldtek, az iskolát körzetesítették, a gyerekek télen-nyáron gyalog jártak be Keresztúrra. Egy darabig. A szülők hamarosan megelégelték a dolgot, eladták a házukat vagy egyszerűen odahagyták a gaznak, s szépen beljebb költöztek. Szinyákovics Pál szerint – aki sose hallott tudatos településpolitikáról – ez volt a tragédiája a falunak: az iskola megszűnése, a tanító nyugdíjazása. „Elmén a pásztor, szétszaladnak a juhok" – bölcselkedik az öreg, s fonja tovább a kast. Estére kész kell lennie, mert holnap – úgy számolta – előbújnak a csibék. Gyerek itt úgysincs, legalább a csirkék csipogjanak.

Jelentem, hogy nemrég be akarták csukni a kocsmaboltot. Minek üzlet annak a hét embernek? Megveszik a kenyeret Sztárán, ahogy a húst veszik... Aztán valakinek eszébe jutott, hogy hét embernek is élnie kell, s nem gyalogolhat kilométereket kenyérért, tejért. Valakinek volt mersze, és az asztalra csapott. A kocsmabolt maradt, hetente háromszor kinyit. S a hét ember megveheti nemcsak a kenyeret, hanem a cukrot, a sót, a zsírt, a konzervet is. A férfiak megisznak egy-egy féldecit odabent, az asszonyok a lépcső előtt trécselnek kicsit. Hogy itt a tavasz. Árad a Dráva. Nagy a sár. Nem jön a postás, pedig biztosan írtak a gyerekek Siklósról, Pécsről, Szekszárdról, Pestről.

Néhány házba még hazajárnak a tulajdonosok, néhányat idegenek vásároltak meg. Tíz-tizenöt ezer forintért. Az iskoláért 60 ezret adott egy környékbeli orvos. Nyaralóhely lesz Révfalu – ígérgetik a tanácsnál –, nyüzsgőbb, elevenebb, mint valaha volt. Már a parcellázáson törik a fejüket, horgászparadicsomot emlegetnek...

Jelentem, a községet buzgó katolikusok lakják, egyikük mégis elkáromkodta magát, amikor megkérdeztem, szerinte miért jutott ide Révfalu. „Harminc év óta ez a módi. A város azt szeretné, ha csak város lenne a földön. Aki falun él, pláne az Isten háta mögött, az rohadjon meg vagy költözzön el" – felelte. Ő itt született, itt küszködött, hogy jusson valamire, hát hagyják, hogy itt pusztuljon el és itt kapartassa el magát. Nálunk szabad költözési jog van, de legyen szabad maradása is az ember fiának. Ott, ahol úgy érzi, emberi életet élhet.

Megkérdi: szerintem akarva sorvasztják az aprófalvakat, vagy...? Vannak nálunk első- és másodrendű állampolgárok, vagy...? Mit feleljek? Csak azt tudom, hogy országosan három és fél ezer forint fejlesztési összeg jut koponyánként, Budapesten és a megyeszékhelyen öt-hat ezer, a kisközségekben alig négyszáz... Mit feleljek? A főváros, ahol a lakosság egyötöde él, eddig harminchét százalékot kapott a közösből, ezután negyvenet kap. Nem szólok semmit.

Jelentem, hogy Révfaluban még élnek emberek. A lakók korátlaga hetvenöt év. Nyílnak az almafák, és ívnak a halak. A csend – fülsiketítő.

1980. május

SZAKCSI LAKATOS BÉLÁVAL

Szakcsi Lakatos Béla 1943-ban született Budapesten. Nyolcéves korában a VIII. kerületi zeneiskolában kezdte meg zongoratanulmányait Mészáros Gyulánénál. Tizenhárom éves korában fölvételt nyert a Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskolába, ahol Szabó Márta (Kadosa Pálné) növendéke volt két évig. Húsz- és harmincéves kora között Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban szórakoztató és jazz-zenét játszott. Harmincegy éves korától kezdve a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola jazz-tanszakán zongorát tanít, valamint itthon és külföldön koncertezik. 1978-ban a jazz területén végzett munkájáért a Magyar Rádió nívódíját kapta.

– Kezdjük kissé talán meglepő módon: milyen kérdések foglalkoztatnak jelenleg?

– Jelen pillanatban a világ problémái izgatnak.

– És mit jelent ez közelebbről?

– Vajon hová jut az emberiség, képes lesz-e megoldani azokat a problémákat, amelyek ellen harcolnia kellene. Négymilliárd ember él a földön. Úgy tudom, tizenöt és fél milliárd hektár lakóterület van. Ezen a területen – bár nem számoltam utána – szerintem akár ötven milliárd ember is kényelmesen elférne. Az emberiség most mégis olyan korszakhoz érkezett, amelyben választania kell az öngyilkosság és a békés egymás mellett élés között. Harmadik lehetőség nincs. A XX. század elején az emberek még reménykedtek abban, hogy olyan kor jön, amely megoldja majd az összes ellentmondást. Aztán kiderült: ez a század csak tetézte az eddigieket. Sokaktól hallottuk – bár ezzel én sohasem értettem egyet –, hogy a háborúban is van valami jó, mert például megoldja a népszaporulat kérdését, s a gazdaság is felvirágzik. Ha ez valamikor igaz volt is, az első világháborúval egy olyan korszak kezdődött el, amelyben már nem lehet egykönnyen háborúsdit játszani, mert az emberiség elpusztíthatja önmagát.

– Mióta foglalkoztatnak ezek a kérdések?

– Minden embernek foglalkoznia kellene ezekkel a kérdésekkel. Elképzelhető, nálam az is számított, hogy sok helyen jártam életemben. Hosszú ideig éltem Nyugaton, eljutottam Amerikába is. És egyszer föltettem én is magamnak a kérdést: vajon az emberiség ki tud-e jönni a csapdából? Sokat gondolkoztam rajta, sok könyvet és újságcikket elolvastam, végül arra a következtetésre jutottam, hogy nem tud kilábolni belőle.

– Ha arra a következtetésre jutottál volna, hogy tehetsz valamit az emberiség ügyében, de azon az áron, hogy nem lehetsz zenész, akkor mit választottál volna?

– Rögtön abbahagytam volna a zenélést. Hiszen akkor nemcsak én, hanem sok millió ember zenélhetne nyugodtan a földön. De sajnos, ma az emberiség legnagyobb része csak az anyagi javak megszerzésével foglalkozik ahelyett, hogy gondolkodna. Ezért amikor arra jutottam, hogy nem tehetek semmit, nincs biztos talaj a lábam alatt, tehetetlenségemben nem tudtam mit csinálni: kénytelen voltam a Bibliához fordulni.

– Ezek szerint aggódtál az emberiség jövőjéért, és a Bibliában próbáltál választ találni?

– Igen, igen. Bár korábban egészen más véleményem volt a Bibliáról, akárcsak sokunknak. Mint jazz-zenészt, inkább a keleti vallások érdekeltek. Talán, mert más jazz-zenészeket is... De amikor olvastam néhány dolgot például Buddháról, kételyeim támadtak, mert ezek a tanítások nagyon meseszerűek voltak. A Bibliában viszont meglepő dolgokat találtam. Olyan, földrajzilag is pontos leírások vannak benne, amelyek alapján régészek dolgoznak. Aztán itt van a nagy vitakérdés: hogy az ember Isten teremtménye vagy sem. Szerintem az ember Isten teremtménye, és az első pillanattól kezdve értelmes lény volt. Ugyanolyan fejlett és ugyanolyan okos volt, mint a XX. század embere. Sokan azt mondják: a vi-

lágegyetem magától jött létre. Tegyük fel, hogy magától jött létre. Ám akkor is ott van az a csodálatos összhang, ami mégis valami egyre, s ha ez véletlen, akkor arra az egyetlen véletlenre összpontosul. Szerintem annál magasabb rendű erkölcsi tanítást, amit Jézus elmondott a hegyi beszédben, egyetlen filozófus sem írhat. Csak három fejezet, de benne van minden.

– Ez az istenhit nyert megerősítést a zenében?

– Biztonságot kaptam. Nem akarok nagy szavakat használni, de szerintem minden művésznek szüksége van arra, hogy valamiben higgyen. Mert ha nem hisz, akkor nem igazán művész. Ezért sajnálom a harmincéves korom előtti életemet, mert rengeteg időt elpocsékoltam.

– Miért? Hogyan éltél harmincéves korod előtt?

– Állatként éltem. A zenét ugyan szerettem, de azzal sem tudtam igazán foglalkozni. Nemcsak azt sajnálom, hogy annyi rosszat tettem – nem másoknak, mert másoknak nem nagyon okoztam kárt –, hanem az időt sajnálom magamtól, az időt. Rengeteg időm ment veszendőbe.

– És az mire ment?

– Az élvezeti dolgokra; nőkre, alkoholra, kábítószerre. Milyen érdekes, hogy azok az emberek, akik szellemileg sötétben járnak, általában az éjszakában élnek többet, és a nappalt átalusszák. Nem tudják, mi a világosság. Nemcsak szellemileg, ténylegesen sem. Sajnálom, hogy azokat az időket elpocsékoltam. De egy szikra pattant, és ki tudtam ugrani. S mivel hiszek Istenben, Istennek tulajdonítom, hogy így sikerült megszabadulnom minden rossztól.

– Van racionális magyarázata is annak, hogy változtál?

– Hittem abban, hogy van bennem valami... Tudat alatt sejtettem, hogy egyszer ki kell szállni. De az áradat olyan sodró volt, hogy nem volt hozzá erőm. Azt mondják, harmincéves korában változik az ember. Most már elhiszem.

– Szeretném, ha ezekről az évekről részletesebben is beszélgetnénk. Kezdjük elölről: milyen volt a gyermekkorod?

– Mivel én háború utáni gyerek vagyok, elég rossz volt. Az ötvenes években nagyon nehéz volt. Arra emlékszem, hogy ülünk, apám pucolja a krumplit – mert volt olyan idő, amikor apám volt itthon és az anyám dolgozott –, és mondom: már megint paprikás krumpli lesz. Mindig szólt a rádió, néprádió volt; vízállásjelentés és hírek: ilyen képek ugranak be. Szomorúság, mert szüleim mindig szomorúak voltak. Apám zenész volt a vendéglátóiparban. Nem volt híres a szakmában, közepes zenész volt. Cigányprimás akart lenni, de nem sikerült, mert abban az időben a zenészek nagyon nehezen kaptak állást. Négy testvére elismert volt a szakmában, jó helyeken játszottak. A papája, a nagyapám – akit nem ismertem – rettenetesen jó brácsás volt. Magyari Imrével játszott. Innen kaptam én is a Szakcsi nevet, mert ez a nagyapa Szakcson lakott, Somogy megyében. Anyám nagyon szorgalmas asszony volt. Az apját nem ismerte szegény, mert az hamar elhagyta a családot. Nem cigány típusú asszony volt, lehet, hogy zsidó vagy magyar beütés volt benne. Nálunk ő volt a családfő. Ez abból is fakadt, hogy apám sokszor nem dolgozott, és anyám mint kitűnő könyvkötő, magasabbrendűnek érezte magát nála.

– Melyik szülőddel volt közelebbi kapcsolatod?

– Anyámmal volt szorosabb. Apám sokszor elkeseredett, sokat ivott, de egyébként nagyon rendes ember volt. Okos volt, hogy elhatározta, belőlem nem cigányzenész, hanem tánczenész lesz. Ő határozta el, hogy zongorista leszek. Beíratott egy állami zeneiskolába, ahol egy nagyszerű pedagógus tanított, aki Bartók növendéke volt. Eleinte gátlásokkal küszködtem, de két-három év múlva már körzeti gyermekversenyeket nyertem, és tizenkét éves koromban fölvettek a Konzervatóriumba. Zeneszerző és zongoraművész akartam lenni. Nyolcéves koromban kis dallamokat írtam, később kis műveket: kétkezes szonátákat, olyanokat, amiket tanultam. Tizenöt éves koromban mégis kimaradtam.

Miért maradtál ki?

– Abban az időben a Mátyás tér környékén

laktunk. Egyszer feljött a lakásunkra néhány környékbeli fiú. Azt mondták, zongoristát keresnek. Én nevettem, mert fogalmam sem volt a tánczenéről. Mondtam is nekik, hogy nem tudok semmit. A boogie-t tudtam hozni. Jó gyorsan. És ezek hasra estek tőle. Azt mondták, hogy menjek velük. Én nem akartam, de megint jöttek és elvittek. Bekerültem egy rossz társaságba. Mi otthon nem foglalkoztunk cigányokkal, én tizenöt éves koromig egyáltalán nem éreztem, hogy cigány vagyok. De a fiúk között cigányos kezdtem lenni. Megtetszett az éjszakai élet, sokszor kimaradoztam, és úgy döntöttem, nem leszek klasszikus zenész. Nem hiszem, hogy a tánczene jobban tetszett, mint a klasszikus zene. Ám a vele járó élet! Anyám rengeteget rimánkodott, de hiába. Azt hittem, hogy ez a szabad élet. Tizenhat éves koromban már a vendéglátóiparban játszottam. A sok rosszban azért volt valami jó: jazzt kezdtünk játszani, és abban egyre jobban haladtam. Bekerültem Kovács Gyula zenekarába, aki akkor nagy sztár volt. Három évig játszottunk együtt. Utána Holéczi Ákossal kimentem Nyugatra, mint tánczenész. Ott aztán belevesztem a szellemi sötétségbe: tetszett a borzalmas élet, tomboltam kint, Nyugaton. Aztán hazajöttem katonának, megnősültem. Amikor azonban anyám meghalt, nagy elkeseredésemben újra kimentem Nyugat-Berlinbe. Ott kezdtem el gondolkodni. Utána még kilenc hónapra elutaztam Amerikába, akkor már csak azért, hogy lássam ott is a dolgokat. Amikor hazajöttem, elhatároztam, nem játszom soha többé vendéglátóiparban. Nem is játszottam soha.

– *Hogyan kezdtél tanítani?*

– Gonda János hallott játszani, és meghívott. Nagyon nagy megtiszteltetésnek vettem.

– *Elvégezted közben a jazz-tanszakot?*

– Nem végeztem el. Soha nem tudtam, hogy jó pedagógiai érzékem van. Nagyon megszerettek a gyerekek. Együtt kutattunk: a tanítás révén én is fejlődtem, tanultam.

– *Hogyan változtál, alakultál zeneileg a hetvenes évek elejétől, tehát azóta, hogy végleg hazajöttél Amerikából?*

– Úgy érzem, van egy nagy zenei hiányosságom: nem voltak meg a megfelelő körülményeim, hogy a klasszikus zeneirodalmat is alaposan megismerjem. Ezt mint zenész, és nem mint jazz-zenész hiányolom. Jazz-zenészként nyugodtan mondhatom, hogy a mai irodalmat nagyon jól ismerem. Mindenkit, aki fontos, tanulmányoztam, leírtam. Ismerem Hancock, Jarret, Tyner intervallumait, ritmusait. Tudnék is úgy játszani, mint ők, de nem akarok, mert kopírozni nem szabad. A jazz szerintem zeneszerzés: dallamokat kell szerkeszteni. Ez a dallamvilág időközben változik, de az alapdallamvilág megmarad. Tanítás közben rájöttem arra, hogy valaki magától is jazz-zenészé válhat. Éjjel-nappal zenét kell hallgatnia: akkor meghallja a harmóniákat, a basszust, meglátja az intervallumokat. A zeneszerzést viszont nem lehet megtanítani. Lehetek munkatársa egy növendéknek, átadhatom a tapasztalataimat, aminek annyi előnye van, hogy az illető időt spórol meg. Nagyon szeretem ezt a munkát. Ennél jobban csak a jazz-zenét szeretem. Azt hiszem, értek is hozzá valamennyire. A klasszikus zenét is szeretem, de sajnos azt ma már lehetetlen játszanom.

– *Ennek technikai okai vannak?*

– Részben: a zongora billentése és a frazírozás egészen más. Ezenkívül a jazz-zenében a klasszikus zenétől olyannyira eltérő, más nyolcadlüktetések vannak, hogy most, harminchét éves koromban, nagyon nehezen tudnék átállni. A jazz-zenében a nyolcadok nem nyolcadok, hanem olyan ti-ti-k, amelyek közelebb állnak a triolához. Bár az improvizálás során én mindig négynegyedben vagyok és nem páratlan ritmusban, mégis úgy hallatszik, mintha változó ritmusban lennék. Mindez nem akadályoz meg abban, hogy a jazz segítségével ki tudjam elemezni a klasszikus zenét. Mert ugyanúgy hallom a harmóniákat, a dallam harmóniavilágát horizontálisan és vertikálisan is, hallom a bitonális dolgokat és a modern zenében előforduló tömböket is.

– *Annak kapcsán, amit most elmondtál, nagyon sok kérdés fölvetődött bennem. Kezdjük az utolsóval! Miután egyre jobban elmélyültél a jazzben, megismerted a jazz-irodalmat, másként értékeled-e a magas rendű zenét?*

– Igen. És azt hiszem, jobban is értem, érzem.

– *Van olyan zeneszerző, akihez a jazz-zenén keresztül jutottál közel, vagy közelebb?*

– Igen, például Bartókhoz. Legalább két évig foglalkoztam Lendvai László Bartók-el-

méletével. Sok éjszaka nem tudtam aludni miatta, és végül kétségeim támadtak. Valamit ugyan lehet belőle hasznosítani, de tulajdonképpen csapdá. Bartók nem úgy gondolkodott. Lehet, hogy ez nagyon merész kijelentés, de nem baj, vállalom. Szerintem a Lendvai-féle zeneelmélet a Kessler-féle zeneelmélet modernebb formája. És ahogy Kessler elméletét rá lehet húzni a klasszikus zenére, ugyanúgy a Lendvaiét rá lehet húzni mindenre, a romantikától fölfelé. Szerintem ő bitonális volt. Én azt gondolom, hogy Bartókot nem lehet megközelíteni úgy, hogy csak egy szempontot érvényesítünk kizárólagosan: legyen az a magyar népzene vagy a tengelyrendszer. A népzene is nagy hatással volt rá, Amerika is, sőt a jazz is. És ez így van rendjén.

– Az előbb úgy fogalmaztál, hogy a jazz – zeneszerzés. Azt elfogadom, hogy ezt te, személy szerint, így éled meg...

– ...és mindenki, aki tud improvizálni! Az improvizálás nemcsak a hangok összerakása, hanem megformálás is egyben. Egy jazz-zongoristának bármikor kell tudnia rögtönözni, még akkor is, ha az első pillanatban fogalma sincs arról, mit fog játszani. Elkezdi, aztán csinál valamit.

– A kérdés csak az, hogy az így improvizáló zongoristát lehet-e olyan értelemben zeneszerzőnek nevezni, ahogy – mondjuk – Bartókot annak nevezhetjük?

– Hát persze. Miért ne? Beethovennek, Haydnnak, és az összes többi klasszikusnak az volt a reggelije, hogy leült a zongorához és improvizált. Sőt! Paganiniről és Lisztről nyugodtan mondhatjuk – ha már zeneszerzőkről kezdtünk beszélni –, hogy életművük nagy részét nem ismerjük, mert improvizációiknak csak tört részét írták le. Sajnos, a mai világban olyan zeneszerzők is vannak, akik nem tudnak improvizálni.

– Ez mind igaz. De szerintem – ha első hallásra furcsának tűnik is – mellékes, hogy egy zeneszerző játszik-e hangszeren vagy nem. Ugyanis zeneszerzői létének lényege az, hogy komponál. A zenemű amit létrehoz, valóban megszülethet zongora mellett, rögtönzéses módon, de akár a fejében is. A legfontosabb az: a komponista a zene egészét látja át, annak harmóniai, dallami, ritmikai bonyolultságában, hangszerösszetételében. Ezért nem tartom véletlennek, hogy ha bárkire is gondolunk a jazz története során, említésre méltó zenészek közül, őket mégsem zeneszerzőként, hanem előadóművészként tartjuk számon.

– Előadóművészként, persze. De egyben zeneszerzők is. Szerintem ezt nem lehet kettéválasztani, mert az improvizáció és a zeneszerzés egy és ugyanaz. És ha egy jazz-zenésznek megvan a kellő tudása és akaratereje, hogy rögzítse is improvizációját, akkor ugyanolyan zeneszerző, mint bárki más. Az persze igaz, hogy sok olyan jazz-zenész van, aki ebben az értelemben nem tekinthető zeneszerzőnek, mert nem képes arra, hogy rögzítse is improvizációját. De ha én hazamegyek, előkapom a pikulámat, és egyedül a szobámban fújok egy órát, megformálom úgy, hogy eleje, közepe és háta van, mindene van, akkor az „zene". Adhatok neki címet, leírhatom, mindegy. Az a fontos, hogy alkottam, megformáltam valamit. Az improvizációban ugyanez történik. Legföljebb annyi a különbség az improvizáció és a zeneszerzés között, hogy az improvizációban nagyon rövid ideje van az embernek megoldania azt, amit játszik, szemben a zeneszerzéssel, ami az improvizáció lelassított folyamata.

– Nem tartod elképzelhetőnek, hogy az a lényegi különbség: a zeneszerző – összefüggésben a lelassított alkotási folyamattal – képes átlátni a teljes zenét logikai-tér-időbeli összetettségében, és ezáltal magasabb rendű zenét létrehozni, mint a saját hangszerén – és csak a saját hangszerén! – gyorsan improvizáló, jelen idő számára létező és a teljes zenét át nem látó jazz-zenész?

– Ez nagyon nehéz kérdés. Nem merném azt se mondani, hogy igen, azt se, hogy nem. Mert ha arra gondolok, hogy Beethovennek megnézték a partitúráit, és olyan oldalakat is találtak, ahol hétszeres ragasztás volt, és amikor lekaparták, a hetedik, az utolsó, pontosan ugyanaz volt, mint az első!? S ez másoknál is így van! Valahol mindenki az elsőre tér vissza, vagy legalábbis annak variánsára. Így érzem. Bár nem tartom magam olyan zeneszerzőnek, de ha annak idején választanom kellett volna, biztosan nem jazz-zenész lettem volna. Ez csak a hanyagságomnak, meg annak a rossz társaságnak köszönhető, amibe fiatalon belekerültem. A szívem belső, titkos vágya mindig az volt, hogy zeneszerző és zongorista legyek.

– Ezek szerint akkor mégis van különbség a lelassított – tehát hagyományos értelemben vett – zeneszerzés és az improvizáció mint zeneszerzés között?

– Nincs különbség. Csak az egyes zeneszerzők között van különbség. Van jobb, és van rosszabb.

– De én nem az egyes zeneszerzők közötti különbségre gondolok, hanem a jazzre mint zeneszerzésre, szemben a hagyományos értelemben vett zeneszerzői tevékenységgel.

– Nincs, nincs! Ha nem határozod meg a műfajt, hanem csak azt mondod, hogy jó és rossz, vagy jobb és rosszabb, akkor nincs semmi különbség, hogy az jazz vagy akármi más. Namármost, szerintem éppen az a baj azokkal az emberekkel, akik nem tudnak improvizálni, csak interpretálni, hogy „csonka" emberek. Mert beszéltem olyan fiatalokkal, akik elvégezték a Zeneakadémiát, és fölismerték, milyen borzalmas, hogy csak azt tudják lejátszani, amit a kottába egyszer leírtak, azonkívül egy mukkot sem képesek megszólaltatni. Egyszóval: az igazi zenész improvizálás nélkül elképzelhetetlen. Mert a legfontosabb emberi tulajdonság az alkotás. Az ember – többek között – éppen abban különbözik a környezetétől, hogy tud tervezni, tud alkotni; és csak akkor boldog igazán, ha megvan a kielégítő munkaköre, amelyben magától is képes valamit csinálni. Ez szerintem az összes emberi tevékenységre érvényes, így a zenére is vonatkozik.

– Ez nem a zenére, hanem a zenészre vonatkozik.

– Úgy van, én is ezt akartam mondani!

– Abból adódik a véleményünk közti különbség, hogy te a zenész felől közelítesz, míg én a zene egésze felől. Amit a zenészről elmondtál, abban tökéletesen egyetértek veled. De én megpróbáltam a zenésztől függetlenül – legyen az improvizátor vagy interpretátor – abból kiindulni, hogy az úgynevezett magas rendű zenében mit hozhat létre a komponista, szemben a jazz zeneszerzőjével, a jazz-előadóművésszel.

– Igen. Ez végül is kikerekedett... Én már korábban foglalkoztam ezzel a gondolattal, mert a jazz révén elméletileg is – tehát nemcsak improvizálva és az érzésekben – eljutottam oda, hogy Bachot vagy Beethovent is ki tudom elemezni. Nem mondom azt, hogy formailag egészen jól, de a hangokat tökéletesen.

– A kérdés most az: vajon a zenemű formája megközelíthető-e a jazz ismeretén keresztül?

– Fogas kérdés.

– Vegyünk például egy Bartók-vonósnégyest! Hogyan lehet a formáját elemezni, hogyan lehet ezt a nagyon bonyolult zenei szövetet megközelíteni, megérteni a jazz ismeretén keresztül?

– Nem lehet megközelíteni. És most oda jutottunk, hogy hol tart ma a jazz.

– Ide szerettem volna eljutni én is.

– A jazz első formája a nyolc taktus volt: nyolc taktusos bluesok, boogie-k meg ilyenek. A következő lépés a 12 taktus, majd kétszer 12 taktus volt, majd 16, utána pedig a 32 taktusos számok következtek. Ebből a kötött taktusszámból a jazz nagyon sokáig nem tudott kilépni. Ez volt a bebopkorszak, de még a cool is idetartozik. A forradalom akkor kezdődött, amikor 20 és 21 taktusos számokat kezdtek írni, de még itt is a taktusszám volt a döntő. A hatvanas években azután egyes jazz-zenészek két-három tételes dolgokat kezdtek írni. Emlékszem rá, olyan ritka volt ez, mint a fehér holló, és mi az ilyen próbálkozásokat inkább filmzenének is hallgattuk. Ezzel egy időben keletkeztek a kamaradivatok is: vibrafon–zongora, zongora–gitár, bőgő–fuvola stb. Chick Coreának volt egy fuvola–zongora duója. 40 másodpercig tartott, de ott hangról hangra minden kottázva volt. Az ilyen kamarazenélés nagyon sokat segített a jazznek, mert új formák születtek. Tény azonban, hogy formailag még nem jutott oda, ahová a klasszikus zene.

– Azért is vetettem föl a kérdést, mert jelenleg ez tűnik számomra a jazz-zene egyik legfontosabb korlátjának. Perspektivikusan is. A jazz úgyanis éppen a forma, a megfontoltság, a zenei-logikai szervezettség kérdésében válik el lényegileg a magas rendű zenétől.

– Viszont harmóniában, vagy a dallamvezetésben elérte a XX. század eleji zenét, különösen a francia iskolát. És a hatvanas évek elején keletkező free jazz ismét új színeket, komplikáltabb ritmusképleteket hozott. Sőt! A klasszikus zene nagyon sokat átvett a jazztől. Ritmikailag is.

– Ritmikailag különösen!

– Visszatérve Chick Coreára: jóllehet ő egy kicsit tánczenés és nem tiszta jazz, amit csinál, formailag úgy építkezett, hogy sikerült kilépnie a hagyományos légkörből. Ezért is tartják őt a legnagyobb komponistának Amerikában, és ki is találtak már az ő zenéjére egy kifejezést: nem jazz, hanem jaz (ejtsd: *dzsazz*).

– *Mit jelent az, hogy nem „tiszta jazz", amit csinál? Ezek szerint létezik tiszta jazz is?*

– Azt hiszem, rossz volt a kifejezés. Úgy értem, nem olyan jazz, ami eddig volt. Mert tulajdonképpen a jazz-zene mára átvette az európai zenekultúrát is. Ezért nem lehet szerintem most már egyértelműen megmondani, mi a jazz, és mi nem az. Minden lehet jazz. Jazzen egy kifejezési formát értek. Tehát te vagy beszélsz angolul, vagy nem beszélsz angolul. Ha te beszéled a jazz nyelvét, úgy te jazz-zenész vagy, ha nem beszéled, akkor nem vagy az. Mindketten beszélhetünk angolul: egyikünk beszéli a klasszikus angolt, a másik az amerikait. Az is jazz, ha egyikünk egy 24 taktusos számot játszik, és az is, ha a másik egy Chopin-keringőt játszik el jazzben. Az amerikai feketéktől származó jazz, amit a fehérek is átvettek, ma már nemcsak amerikai zene. Sok ágazatra töredezett, beleivódott a romantika, ami egyértelműen európai hatás. A jazz a XX. század zenéje... Szóval, azért mondtam Corea zenéjére, hogy nem tiszta jazz, mert nem olyan nehéz szövetű: a harmóniái, a hanganyaga, egyszóval a stílusa könnyedebb, mert anyagi támogatás híján ő sem járhat ugyanazon az úton, amelyen a kortárs zene és művelői. De a kifejezés formája: jazz.

– *Úgy fogalmaztál, hogy a jazz a XX. század zenéje. Miért?*

– Azért, mert visszahozta az improvizációt. A jazz nem másért, csak az improvizációért értékes. A XX. században minden törekvés a másik oldalon is – már az ún. komoly zenei oldalon is – lassan arra irányul, hogy olyan zenészeket képezzenek, akik improvizálni tudnak. És ha a jazz formailag is eljutna valahová – és szerintem képes lenne eljutni –, akkor teljesen egyenrangú lehetne a komoly zenével.

– *De vajon ebben az esetben különbözne-e tőle? Nem olvadna bele?*

– Különbözne, mert a komoly zene kifejezésmódja egészen más. A komoly zene – „komoly zene", ez nagyon rossz kifejezés, mondjuk inkább: másik fajta zene –, szóval a másik fajta zene interpretátora két nyolcadot egészen másképpen játszik, mint egy jazz-zenész. És jóllehet egy jazz-zenész úgy is tudja játszani azt a két nyolcadot, ahogy ő, visszafelé ez már nem áll. Tehát ha formailag el is érné a jazz a másik fajta zenét – hanganyagában, úgy vélem, már el is érte –, kifejezésmódjában még mindig különbözne tőle. Márpedig a jazz kifejezésmódja sokkal közelebb áll a természetes-hez, mint a másik fajta zenéé. Ez nyilván vitatható, egy klasszikus zenész biztosan nem ért velem egyet ebben a kérdésben. De ha egy mai zeneszerzőt megkérdezünk, akkor ő valószínűleg rokonszenvez a jazz-szel.

– *A beszélgetés közben többször említettük az európai és amerikai jazzt, az európai és amerikai jazz-zenészeket. Milyen jelentősége van ennek a szétválasztásnak? És ha ezt így kérdezem, akkor elkerülhetetlenül fölvetődik a magyar jazz fogalma is...*

– ...ami nincsen. Ugyanúgy, ahogy nincs lengyel, német meg francia jazz sem. Szerintem ilyen, hogy „magyar jazz" – nem létezik. Bár az európai jazz nagyon sokat fejlődött – amiben óriási szerepe van az amerikai ritmusvilág átvételének –, én még önálló európai jazzről sem mernék beszélni. A jazz kétségtelenül jelen van már Nyugat-Európában, de még nem tudott teljesen elszakadni Amerikától. Viszont egy Európában felnőtt jazz-zenész sokkal jobban ismeri – szemben egy amerikaival – az európai zene fejlődésének nagy formáit. Ebből a szempontból Európa előnyben van Amerikával szemben. És éppen ezért szerintem Európából indulhat el a jazz-zene formai megújulása. Az amerikai jazz jelen pillanatban nagyon nagy válságban van. A free jazz nem sikerült: nem volt jó üzlet. A zenészek nem akartak éhen halni, ezért kénytelenek voltak a rock-zenéhez fordulni... Lehet, hogy az európai jazznek sikerül ebből a válságból a kiutat megtalálnia, és akkor ebben a magyar jazz is benne lesz. Azt is nagyon fontosnak tartom, hogy Európa vitte színpadra a jazzt, és ezáltal egy olyan légkörbe helyezte, ami sokkal kívánatosabb, mint az amerikai klubjelleg. Mindez azonban csak akkor valósulhat meg Európában, ha eltűnik az a nemzedék, amelyik csak Beethovent imádja, és úgy beszél a jazzről, mint valami prostituált műfajról. Ez itt, Magyarországon különösen jellemző. Természetesen ebben az is közrejátszik, hogy sok olyan

jazz-zenész van, aki sajnos összevissza játszik. És az is igaz, hogy az alkohol és a kábítószer, a hasis és kokain sok jazz-előadót tönkretett, s hogy sokan ilyen állapotban játszanak...

– Mi lehet annak oka, hogy a jazz-zenészek között kirívóan sok alkoholistát és kábítószerest találhatunk Amerikában?

– Ezt minden művészetben megtalálhatjuk. Sorolhatnám a példákat, de fölösleges. Szerintem a mámorra semmi szükség nincsen. És itt megint az európai jazz-zenészeket említhetem pozitív példaként. Ezenkívül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a XX. századi fiatalság sokkal erkölcstelenebb, romlottabb, mint a megelőző korokban. És közülük nagyon sokan szeretik a jazzt... Magyarországon a punkosok is szeretik a jazzt, holott fogalmuk sincs róla. Ez nem valami jó.

– Mit jelent számodra a többi művészet?

– Amióta a Bibliát megismertem, nagyon furcsa helyzetbe kerültem. Az ember számára – így számomra is – a legtökéletesebb kifejezési forma a zene. Azt hiszem Goethe is hivatkozott erre, hogy a zene a legkifejezőbb, legmagasabb rendű művészet. A zene az a kifejezési forma, ami nincs kötve. Nem lehet belemagyarázni semmit. Ezért tiszta. Sokkal tisztább, mint a többi művészet, amelyekbe jobban bele lehet magyarázni akármit. A zenét nem kell megmagyarázni. Az irodalomban például már filozófiával állok szemben. Ezzel meg is mondtam, hogy szemben állok vele. Azért, mert nagyon sok esetben nem értek egyet az emberek filozófiájával. Így nem is nagyon foglalkozom bölcselettel. Inkább a Bibliával foglalkozom. Hét éve tanulmányozom erőteljesen a Bibliát. Mindennap, és gyakran órákon át. Hét év alatt már majdnem két diplomát szerezhettem volna, mégis többre tartom a Biblia filozófiáját. Ezt merem vállalni, nem szégyellem kimondani... Minden a teremtő Istennek köszönhető: az Isten és a két ember háromszögében valamennyien eszközök vagyunk, értelmes eszközök. Ezért előttem csak emberek vannak. Lehet a világ legnagyobb írója, festője vagy zeneszerzője, előttem csak ember marad. A legnagyobb ember is tévedhet: lehetnek jobb művei, rosszabb művei. Száz év múlva az is kiderülhet, hogy nem is volt olyan nagy művész. Vannak filozófusok, akik gyönyörű tanításokat írnak le, de ők maguk egészen másképp cselekednek. Ez mi? Karrier vagy okoskodás? Minek nevezhető? Nem értem. Azokat a zenészeket, zeneszerzőket sem értem, akiknek nincs hitük. Vagy ha van is hitük: álarc. Mert a hit a cselekedetek által nyilvánul meg. Mondhatok bármit: hogy hiszek a kommunizmusban, vagy a kapitalizmusban, a cselekedeteimben is ki kell hogy nyilvánítsam azt. Ezért borzasztó, hogy a művészetbe is bekerül a politika és az üzlet. Az államok érdekembereket termelnek. Ezért ma már egyre kevesebb olyan művész van, mint volt régen, aki éhezik és inkább meghal, de nem mond le a maga elveiről. Biztosan te is mindent elkövetnél, hogy az emberiség békében, biztonságban, boldogan, szeretetben éljen. Én is azt szeretném, hogy a művészet, a tudomány, az emberi érdeklődés a falevelektől, a rovaroktól egészen a csillagokig mindent befogadjon, hisz olyan csodálatos agyunk van, annyi ismeretet tudnánk elsajátítani! De miért csak a kiváltságos emberek? Mindenki, aki akar. Holnaptól kezdve tanulmányozom a pókokat. Miért ne? Az emberi élet lenne a legdrágább kincs a földön, azt tartanánk legnagyobb tiszteletben. Nem a háborúval és nem azzal, hogy ki uralkodjon a másik fölött – nem ezzel törődnének az emberek.

Most nekem is lenne egy kérdésem hozzád. Képzeld el, hogy a földön minden jó: az emberek jók egymáshoz, nincs háború, nincs határ, mindenki megegyezik és nincsenek ellentétek. Akkor mit szolgál a művészet? Mert a művészet harcol valamiért. És ha elérte, akkor mit csinál? Akkor nem lenne művészet?

– Hogyha mindezt elérnénk – és végül is erre törekszünk –, akkor az ember számára a megismerés még mindig korlátlan maradna...

– A művészet akkor eszköz lenne. Ha minden ember tökéletes lenne, akkor a művészet örömet okozna. Örömet okozna az, hogy játszol nekem hegedűn. Ezért csak azt tudom ebben a világban igaz művésznek tartani, aki a szobájában ül, ír, fest, vagy zenét szerez és nem gondol a népszerűségre. Ezért az interpretáló művészek közül nagyon kevés, aki olyan magasra jutott, hogy szinte szellemileg benne van ebben az új világtársadalomban. Talán egy Richter, egy Horovitz vagy egy Jasha Heifetz már nem tudja, mi a dollár. Azt sem tudja, mennyi pénze van. Nyilvánvaló, hogy sok. Es az ilyen emberből a világon van tíz. Ezért a házimuzsikálás örömei sokkal nagyobbak annál, mintha az ember kiáll a pódiumra négyezer dollárért és izgul, hogy mit

mond a kritika, mi lesz vele, mennyit fognak tapsolni... Ha mással beszélnél, biztosan tudna érveket hozni, hogy másban hisz. Ám közöttünk az lenne a különbség, hogy én nem a saját véleményemet mondtam el, hanem azt, amit a Bibliából tanultam. Mert a Bibliában minden megvan. És amit most elmondtam a világnézetemről, az kapcsolatban áll a zenével és a művészettel is, úgyhogy engem a karrier egyáltalán nem érdekel. Lehet, hogy lenne hozzá tehetségem, de engem nem érdekel. És ez nem megjátszás: őszintén nem érdekel.

– *Befejezésül egy általánosan megfogalmazott kérdést szeretnék föltenni. Milyen a közérzeted jazz-zenészként ma, Magyarországon?*

– Az a bajom, hogy nem vagyok az a fajta ember, aki magától tudna valamit csinálni. Nem tartozom éppen a lusták közé sem, mert mindig tevékenykedem, de ösztönzés nélkül nagyon nehezen kezdek el dolgozni. Erről nem szoktam beszélni, de érzem magamban, hogy tudnék csinálni valamit. Arra is alkalmasnak érzem magam, hogy komoly zenét írjak. Ha valaki felkeresne és azt mondaná, hogy az Állami Hangversenyzenekar fél év múlva el fogja játszani egy művemet a Zeneakadémián, csak meg kell írnom. Életemben nem írtam szimfonikus zenekarra, de érzem, hogy képes lennék jót írni. Az én bajom az, hogy nem vagyok képes kezdeményezni. A zsenit – aminek én nem tartom magamat – éppen onnan lehet megismerni, hogy ha igénylik tőle, ha nem, kezdeményez: leírja, ami eszébe jut. Biztos, hogy sokkal többre vinném, ha megrendelnék tőlem a dolgokat. Ha a jazz-zenében is hozzásegítenének, hogy csinálhatok egy olyan lemezt, amilyet akarok. Nyugodt körülmények között, és a fölvételekre adnának egy hónapot. Öt év múlva az ötödik lemezen már biztosan nagyon érdekes dolgok jönnének ki... A jazz mostohagyerek. Az kellene, hogy támogassák államilag. Nem kellene annyival, mint a klasszikus zenét. A fele is elég lenne.

HADAS MIKLÓS

SZABADOS GYÖRGY

IMPROVIZÁCIÓ ÉS KOMPOZÍCIÓ

Az improvizáció és a kompozíció, a rögtönzés és a mű olyan (látszólagos) ellentétpárok a zenében, amelyek egymás nélkül valójában mit sem érnek. A rögtönzés a formát, a szellemi alakzatot keresi, vagy azzal él, azt élteti szabadon. A rendezett zene, a kompozíció viszont zörgő váz marad csupán, ha nem ad teret a lélek, az érzés vonulatának, a pillanatnak, mely megtölti a gyakorta remekbe sikerült vázat, vagyis a rögtönzés valamilyen – éppen szükséges – mértékének és fokának. A kompozíció lényege éppen abban van, hogy a lehető legjobb előre elkészített alkalmat adja a zenében az emberi tartás megnyilatkozásának, de mert végső soron a pillanathoz is kötött, a végeredmény sohasem lesz ugyanolyan, sohasem lesz egy a vázat, a kompozíciót létrehozó alkotói indulattal.

Az improvizáció tehát mű: forma, a mű spontaneitás: a természetes jelenség kíván lenni, ami épp az improvizáció telje és sajátja. Az improvizáció: a szabad lehetőség ősi öröme, a teremtés ős-gesztusa; a kompozíció: a létezni küldött szerkezet, a kimerevített és végsőkig csiszolt pillanatok sora, az idő és az alkotó emlékműve, mely akkor él, ha mindig új látogatója akad, ha új és új szellemáldozat élteti. Az ész munkája az indulaton, ahol mindig az ész, a szerkesztés, a konstrukció a domináns az érzés formát bűvölő szabad indulatával szemben, amelyben viszont minden ezen az eredendő felszabadultságon áll.

Egyik a másikkal él, a másikból táplálkozik, azzal működik. Korok függvénye, mikor melyik-

nek nagyobb a szüksége és a szerepe. Az improvizáció mindig akkor kerül elő a „feledésből" (gondoljunk arra, hogy óvták Bartókot a tanárai ettől!), amikor a lélek türelmetlen a zárt forma iránt; az ízlés, a művészi igazságérzet minden abban való esztétikai kielégülést már végképp lehetetlennek érez – a szabad, látszólag kötetlen művészi megnyilatkozás bátorsága viszont mindezt drámaian megteszi.

Ez a dráma gyakran épp a korábbi formák szétrombolása, újak reflexpróbája, öröm-ízlelése, válasz, mely idők egymásutánját viszi és tapogatja. E drámában minden lehet, csak üresség nem, minden lehet, csak unalom nem, mert a megiramodott életet kell az érzékeknek behozniok. Muzsikus alkat kérdése persze az egész, no meg a felkészültségé, mellyel az alkotói tudatosság az ösztön befogására képes. Ám azok, akik a kizárólagosság igényével pálcát törnek egyik vagy másik felett, talán nem is tudják a kettő paradoxonát: a mű, ez a szellemkép, az örökkévalóság jegyében hogyan teszi meg építőkővé, tárggyá, objektummá az általa befogott világot, az improvizáció pedig – nem a stílust utánzó, de az eredeti; a lélek és a szellem e másállapota – hogyan virágzik el rögvest az élet, az élés igézetében (és ez a tragikum az, mi mindig is kellő hitelt, tág hátteret ad neki) –, miközben mindkettő valójában a hiány szent és barbár „foltozó vargája" csak, ámuldozó és önhitt elégedetlen, aki úgy véli, hogy érti és bevarrja ezt a hiányt, mely valójában az egyetlen örök mindebben, s ami mozgatja, vonzza, vezérli az egészet.

Az ember ezt a hiányt legtöbbször többletnek, gyönyörű többletnek fogja fel. Az európai racionalizmus egész története – Platóntól napjainkig – így kamatozza, s korunk felé egyre merevebb vélekedéssel. Pedig a többlet itt voltaképpen csak a hiány átérzésének mértékében és jellegében fogható fel. Hiszen ahogy a korok során növekedett a munkamegosztás, ahogyan a természeti ember mind erősebben társadalmilag kötött, művileg szabályozott emberré válik, változik a hiány és a szükségesség felfogása. Mind prakticistább a gondolat, s racionalistább a zeneművészet is, lesz remekművek pazar sorozata után végül konstrukciós halottá, strukturált élettelenné, némává napjainkra; szoros összefüggésben a korral, mikorra már csupán egy ellentétpárja marad, a differenciált kellemes és a differenciálat kellemetlen: látszatformák látszat-léte.

Így tűntek el a legújabb kori európai műzenéből és a hétköznapokból azok a nyilvánvalóan egyszerű alakzatok, amelyek minden mozgás időbeni alapformái voltak (és lesznek), mert emberi léptékűek. Így fodrozódtak fel azok az egyszerű – de *kód*szerű – mozdulatok, motívumok, dallamok, melyek évezredek során töltötték be közösségi-művészi-zenei szerepüket. Helyüket mind bonyolultabb, mesterkéltebb, jobbára zenén kívüli – tehát szubantropomorf – képletek foglalták el, s egyre mechanisztikusabb és szerkesztettebb felfogásban. Mintha a teljesség megszólalása a részletek gyűjteménye révén volna lehetséges, mintha annál magasabb rendű volna egy alkotás, minél hatalmasabbra tömött mindenfélével a zsákja – s az új kor egyelőre számtalan, szinte végtelen sok kacatot kínál.

Az ókori Kína életében egykor a zene oly fontos és általános dolog volt, hogy – improvizatív volta ellenére – a hivatalosan megállapított kínai pentaton rendszertől való minimális (egyetlen hang!) eltérést is, mint ami veszélyezteti az állam biztonságát, fővesztéssel büntették. De a zeneművészetet a közelmúltban még itt, Európában is, az igazság legtisztábban megnyilatkozó szavának tartották. A zene mindenkor különös és egyedülálló szerepét nem kell látványosan bizonyítani. Ma azonban már nem ilyen mélyen igazmondó művészet, s ez okból senkinek feje vétele sem várható.

Az improvizáció viszont éppen a letűnt, vagy az újra még le nem tisztult alapformákhoz vonzódik, az emberi jelenség természetes, önfeltő és közösségtartó törvényeit követi és keresi, ha kell, hát vágyát – kellő optimizmussal – istenképbe metszve, démonszájba csapva; ha másként nem, óvott hangdokumentumokon.

Idő- és térzavarban van-e ennél jobb igazodás?

PUSZTA SÁNDOR VERSEI

Emberi szivárvány

1

kiűzettünk a Paradicsomból
hány millió éve?
mégis van bennünk Belőled valami
nem vesztünk el végleg
ibolyát ültetünk
rózsát vermelünk
elvetjük a magot
verítékünkkel felszaggatott földbe

2

hallgas
ez a béke

nézz magadba
ez a csend

ezt mondd el
az embereknek

magaddal
ne szavakkal

KIÁLTVÁNY

MEGSZÓLÍTLAK
VILÁGOK ANYANYELVÉN
A VIRÁGOK ANYANYELVÉN!

EMBERNEK LENNI
ÉNEK
GYERE ÉNEKELJÜNK!

Évtáj

ha nem is egész-ősz
biztos hogy nem nyár
azért csak
kapcsold be a biztonsági övet

nagy a kanyar
minden nap veszély
oly magasan vagy
rád jöhet könnyen a szédülés
s oly mélyen
hogyha magadban beszélsz
alig ér le magadhoz szavad

Szélbe hajolnak

bibliai földedre értél
szélbe hajolnak a fák
idáig kísértek az angyalok
(elfutott lám életed fele)
esti verbénák illata szálldos

beért a vetés
sarlók félholdján
a félhold sarlója ragyog
elé hajolnak napjaid kalászai
esti csillagok

Hetvenedik születésnapja alkalmából szeretettel köszöntjük Puszta Sándort.

TORNAI JÓZSEF

BEVEZETÉS ÉS PÁRBESZÉD

1

Vakon csak a mindenségben, a végtelenben, a természetben hiszek. Pedig még azon túl is lennie kell valaminek! Az embert nem magyarázza meg a természet; az ember szabadságát, szellemét. Az ellentmondást, ami a jó és rossz között, ami a kozmosz és közte fönnáll. Az Istent nem kell bizonyítani: az Isten nem része a világnak, az Isten nem áll a világon kívül. Fölötte áll minden kategóriánknak. Megismerhetetlen. Viszonyunk is olyan titokzatos hozzá, mint ő maga vagy mi magunk. Azt mondani, hogy az ember *érzi*? Ostobaság. Hogy a mi szellemünk csöpp az övéből, csak nem tiszta, és ezért vágyakozunk vissza? Eltévelyedünk, nem értjük önmagunkat, nem értjük a történelmet és nem értjük a hibáinkat, a tudományunkat, a művészetünket?

Honnan, miért indult el, és hova tart mindez?

Szellemi létünk titka az örök visszatérés *hozzá*?! De miért kellett elszakadnunk? A három alapkérdés megválaszolatlan már évezredek óta. Mi kapcsolja össze: 1. az Istent, 2. a mindenséget, 3. az embert?

Lehet, hogy az ember, a képlet számunkra legismertebb tagja, a művészi, a teremtő munkában is Isten képére üt s akkor Isten úgy formálja – szabadon – a kozmoszt, a szellemet, az embert, mint mi az irodalmi, filozófiai, festői, tudományos műveinket. Egy nagy alkotás részei volnánk? Ami éppúgy sikerülhet, amint nem? A három alapkérdésre ez sem válasz; arra nincs válasz. Mégse feledkezhetünk meg róla, hogy ismereteink, tudásszomjunk és tudatunk éppen ott hiábavaló, ahol a legnagyobbat léphetne az ismeretlen föltárásában.

Száműzöttek vagyunk vagy hajótöröttek?

Szellemünk nem képes önmaga arca elé tükröt tartani. Amit megismerünk, csak látszat? De ha szellemünk az örök szellem természetbe keveredett része, halálunkkal talán megtisztul? Lehet megismerési szerepe a halálnak? Választ kaphatunk-e a halállal arra a hármas kérdésre, amit mostani állapotunkban csak föltenni tudunk? De akkor miért félünk mindennél nagyobb rettegéssel a haláltól? Csak azért, mert a természetnek is van saját léte, törvénye, és aszerint az élő minden erejével élni és fejlődni akar, nem megsemmisülni?

Vagy minden szellem és csak annak időleges alakzatai a természet és az ember? Az Isten más és más módon rejti magát az élettelen, az élő és lelkes, majd szellemmel is gazdagított formákba? És minden történelem, ami ezek közt a formák közt megesik? Bár egyik forma nem értékesebb a másiknál: vagyis történés és örök pillanat egyet jelent?

Mi éppen azt a központunkat nem tudjuk megismerni, megszólítani, ami Istennel közös. Közvetve sok mindent megismerünk, amiben a teremtőre hasonlít bennünk valami. De tisztán nem nyílhatunk meg előtte. Ha csak néhány misztikus nem. És ha mégis a hármas sor végén áll az Isten? Akkor a természetnek és nekünk kell megteremtenünk a tiszta szellemet, az egyetemes tudatot. Így a mindenség, a végtelen, a természet az első a sorban. Mi a második helyen vagyunk. Akár a tiszta szellem az első, akár a következmény, a harmadik: mindig mi vagyunk a közvetítők.

A szenvedést, a tragédiákat, a politikai, gazdasági elnyomást, a fajok harcát, a háborút: az emberi lét abszurditását ezzel nem magyaráztuk meg. A szerelem, a hatalomvágy és más szenvedélyek; a szörnyeteg emberek megjelenését nem magyaráztuk meg. A pénz, a gazdagság, a szexualitás fontossága, a technika, a kényelem, a jólét üdvössége és torzító hatása Isten akármiféle létéből sem következik. És a mi természethez vagy a végtelenhez való viszonyunkból se.

Mi működik itt a saját törvényei szerint? Mik ezek a törvények? Mit tehetünk mi, ha kozmikus voltunkból indulunk ki, s úgy akarjuk társadalmi létünket meghatározni?

Bármiféle törvény – történelmi szembenállások nem következnek belőle. A két egymással élet-

halálharcot vívó hatalmi, gazdasági, vallási, politikai, civilizációs erő, melyről – ha a küzdelem eldőlt – mindig kiderül, hogy csak átmeneti szembenállás, átmeneti igazságok küzdelme volt. S kezdődhet az új ellentétek harca. Vagy mégis két szubsztancia a szellem és az anyag? Két kimeríthetetlen, és egymást föltételező, de egymást le nem gyűrő szubsztancia? Ez volna a metafizika végső mondanivalója: e két gazdag formavilágú, teremtő kedvű valaminek szabad, végtelen játéka, mely a kiegyenlítődést keresi, de hiába? De ki tudja: nincs-e meg ebben a két szubsztanciában az összhang nosztalgiája mégis? Mint ahogy a zűrzavar természete is megvan bennük? Két Isten uralkodna a mindenségben, s mi ennek a két Istennek volnánk próbababái, kísérleti lényei? Bennünk csapna össze ellentétük, bennünk virágozna ki teremtő együttműködésük?

A mindenség is keres valamit, akárcsak mi?

A mindenség is úton van? Vagy már föladta, már csak a lebomlás van hátra, – esetleg lebomlás és fölépülés végtelen unalmú ismételgetése, mint valami automatikus üzemben, aminek nincs gazdája? De ha a mindenség is keres valamit, ha el akar valahova jutni, ha a természet is meg akar változni, akkor mi hogyan alakíthatjuk a történelmünket, akkor itt nekünk nem jut szabad mozgásra hely. Ha maga a kozmosz a harmónia felé mozgó létrendszer, ha a világ egésze nem gépies, értelmetlen, akkor mi nem vagyunk, nem lehetünk szabadok: akkor csak a jót tehetjük. A világnak nyitottnak kell lennie, hogy a döntés a mienk lehessen. Ezért elszakíthatatlan a történelmi, a természettudományos és az emberre vonatkozó megismerés a metafizikai gondolkodástól: átfogó kultúrától, művészettől, mítosztól. A mindenségben láthatólag semmi sincs véglegesen elintézve: nincsenek biztos pontok, melyek változatlanok maradnak, örökök a többi esetlegességei fölött. Vagy minden biztos, vagy minden esetleges. A mi bizonytalanságainkból, szenvedéseinkből, tragédiáinkból arra következtethetünk, hogy maga a mindenség is ellentétpárok harca, ahol az abszolút is csak a relatívval való szembekerüléssel létezhet. Ahol van rész és egész, fény és sötét, betegség és egészség, isteni és emberi, szellemi és anyagi, szabadság és meghatározottság, történelem és ismétlődés. Ez a dolgok lényege. A dolgok törvényszerűségeinek, formagazdagságának értelme.

Csak így juthat az ember a szétesések, a kudarcok, az elsötétülések folyamatában egy-egy tiszta, teljes pillanathoz. Amikor az abszolúttal, a rendezettséggel azonosul: mert az erők egyensúlyba lendülnek benne. Természetes, hogy csak rövid időre. Természetes, hogy a hosszabb idő a zűrzavaré, a keresésé, a szenvedésé – az Isten utáni vágyakozásé. *Mivel Isten van is,* nincs is: Isten az erők egyensúlya; Istent a mindenség, a szellem és az anyag is csak egy-egy rövid villanásra teremti meg. Isten a szellem és anyag nászának gyümölcse. Innen az erotika, a szexualitás, a szerelem tragédiája és önkívülete. Innen a létezés hétköznapja és ünnepe. A pátosz, mely beragyogja a dolgokat, de csak időnként – talán mint szépség, mint művészet, mint igazság.

Minden filozófia és tanítás hamis, amely végleges megoldásról, végleges világképről beszél. A történelem vagy az ember egyértelmű céljáról például. Az Isten színe látása, vagy az a más dimenzió, amiről a vallások beszélnek, válaszolnak-e arra a kérdésre: miért vagyunk most éppen *ebben* a dimenzióban, az emberében?

2

Isten Általánosítsd a képet: mi az ember, mi a lét, a történelem, a gondolkodás. Ne törődj azzal, amit tanultál, amit tanítottak neked.

Én De én nem tudom ezt elérni. Képtelen vagyok rá.

Isten Minden ettől függ: ne a részleteket, csak a dolgok totalitását vedd. Hogy mi vagy, mi a világ, mi vagyok én közted és a világ között.

Én Mit tehetnék még, mikor már mindent megpróbáltunk, és nem sikerült áttörnünk hozzád. Nemhogy hozzád, de a legkisebb transzcendenciához sem.

Isten Gondolod, hogy én külön vagyok?

Én Azt szeretném, ha külön volnál, és mégis bennem volnál egyszerre. Szeretném, ha olyan volnál velem, mint a terhes asszony a gyermekével.

Isten Akkor ne törődj mással, gondolj mindig erre. Érezd úgy, mintha...

Én De én nem „minthát" akarok. Én tudom, hogy ha olyan gyermekmód gondolhatnék rád,

olyan valóban naivan, ahogy kiskoromban, akkor telítve volnék veled. Szeretnélek, és mégis külön volnál. És néha nagyon félnék tőled, mert te úgy vagy jó, hogy akár el is pusztíthatsz engem. Én nem értem a te jóságodat és rombolásodat.

Isten Azt hittem, gonoszságot fogsz mondani. De a gonoszság külön van. Azaz csakugyan én vagyok a rombolás is, csakhogy ezt képtelenség értened és látnod, amíg nem látod önmagadat és a dolgokat a maguk teljességében.

Én Ez a világ itt egy örökké épülő és rombolódó mindenség, ahol veszteségek vannak és újbóli nekilendülések? Csillagkataklizmák, emberi bűnök; ártatlanok szenvednek, de te mindezt valahogy „fölfogod" – ahogy egyik költőd mondta – „végtelen szelíden"?

Isten Igen, másként hogyan létezhetnék én és az egész, ami – mondjuk – az én testem, a természetem, a formám.

Én A világ a te formád?

Isten Az, de a forma egyúttal idea is, a dolgok ősképe. Ezért olyan fontos a szépség, a művészet.

Én Lehet, hogy az esztétikum minden élményében téged érintünk meg? Lehet, hogy az esztétikum transzcendencia? Akkor hogy lehetnek nem formás, nem esztétikai dolgok? Némely bölcselők azt tanítják: a formák, a dolgok világa nincs, az csak párafátyol a te Egyetlen Egy lényedhez képest.

Isten Ez az egység álom.

Én Mégis mindig róla álmodunk.

Isten A végső, nagy egység gondolata nem tudja megmagyarázni a részleteket, a formákat. S nem tudja megvilágítani a szenvedést. Azt, ahogy te is szenvedsz.

Én A szenvedés, ugye, valóságos!? Legalább erre az egyre mondd, hogy: igen! Hogy a szenvedés nem tűnő, nem rémszerű álom. A szenvedés, ugye, a mienk?

Isten Igen, de az öröm is az. Minden az, amit valóban átélsz. A mozgásra gondolj, ami nélkül semmi sem lehetnék. Én a mozgás vagyok: szellemi, lelki, anyagi mozgás. És a mozgás teljes ellentéte is. Ahogy a Buddhák ülnek: szemben a körforgással, mert a körforgáson, mindenek mozgásán elmélkednek.

Én Istenem, miért rejtőzködsz előlem? Mindenki elől?

Isten De hiszen nem rejtőzködhetek el: te is én vagyok, a mindenségben minden gén, atom és gondolat én vagyok. Hiszen semmi sincs rajtam kívül.

Én Én rajtad kívül vagyok, ezért érzem ezt a halálos, letéphetetlen árvaságot.

Isten Ez is hozzám tartozik: hogy külön lény vagy. Így vagyok sokkal gazdagabb, így vagyok végtelen a végtelenül sokféle individuum és forma váltakozásában.

Én Talán nincs is más, csak individuumok és individuális formák hálója?

Isten Így van, és én mégis külön vagyok. Másként most kivel beszélgetnél? Külön vagyok, és egy vagyok veled. És te messze vagy tőlem, és vágyakozol utánam.

Én Te nem vágyódsz énutánam, vagy a társaim után? Te nem vágyakozol egy szép hegy vagy egy szép ló után? Vagy egy szép vers után, amit én írok meg?

Isten Éppen úgy vágyakozok utánad, mint te énutánam. És egyszer majd el is érjük egymást. Lesz egy pillanat, amikor nem lesz meg köztünk a vágyódás távolsága sem.

Én A halálra gondolsz?

Isten Miért csak a halálra gondolnék? Az életben éppúgy bennem vagy, éppúgy hordozlak, mint mikor meghalsz. A halál formaváltás, megmaradsz abban is, megmaradunk: te is, én is.

Én Akkor miért az a legrettenetesebb: az eltűnés a dolgok közül, a sötétség, honnan „senki nem jön föl többé a fényre"?

Isten Jól mondod, ne legyél fölényes és bölcs a halállal szemben. A halál olyan rettenetes, amilyennek látod, amilyennek elképzeled. A rettenetes, a rettegés, az egyedülmaradás, a sötétség nélkül nincs semmi. Nincs meg az extázis, az öröm, a találkozás, az ajándékozás, a fény sém. Át kell élned a dolgokat. Nem vagyok absztrakt világ absztrakt Istene. Ettől ne félj.

Én Inkább a megtestesüléseidtől félek: a történelem tragédiáitól, az igazak örökös csatavesztésétől, a szerelem és a művészet poklaitól. Tudod, mit jelent a mi modern világunk?

Isten Mindent tudok, de csak tőled: amennyit te gondolkodsz, kifejezel és cselekszel, szenvedsz.

Én Nem vagy nagyon öreg Isten, ki unja már a világot?

Isten Nem, olyan fiatal vagyok, és olyan széttöredezett, mint te és a kortársaid.

Én Olyan Isten vagy, ki meghal a világgal együtt?

Isten Pontosan mondtad.

Én Új vallás keletkezhetne ebből a fölismerésből.

Isten A vallásban lehet tévedés: nekem nincs szükségem imádatra, szertartásokra s főleg babonákra, dogmákra nem. Az emberek a legalacsonyabb szinten akarnak tetten érni a maguk vallásos formáiban.

Én A vallásban lehet tévedés?

Isten A metafizikai nyitottság félremagyarázása. Mintha egy idegen nyelvű szöveget hibásan fordítanának le. Nem olyan nagy baj, mintha egyáltalán nem fordítanák le. De jobb pontosan megérteni, fölfejteni.

Én De hát ha nem értünk, nem fejtünk föl semmit pontosan. Időnként hónapokon, éveken, évszázadokon át vakon éldegélünk és gondolkodunk. Még csak nem is nyugtalankodunk utánad!

Isten Akkor legalább más miatt nyugtalankodtok. Két szerelmes engem ölel át, hozzám tör át magából. Mindegy, hogy csak egymásra gondolnak. Sőt minél inkább egymásra gondolnak azzal a szerelmes őrülettel, annál inkább engem testesítenek meg. Gondolj az első szerelmedre: akkor még jól ismertél engem.

Én De hiszen az is csupa fájdalom volt!

Isten És elragadtatás is! Jobb, ha nem gondolsz rám, mikor bennem vagy. Nem jó a tudatos kilépés önmagadból. Megpillantasz egy felhőformát vagy egy virágkelyhet, egy szenvedő kutyát: semmi másra nem figyelsz, csak rájuk – és én ott vagyok: abban a pillanatban minden egy. Ez az a végső minden-egy állapot.

Én Emlékszem, így szokott lenni. De azt mondtad: általánosítsam a létem, a halált, a sorsomat, az időt, amibe bele vagyok dobva, hogy hozzád jussak. Két út elé állítasz?

Isten Mert kettős lény vagy, mint én. Néha kettős, máskor meg szintetikus. És nemcsak két út elé állítlak: végtelen számú út elé állítlak. És lesznek pillanatok, amikor nem is úton leszel, hanem a célnál. De ne merevedj meg, mert én épülés és rombolás vagyok, mint egy tomboló, óriás csillag, egy nap.

Én Mindent meg kell ismernem.

Isten Mindent: mert semmi sincs megtervezve, elintézve, eldöntve. Minden szabad, megváltozik, meghal és harmadnapra föltámad. Te éppúgy döntesz, mint én. Éppúgy „szemléled a világokat", mint én. Lehetsz te is rajta kívül és belül is.

Én Én teljesen ki vagyok szolgáltatva és csak a fenyegetéseket érzem. Úgy úszunk az idő folyójában, mint nagy fatörzsek, és én nem tudom, mikor sodorjuk el magunkkal a partonállókat is a semmibe.

Isten Te bezárnád a jövőt azzal, hogy folyton csak fényt sugároznál belőle? Én a teljes kockázat vagyok. Másként nem lehetnél szabad.

Én Hogy lehetnék szabad, mikor magamat sem ismerem, téged sem érhetlek el, a közösségem sorsára sincs befolyásom, hatalmam? Árva vagyok, Istenem, meztelen itt előtted. S lehet, hogy csak magamban, magammal beszélgetek.

Isten Újra és újra el kell kezdened a keresést, mint már évezredek óta annyian tették.

Én Lehetetlen, minden kapu zárva: lehetetlen.

Isten Ha nem a lehetetlenre uszítanálak, nem szeretnélek, és nem volnék benned, mint mag a gyümölcs húsában. Mindent általánosítanod kell: ez a te Istenből eredő törvényed. Mert én nem a visszatérést tanácsolom neked, hanem az előrefutást, mert én előtted vagyok, de minden nyomot eltüntetek előled. Kivéve a létezést.

GÁL FERENC

A BEVEZETÉS FOLYTATÁSA

Nem nehéz belátni, hogy Isten azért probléma az emberi töprengés számára, mert saját létünk kérdéseit nem tudjuk maradék nélkül megválaszolni. Ha keressük a lét magyarázatát, az élet értelmét és célját, a személyes szabadság eredetét, az erkölcsi felelősség gyökerét és a szellemi igények jogosságát, ezek mindig túlmutatnak a fizikai léten, a transzcendens világba vezetnek. Bennünk van az a személyi struktúra, amely alapján kérdéseinket egy láthatatlan *te*-nek tesszük fel. Különösen ha az igazságosságról, a boldogságról vagy a szenvedésről van szó. Isten létének problémájáról lehet beszélni filozófiai alapon, azaz logikai következtetés formájában, és lehet élményszerűen, irodalmi formában, vagy pedig teológiai alapon. Az utóbbinál a történelemben megnyilvánuló természetfölötti jelekből és eseményekből (amelyeket a vallás kinyilatkoztatásnak nevez) a hit segítségével olvasom ki a magáról hírt adó Isten kilétét.

A *Bevezetés és párbeszéd* az emberi töprengés irodalmi formája akar lenni, és éppen abban van a súlya, hogy igazolódik benne a megállapítás: ha úgy igazában magunkról beszélünk, lehetetlen nem érinteni az istenproblémát. Az ember a maga öntudatával, ismereteivel, szellemi energiáival, élményeivel és vágyaival több, mint hogy le lehetne vezetni és meg lehetne magyarázni a kozmosz anyagi erőiből. A szerző mindvégig az élmény síkján marad, és inkább érezteti az istenproblémát, nem megoldást kínál. Ebből az éreztetésből és az élmény sejtelmes mivoltából fakadnak az olyan kifejezések, amelyek a keresztény filozófia és teológia számára idegenek. Ilyenekre gondolok: Istent nem lehet bizonyítani; ő megismerhetetlen; ő van is, nincs is; ő az anyag és a szellem nászának gyümölcse; ő a lét értelmének keresése; ő az örök előre stb.

Az ilyen kitételeknél mindig szeretnénk megkérdezni, mit ért rajtuk, milyen értelemben veszi őket? Istent úgy tekinti, mint szellemi valóságot, aki különbözik a világtól, vagy úgy, mint a titokzatos hegeli létadottságot, amely a világ fejlődésében bontakoztatja ki önmagát? Csak az ilyen hegeli „abszolútum" mondhatja, hogy mindent az embertől tud, amit az ember kifejez, cselekszik, gondol és szenved. A szerzőnek mégis két olyan meglátásával találkozunk, amelyek alapvetőnek látszanak az istenkérdés élményszerű megközelítésében.

Az egyik az, hogy a személyes emberi *szabadság csak úgy létezhet,* ha egy transzcendens lét teret enged neki a szabad mozgásra, önmagának bizonyos keretek között való megvalósítására. Még hozzátehetjük, hogy ez a transzcendens lét csak személyes létező lehet. Erre saját személyiségünkből következtethetünk. Szabadságunkat, önállóságunkat éniségünkben éljük meg. Csak az *én*-ben tudatosul a szembenállás mindazzal, ami nem ő, s ugyanakkor létének gyökerében megszólítottnak érzi magát, keresi, hogy kitől kapta a létet, annak törvényeit, ki vár tőle feleletet, ki hallja meg panaszait. Ha az ember csak a kozmosz alulról fölfelé ható, evolutív erőinek produktuma lenne, akkor benne is folytatódnék az anyag mechanizmusa. A mechanikus és biológiai erők nem engedélyezhetnek szabadságot, nem adhatnak függetlenséget. A szabadság a szellem sajátja. Az emberben szellemi erők működnek, s ezek alapján tud reflektálni önmagára, a világra, ezek alapján vannak olyan vágyai, igényei, amelyek a transzcendens világba mutatnak. Az ember igényt tart a létre, az igazságra, a jóságra, a boldogságra, a szeretetre. Benne van a képesség, hogy ezeket tudatosan keresse és valósítsa, azért természetének megfelelően cselekszik, ha létének forrását olyan személyben keresi, ki maga a lét, az igazság, a szeretet. A történelem folyamán már megszámlálhatatlan monológ hangzott el az ember magányáról, szenvedéséről, boldogtalanságáról. De az ilyen monológot mindig „valakinek" címezték, s igazában választ vártak rá. Az ember személyiségével adott a dialógus igénye a legvégső kérdésekkel kapcsolatban is.

A másik meglátás az, hogy „a mindenségben láthatóan *semmi sincs elintézve*". Minden alávetett a mulandóságnak, nem teljes az élet, hiányos az ismeret, állhatatlan a szeretet és csalóka a boldogság. Isten elismerésének az a legnagyobb akadálya, hogy „rossz világot teremtett". Megértjük, ha sokan szemrehányást tesznek az istenségnek, sőt botránkoznak, mert megcsillogtatja

előttünk az élet szépségét, de átenged a halál martalékának. Elnézi, hogy megízleljünk valamit a tudásból, a szeretetből, a boldogságból, s utána minden kicsúszik a kezünkből.

Ezekre a kérdésekre a természetes istenismeret nem adhat választ. Még a keresztény filozófia sem, hanem csak a kinyilatkoztatásra támaszkodó hit. A természetes okoskodás kénytelen megállni ott, hogy a világ esetlegességéből és értékeiből következtethetünk a Teremtőre. De hogy a Teremtő miért ilyen sorsot rendelt a világnak és az embernek, azt csak személyes nyilatkozatából tudhatnánk meg. A természetbe nincs beleírva semmi, ami reményt adhatna az embernek. A Teremtő nem tűzött természetes célt, természetes örök életet és boldogságot az ember elé, hanem csak természetfölöttit. Ezt pedig csak a kinyilatkoztatásból ismerhetjük fel. Az egyház a természetes istenismeretet illetően csak azt tanítja, hogy a tapasztalati világból megvallhatjuk Teremtőnket és Urunkat, aki létünk forrása és az erkölcsi rend őre, de a világból nem következtethetünk arra, hogy ő üdvösségre hívott meg, és hogy egyszer orvosolja mindazt, ami itt nincs elintézve. Ezért aki a természet vonalán teszi fel a lét égető kérdéseit, az kénytelen megmaradni a panasznál. Legföljebb azt sejti meg, hogy az ember túl nagy ahhoz, hogy a végső csalódottság és a megsemmisülés áldozata legyen. Mert benne nem a vak természet bomlik fel, hanem egy érző, szerető, reménykedő személyes világ omlik össze. S ezen a téren egy kulturális vagy társadalmi „halhatatlanság" is kevés vigaszt nyújt.

A vallási kinyilatkoztatásnak az a célja, hogy reményt öntsön belénk, de a további töprengéstől nem ment meg. Ha a Teremtő örök életre hív, miért nem teszi azt jobban nyilvánvalóvá? Miért engedi, hogy annyi ember a remény vigasztalása nélkül vergődjék? És ha életet akar adni, miért kell azon a halál kapuján keresztül elérkezni? Ha végső boldogság vár ránk, miért kell annyi szenvedésen átmenni? Ha Isten szeret, miért nem éreztet belőle többet?

Amikor Isten szabad elhatározásait kutatjuk, tudatában kell lenni annak, hogy ő mindig más, mint amilyennek elgondoljuk, ő mindig végtelen és felfoghatatlan. Tervei, döntései is ilyenek. A kinyilatkoztatásban nem úgy állt az ember elé, hogy a földi életben elintéz mindent. Abszolút úrnak mutatta magát, aki a semmiből teremt, aki az embertől erkölcsi döntést követel, de meghagyta őt a rideg természet keretei között. Ebben a keretben az élet egyszerre mutatja azt, hogy ki vagyunk téve a végzet kegyetlen játékának, és azt is, hogy van bennünk magasabb hivatás. Éppen ez a kettősség teszi lehetővé, hogy személyes döntéssel éljünk szabadságunkkal és hogy keressük a transzcendencia jeleit, továbbá hogy megvalósítsuk magunkban azt a feladatot, amelyet a lelkiismeret szava állandóan eszünkbe juttat. Hasonlóképpen kettős arca van a halálnak: jele lehet a megsemmisülésnek, és jele lehet a szellemi energiák hazatalálásának. Itt a kettősség arra figyelmeztet, hogy az életet erkölcsi oldaláról komolyan vegyük. A hit szemével nézve tehát ez a küzdelmes élet is lehet Isten ajándéka, amely magában hordozza a lehetőséget, hogy a legelszántabb, a legtiszteletreméltóbb döntések, állásfoglalások, tettek szülessenek belőle. Az ember mint szabad, felelős személy kapott meghívást az Istennel fennálló életközösségre, de arra meg kell érnie, ki kell alakulnia az egyéniségnek, el kell mélyülnie az örök értékek befogadására.

A kinyilatkoztatás azonban még hozzáteszi, hogy Isten nem elméleti tanítást adott az élet értelméről és feladatairól, hanem atyának mutatta magát, aki a biztatáson túl erőt is ad gyermekeinek a hitre, reményre és a küzdelemre. A Krisztusban végbevitt megváltás azt hirdeti, hogy Isten maga beleállt a történelembe és aktív tényező lett mindnyájunk életében: „Benne élünk, mozgunk, vagyunk". Ezért a vágyódásunk, a töprengésünk, a küzdelmünk nem reménytelen. A hitben olyan Istent ismerünk meg, aki világosságot ígért az igazság keresőinek, vigasztalást a szomorkodóknak, hazatalálást a tékozló fiúknak, és maradandó életet azoknak, akik ezt az életet elvesztik valamilyen szent kötelességben. Az életet a természet vonalán is az teszi dinamikussá, hogy itt semmi sincs végleg elintézve. A hivőnek az a többlete, hogy tudja: a végső elintézés útban van, én Isten gondviselése alatt fáradozom, és ez a küzdelem nem hiábavaló. Isten el tudja intézni azok ügyét is, akik nem kaptak rá időt és lehetőséget. A hivőknek pedig bizonyosságot adott, hogy személyesen jelen van jóakaratú igyekezetünkben, bármennyire kezdetleges és félszeg is az: „Amit akár a legkisebb embertársatoknak tesztek, azt nekem teszitek". Az ember és az Isten misztériuma itt érintkezik. A mindenségben valóban sok dolog nincs elintézve, de aki a türelmes és tevékeny szeretetet gyakorolja, az előbb-utóbb belátja és megéli, hogy a lét értelme és megoldása csakis ezen a vonalon kereshető.

SZEGHALMI ELEMÉR

LOVIK KÁROLY

Egy elfelejtett író a századfordulóról

1.

A századforduló tragikus sorsú prózaírói között *Lovik Károly* portréja az egyik legrejtélyesebb. Személyéről, életéről a kortársak csak töredékes mozaikképet rögzítettek – teljes írói arcéle homályban maradt. Pedig Lovik nem vidéki magányában írogató széplélek, hanem a rohamos fejlődésnek induló Budapest egyik kedvelt prózaírója, ezenkívül a népszerű sporthírlap, a Vadász- és Versenylap szerkesztője s a hazai lótenyésztés kiváló szakembere, működési területe szinte átfogja az egész fővárost. Felesége, *Somló Emma* színésznő révén néhány éven át a pesti művészvilággal is kapcsolatot tart. Benne él a nagyvárosi élet lüktető áramkörében; írásai helyet kapnak a jelentős folyóiratokban s hírlapokban.

Pályakezdését a konok anyaggyűjtők szenvedélyessége fűti át: figyeli az életet és aprólékosan megvizsgál mindent, ami az emberrel kapcsolatos. A polgári életforma számos fonáksága ott halmozódik megfigyelései között; a hazugság, a képmutatás és az erkölcstelenség ábrázolása szinte szétfeszíti kezdeti novelláit. Megírja azokat a műveket, amelyek máig a századforduló legjobb novellái közé tartoznak. De egy idő után bekövetkezik a kiábrándultság, a megfigyelések és az ábrázoló kedv kihűlése. A világ, amely „aljasabb, erősebb és romlottabb", mint fiatalon hitte, gúzsba köti írói erejét és munkakedvét.

Nagyvilági élet pezseg körülötte. Lótenyésztési ügyekben kivételes szakértőnek tartják, hírneve bejárja a hazai és külföldi turfpályákat és versenyistállókat. London és Bécs exkluzív klubjaiban, szállodáiban tartózkodik, estélyeken vesz részt, tárgyal és dönt vásárlási és tenyésztési kérdésekben. S míg egyfelől magasra emelkedik csillaga, az irodalmi életben alakja fokozatosan elszürkül. Sok csalódás éri: könyveit alig vásárolják, a kiadók elégedetlenek megjelenő köteteivel. Olyan korban él, amikor az egyoldalúan kiharcolt siker nem szegődik mellé általános érvénnyel. Negyvenegy éves korában váratlanul hal meg az első világháború kezdeti szakaszában. Hirtelen és titokzatosan. Felocsúdó munkatársai még halálának okát sem ismerik, – emléke a világháború véres eseményei között gyorsan elfelejtődik, mindössze egy vörös színű, elhagyatott sírkő őrzi nevét a Kerepesi temető eldugott zugában.

Lovik Károly rövid életútját a kitűnő pályakezdés, az utolsó korszak váratlan kivirágzása és közben az elaprózódó, be nem váltott tehetség sok-sok próbálkozása és félsikere jellemzi. műveiben – különösen a nagyobb értéket képviselő novellákban – ott élnek a *Mikszáth Kálmán* és *Krúdy Gyula* világához hasonló élmények és motívumok. Rajtuk kívül több írásában közel kerül *Móricz Zsigmond*hoz. A később induló falukutató írók is elődüknek vallhatják némely vonatkozásban. Széles körű műveltsége és lélektani árnyaltsága *Ambrus Zoltán*nal, klasszicitása *Gárdonyi Géza*val, mélyről fakadó humanizmusa *Móra Ferenc*cel hozza eszmei rokonságba; könnyed, csevegő hangjára, stíluseleganciájára *Herczeg Ferenc* és *Márai Sándor* is felfigyel. Elődjének vallja a Nyugat fiatal prózaíró nemzedéke is.

2.

Érdeklődésünk gyújtópontjában a hajdani világ és a régi ember áll; a sajátos életformák, vonások s megrögzött szokások keresése és vizsgálata számos írásában felfedezhető. Meglepő biztonsággal mozog a vidéki kisember és a dzsentri világában, s ez azért is érdekes, mert kétéves eperjesi diákoskodásán kívül a fővárosban éli le életét. Erősen vonzzák a különlegességek, a kuriózumok, a népi szájhagyományok és kísértethistóriák; írásaiban erős antikapitalista és civilizációellenes érzület izzik. Szívesen lép át az anekdota, a színesen áradó mese területére is, különösen Mikszáth korai írásainak hősei adnak ösztönzést egy-egy figura megformálására. Rut, a szabó, aki kóbor kísértet volt és éjjelenete hazajárt a kisfia kabátját megfoltozni, míg aztán egyszer elmulasztotta a kakasszóra való indulást és azóta a lelke az ördögé lett *(Rut, a szabó)*. – Istvan-

ko, a molnár, aki virtusból rálőtt az útszéli feszületre, amiért Jézus azzal büntette, hogy minden jóval elhalmozta a világon, de mindig szembenézett vele, s a molnár végül is megőrült és felakasztotta magát *(Kísértetek)*. – A jókedvű Veliki, akinek nevetése hegyi széllé változva halála után is itt maradt a tót havasokban, mint egy teli tüdőből nevető óriás kacagása *(A vidám Veliki)*. – Ezek a komor, népmesékből átszármazott történetek nemcsak kuriózumot árasztanak, a kisembernek az élettel, a nehéz körülményekkel való küzdelme is ott lüktet bennük.

A *Kitty Fischer* című novella alakjai Mikszáth „gavallérjaival" mutatnak rokonságot. Az írást a hamis ábrándok, a kifelé mutatott jólét és úrhatnámság ezernyi megnyilvánulása szövik át. Kitty Fischer és az elbeszélés férfihőse – egy párizsi szállóban közvetlen szomszédok – rajongói a régi időknek. Egy alkalommal a hölgy meghívja szomszédját Madame Lescaut szalonjába. Ez a szalon már az első pillantásra is a hajdani idők fellegvárának látszik. A vendéget pazar ruhákba, stílusos parókákba öltöztetik, mintha a Bourbon-udvarban lennének; körös-körül felhalmozott dísz és pompa, dúsan berendezett termek, virágok, pálmák és szökőkutak ékeskednek. Vadidegen emberek szólítják meg egymást, mint régi ismerősök, és pazar, szép dolgokat hazudnak egymásnak. Szóba kerül itt a csodálatos katonai ekvipázs, amely kétezer tallérba került, a király rendszeres fuvolahangversenye, a pompás ruhák és az izgalmas ütközetek. A mesélőknek mindehhez semmi közük sincs, s mégis puhán, hízelegve fogják körül az ittlévőket. Rövidesen Madame Lescaut is megjelenik, kiderül, hogy a háziasszony – maga Kitty Fischer. Az elbeszélő dicsérni kezdi az asszony szépségét, mire az egyik jelenlévő öregúr dühbe gurul, s a két férfi végül is provokálja egymást. A párbaj során az elbeszélő megsérül. Szállodájába viszik, és amikor néhány nap múlva felgyógyul, újra viszontlátja szalonbeli csevegőtársát, az elegáns „portugál tisztet" mint egy bankfiók szürke, fáradt arcú pénztárosát – és Kitty Fischerről megtudja, hogy olcsó táncosnőként egy közepes revüműsor szereplője. Ez a kereset a látszatvilág fenntartásához szükséges, mely egyedüli éltetőjük és vigaszuk.

Lovik hamisítatlan, eredeti világot idéz fel *A kertelő agár* című kisregényben. A kártya, a lóverseny és a dáridózás ismert fejezetei után ezúttal egy ritkaságnak számító passzióval, az agarászat rejtelmeivel ismerteti meg az olvasót. A zárt világú birtokos osztály hallatlan erőt és energiát fordít saját nagyúri kedvteléseire, az apró részleteiben megörökített agarászat nemcsak játékszabályai, hanem a vele együtt jelentkező sajátos életforma révén is érdekessé, egyedivé válik. A mai olvasó mint egy jég alá süllyedt világ érdekes maradványát regisztrálja a kitűnő humorral fűszerezett kisregényt – a mikszáthi hagyomány legjobb fejezeteit érezzük megcsillanni az ötletekben, a fordulatos meseszövésben és a figurák egyénítésében is.

Lovik másik két értékes regénye, a Pesten játszódó és komikus alapszövetű *Az aranypolgár* és a selmecbányai környezetbe helyezett *A leányvári boszorkány* is vérbő humorral, változatos írói színekkel jelentkezik. Ez utóbbiban a romantikus történet igazi értékét környezetrajza és eleven elbeszélő invenciója biztosítja. A felvidék sajátos életmódja tárul elénk, a diákok korabeli életével, a tótok, cipszerek és magyarok egymásra utalt sorsával és a „szívvel hazudó" Sáros megyeiek remekbe szabott ábrázolásával.

3.

A nyugtalan, különc életű férfiak rajzában, a ködös, elmosódó hangulatok megörökítésében és az „élet: álom" metaforájának gyakori megjelenítésében Lovik közel kerül Krúdy Gyula írói világához. Álomlovagjaik unt egykedvűséggel lépnek át félredobott, kiégett szerelmeken s az előírt szabályok korlátjain; könnyelmű, csapongó természetük újabb kalandokra serkenti őket, melyeket sok esetben a megbánás, a tékozló fiú rövid ideig tartó számon-bánomja követ. Krúdy Szindbádja szinte reinkarnálódik a késői Lovik-novellák hőseiben: a *Peregrinus*, a *Korponai*, a *Velencei kaland*, *A keresztúton* és a *Cheveaulègers* férfialakjai magukon hordják azokat a jegyeket, amelyeket a mai olvasó Krúdy jellegzetes írói vonásaiként tart számon.

Lovik Peregrinusa öregedő, vándorló diák, aki különböző csapszékekben tölti napjait, lányokat hódít, de sohasem él vissza gyengeségükkel, odébbáll, mihelyt valamelyik belészeret. Végül is vándorlása közben hal meg, egy útitársa fogja le szemét az egyik felvidéki erdőségben. A képek, színek és hangulatok felnagyított látásmóddal jelentkeznek, a fél sorban elmondható cselekmény helyett elsősorban a stílus és a hiteles környezetrajz nyűgözi le az olvasót, ugyanúgy, mint Krúdy esetében. „Csaknem delejes érzék vezette el azokhoz a kis avas-serszagú, gyalulatlan deszkával

padozott lebujokhoz, amelyekre a városok végén, titokzatos pincékben, elhagyott malmokban, furcsa cégérek alatt mindenütt a világon rá lehet találni, a magányos borisszák ködös menedékhelyeihez, ahol csípős vinkót mérnek, és délután négy órakor már meggyújtják a lámpát, nem annyira a sötétség, mint inkább a sűrű füst miatt."

A századforduló hazai prózaíróit tekintve Krúdyn és később *Tersánszkyn* kívül alig örökítettek meg ilyen hősöket a magyar irodalomban. Ki volt Peregrinus, a felvidéki tájaknak ez a jellegzetes „pikarója"? Lovik pontosan megadja a választ: „színész, kicsapott diák, szökött katona, félbemaradt kósta, kóbor lovag és bolygó zsidó egy személyben. Minden volt már az életben és mégis semmi se; az ősz belecsavarodott a szakállába, és még nem ült a maga kályhája mellett, nem feküdt a tulajdon ágyában, szüntelenül vándorolgatott délről északra és soha se vert gyökeret a lába."

Krúdy a *Szindbád ifjúságá*-t 1911-ben, a *Szindbád utazásai*-t 1912-ben jelentette meg. Nem lehet véletlen, hogy Lovik az 1914-ben kiadott *A keresztúton* című novelláskötetében több Szindbád-szerű figurát teremt meg – ezek érett kori prózájának legsikerültebb darabjai –, s hogy ez az irány, a hangulatban feloldott látszólagos cselekménytelenség, a múlt idő ködös-homályos érzékeltetése, a jelentől elforduló s múltat áhító nosztalgia Krúdy tudatos útvállalása nyomán válik határozottá az ő írásművészetében is.

Peregrinus alakja idéződik fel Ábelban, két Lovik-novella *(Korponai, A keresztúton)* hősében is, aki késői lovagja egy tovatűnt kornak, „chevalier" – a valóságban: társadalmon kívüli, fölösleges ember. A *Korponai* Ábelje színes és fárasztó kalandjai után rendszerint hazatér feleségéhez, aki hónapokon keresztül türelmesen várja. Ez a nyughatatlan férfi otthon kipiheni fáradalmait, naphosszat bóbiskol, alszik – felesége meséi altatják, hogy aztán új erőre kapva ismét nekivágjon a világnak. Saját értelmezése szerint a „hazáért csavarog", de ez éppolyan hazugság, mint Szindbádéi, valójában az asszonyok, a kártya és az ital élvezete közepett telik élete. Önző, élvhajhász, időnként elérzékenyülő, hibáira ráeszmélő ember, akit semmiféle körülmény nem tud megváltoztatni, s akinél az időszaki javulás még csak jobban kihangsúlyozza az eredeti vonásokat. *A keresztúton* című novellában ugyanéz a férfi már nyugállományú katona, túljutva élete delelőjén a világról, az emberi érzésekről egészen naiv, gyermeteg nézeteket vall. A szerelem nem más Ábel elképzelésében, mint hogy egy Isten háta mögötti állomáson az ember váratlan levelet kap, amelyet a frakkja alá rejt, aztán csatába megy szíve fölött a levéllel. Vagy megsebesül és finom női kéz simogatja a homlokát. Az ember karosszékben ülve az ölébe borítja a sublótfiók tartalmát: hervadt virág, szalag, táncrend, ócska selyemcipő s hasonló limlomok akadnak a kezébe, és elandalítják a múlton, a régi érzelmeken. Lovik több írása erre az eszmei holtpontra jut el. Amíg a Krúdy hőseiben uralkodó vonások: a játékosság, az élet megvetése egyfajta dinamizmust és élettelitséget is felidéznek, s fényt vetnek egy-egy eltűnő korszak életére, embereire is, – Lovik számos alakja arisztokratikus pózba merevedik s koráról csak egy-egy tétova mosoly, fáradt gesztus, afféle „sublótrendezgető" meditáció üzen az utókornak.

Loviknak több maradandót sikerül alkotnia az „élet: álom" gondolatát kifejező novelláiban, nemcsak társadalmi mondanivalója, hanem művészi hitelessége révén is. *A csodálatos hajó* egy színházi zenész nyomorúságos sorsáról szól. Szürke, mostoha életét a betegség változtatja meg: visszatérő lázálmaiban színes életet él egy különleges hajón. Ezek az álmok heteken át megszépítik az életét, érdekességgel töltik el a monoton órákat, s ezt rendkívüli örömmel fogadja, hiszen a valóságos életben nem sok boldogság jutott osztályrészéül. Amikor felgyógyul, még sivárabbnak látszik számára a lét. Nincs egy fillérje sem, állását is elveszíti, mert a színház időközben megbukott és tagjai szétszéledtek. A muzsikus sóvárogva áhítja ismét a lázas betegség óráit. Feleségét is átjárja ez a nosztalgia, s az egyik éjszaka kiveszi a csövet a kályhából. Reggelre mindkettőjükért eljön az „álomhajó", a megváltó halál. – Lovik itt feltétlenül keserűbb és kiábrándultabb, mint Krúdy a hasonló témájú írásokban; az emberi részvét sallangmentesen érvényesül és a kiszolgáltatott kisembert passzivitásában is hőssé avatja.

Az élet és a halál érdekes kontrasztja, az álom s a gyermekkor különleges színei elevenednek meg egyik legművészibb ihletésű novellájában, az *Árnyéktánc*-ban. Egy gyönge idegzetű kisfiú, miután két igaz társától, dajkájától és kedvelt kutyájától elszakítja a sors – az előző novella zenészéhez hasonlóan – a betegség, a láz karjaiban keres menedéket. Lázát a közeli mocsár kigőzölgése okozza, s ő többször a nádasba megy, hogy betegsége tartós maradjon. A láz óráiban érde-

kes víziói támadnak, s ezek a látomások minden unalomért, mellőzésért kárpótolják. A betegség számára „boldogság volt, a káprázat, a képzelődés, egy csodákkal, rejtelmekkel teli idegen világ meleg csókja". A fiú végül is elkerül a miazmákkal telített vidékről és felnőttkorát már az egészséges, kiegyensúlyozott élet jellemzi. Lelke mélyén azonban egész életén át nosztalgikusan őrzi a hajdani, furcsa emlékeket, mert meggyőződése, hogy gyermekkora leghűbb társa a közelében leselkedő halál volt, ez a megfoghatatlan és ködös fogalom, az elhagyottak és a szomorúak legnagyobb költője. Nem félelmetesnek, hanem poétikus lénynek érzi évtizedek távlatából is: enyhe álmot nyújt, és megmenti az embert a reá váró szürkeségtől s a meddő küzdelmektől.

Évtizedekkel ezelőtt írott tanulmányában Szauder József arra utal, hogy Lovik legszebb novellái ebből a körből kerülnek ki, „objektivitása tárgytalan, elmosódott körvonalú emlékek lírájává lesz". Helyesen veszi észre: a késői novellák csak néhány emberi mozzanatot ragadnak meg – mint álom, szerelem, halál – s kizárnak magukból minden eseményességet és technikai fogást. Az író néhány megragadó helyzetképpel, hasonlattal él és szaggatott vonalú prózájában egy „emlékezésbe merülő lírát" s egy valóságon túli világot fejez ki művészi érvénnyel.

4.

Lovik társadalmi kérdések iránti érdeklődése az *Őszi rózsa* (1908) című kötetben tetőzik, két novellája mélyreható móriczi problematikát és súlyos tartalmat hordoz. Az *Egy falu* és *A halál kutyája* időpontban is egybeesik Móricz falujáró riportjainak csírázásával, a magyar falu a maga szociális problémáival és égető ellentmondásaival ekkor válik jelentősebb íróink személyes ügyévé, kutatási területévé. Az *Egy falu* tót lakosai rendkívüli elmaradottságban élnek, igényeik és életsorsuk állati szinten mozog. „Nem kívánnak ők semmit, ki nem mozdultak gádoraikból és évezreden át hallgatagon görbültek a nehezen fizető föld felett." Lovik komor színekkel, a nyomor képeinek érzékeltetésével jellemzi e falu életét. Érdekes, gyújtó hatású a másik novella, *A halál kutyája*. Lovik ebben az írásában a szépprózа és a riport elegyítésével egy fiktív nevet viselő bányászfalu, Bolgárhíd mostoha viszonyait és jogos munkássztrájkját örökíti meg. Bolgárhíd bányászai a saját sorsukon, kinlódásukon mérhették le a kizsákmányolás klasszikus vonásait. Tizenkét órás üzemi robot az éjjel-nappal működő bányában; lakásviszonyaik tűrhetetlenek, a falakról víz és salétrom csorog, a szél átfúj a hevenyészett tetőkön; az emberek élelmezése egy agyafúrt bérlőtől függ, aki elképesztő árakat szab a romlott húsért és a többi silány áruért. A munkások öltözete kopott, rossz és hiányos, téli ruhával senki sem rendelkezik a hatezer munkás közül. Az író ebben a leírásban szinte eggyé olvad az ábrázolt faluval, nem mesél, csak tömören, kommentálás nélkül felsorolja a tényeket. A sodró lendületű, szépírói áradás áthevíti a riportelemeket, a valóság keretei fellazulnak s az igazság keresése vizionárius állapotot teremt.

Az írói fokozásnak, az egyre feljebb kúszó mondanivalónak a paroxizmusig való hevítése meglepő. Móricz regényeiben, riportjaiban és egy-két novellájában tapasztalhatunk hasonlót. Lovik életművének értéke és érdekessége ez a szociális ihletésű írói rokonság a korszak legmarkánsabb magyar prózaírójával.

5.

Az első világháborút megelőző korszak és az 1914-es esztendő számos írót sorakoztat fel a háborúval rokonszenvezők táborába. Lovik Károly még él, amikor a „vérből, szenvedésből glóriát fonók" bosszút, megtorlást követelnek s felelőtlen uszítással népszerűsítik az agressziót, a vérontást. Lovik már korábban is nyílt ellenszenvvel ír a háborúról, az 1911-ben megjelenő *Egy hős halála* ironikus hangvétellel bélyegzi meg a háborús mítosz és az álhősiesség megnyilvánulásait és váteszi pontossággal mutat rá a néhány év múlva kirobbanó háború számos embertelen vonására.

Egy diák elunja szürke, elnyomorított életét és katonának áll. Az első fegyveres összetűzés alkalmával csákóját átlövik, ezért a táborban dupla fejadag élelmet kap, és sokan irigylik hőstettéért. A háború valódi arcát egy nagyobb támadás során ismeri meg, ekkor döbben rá a hősiesség viszonylagosságára is. A támadás szétzilálja alakulatát, társai szerteszét menekülnek, ő azonban hadnagyával a kitűzött magaslat felé fut, mert egy menedékül szolgáló présházat pillantottak meg a közelében. Golyó éri őket, mindketten megsebesülnek. A volt diák ágyban tér magához, felettesei hősként ünneplik, kitüntetésben részesül. Magánéleti kudarcaiért is kárpótlást nyer,

mert az a lány, aki korábban ügyet sem vetett rá, most megjelenik betegágyánál. A fiú azonban érzi, hogy csak a nyugodt, magányos halál adhatná vissza becsületét, ezért könyörög a mellette lévő ápolónőnek: engedjék el, a szabadba vágyik, hogy csöndesen, egyszerűen meghalhasson.

A sors iróniája, hogy még halálában sem szabadulhat a ráaggatott, hazug mítosztól, a szemét lefogó orvos rendkívüli embernek kijáró szavakkal búcsúzik tőle és sajnálkozva jegyzi meg, hogy a hazának mentől több ilyen „hősre" volna szüksége.

Ez a háborúellenes tendencia érződik *A medve* című novellában is. Lovik állásfoglalása megalapozott; az európai hadszíntéren már dörögnek a fegyverek és a hátország is felöltötte háborús arculatát. *A medve* az író posztumusz írásai közül való, az Új Idők 1915. évfolyamának második felében jelenik meg, Lovik pedig április 19-én már halott.

Tajty Gergely birtokos begubózott „medve-életet" él földjén, s a szabadságharc idején is csak régi barátja unszolására áll be katonának. Egységével tűzbe kerül, de mindvégig értetlenül nézi az öldöklést, alkalmatlannak bizonyul a katonai erényekre s a hősiességre.

Az író ezúttal valós történelmi helyzetet ábrázol. Tudatos írói állásfoglalásnak érezzük, hogy a világháború kitörése idején a hősi emlékű, igazságos ügyet szolgáló szabadságharccal szemben is elítélő magatartást képvisel. A világháború még kevésbé számíthat Lovik rokonszenvére, hiszen idegen érdekekért kellett fegyvert ragadni. Nem hagyja sodortatni magát a háborús árral, keményen szembeszáll az öldöklés minden megnyilvánulásával, mert tudja, hogy a háborúban mindenki vesztes: a fegyverek nyomában az ember és az értékek pusztulása jár.

6.

Lovik legsikerültebb novellái a pályakezdés évtizedében egy irodalmunkban kevéssé ismert realizmus igényével lepik meg az olvasót. A századfordulón divatozó tárcanovella idilli modorától eltérően ezek az írások tömörek és húsba metszőek. A polgáriasuló társadalom kritikája nemcsak tárgyilagos jellemzésekben nyilvánul meg, hanem a belső pszichofizikai érzetek: a kiábrándultság, a magányérzet és az undor erős érzékeltetésével is. *A szülei ház* című novellában egy fiatal leány felismeri a szülői ház és a falusi értelmiségi környezet morális fertőzöttségét és züllöttségét. Megpróbálja kimozdítani szüleit a rossz irányból, apjával való párbeszéde előtt még bízik mindennek a jobbrafordulásában. De keserűen csalódnia kell. Italos, cinikus nemtörődömség, az erkölcsi érzék teljes hiánya fejeződik ki apja válaszában. „Most ott állt előtte az igazi élet, a nyomorúsággal, piszokkal teli... Szeméből keserű könnyek fakadtak s tekintete kétségbeesve kereste a menekülés útját. De hiába, mindenütt homály volt s a tűzből két nagy parázsszem bámult rá, mint a sötétség párduca, amely ugrásra készen áll, hogy zsákmányát magával ragadja."

Az emberben elhatalmasodó undor érzése számos novella alapszövetében megtalálható. *A néma bűn* konfliktusát katonatisztek rosszindulatú tréfája szolgáltatja: egy félszeg telekkönyvi jegyző állandó céltáblája a kávéházi társaság ugratásainak. Az egyik estén a szokásosnál is kíméletlenebbül megalázzák a védekezni nem tudó embert; porig sújtva botorkál haza, s még azon az éjszakán elveszti beteg kisfiát. Lovik oksági kapcsolatba hozza a valójában különálló két cselekménszálat. Az otromba tréfa egyik elkövetőjének, a fiatal hadnagynak a „füle zúgott, a belsejében pedig olyan undort érzett, mintha valami utálatos folyadék szaladt volna szét az ereiben". A felelőtlen, emberellenes magatartás, mint egy „néma bűn" hatalmasodik el a fiatal tiszt lelkében, ösztönösen érzi tette elkövetése után, hogy véget ért gondtalan fiatalsága, s az eset keserű ízétől egész életén át nem szabadulhat. Az írás nem annyira társadalomkritikus élű, mint inkább a részvétet próbálja felkelteni a kiszolgáltatott, védtelen ember iránt.

Lovik a fennálló rend kritikája és elítélése mellett a kialakult társadalmi formákról és szokásokról is lesújtó képet rajzol novelláiban. A családi életformában tapasztalt hibák, immoralitások mellett – számos írása magát a házasságot támadja, nem az intézményt, hanem azt a keretet, mely a kor emberének anyagi előnyöket s érdekeinek kiszolgálását biztosítja.

Ám nem horgonyoz le a házasság, a szülő–gyermek kapcsolat s a társadalmi osztályok közötti konfliktusok válságtüneteinek ábrázolásánál, minden apró és nagyobb emberi tulajdonság, hiba, fogyatékosság vagy bűn megragadja figyelmét, írói érdeklődését. Átfogóan és realista igénnyel határolja körül írásait, alapvető és lényeges vonásaiban kutatja azt a „társadalmi hangyabolyt", amelyet a nyugodtnak látszó, de belül lávaként izzó kor hoz a felszínre. Novelláinak jó része vitathatatlan művészi és szemléleti értéket jelent. Művei egy kevéssé ismert időszakról, a századforduló koráról vallanak művészi és dokumentációs érvénnyel, s mindenképpen érdemesek a jelenkori olvasó figyelmére és érdeklődésére.

Böjti szelekkel

Most menedék a bánat
a város puszta lett
rád farkascsorda támad
hófúvás betemet

Ha zord böjti szelekkel
a tavasz visszatér
a múltad is feledd el
mi másnak többet ér

add oda aki kéri
még boldogtalanabb
élj mint a mesebéli
toronyban aki rab

szabadulást remélve
szárnyára vesz a hit
mert nem bírod ki élve
hogy ne várj valakit

Életfogytiglan

Életfogytiglan ugyanaz
száraz sivatag börtönévek
végül egy árva tiszta perc
csak a remény hogy újra élek

egyetlen élmény újra fák
virulnak megtapintható virágok
egy szót se szólj az árvaság
kínosabb mint a hallgatásod

Ki sorsa titkát ismeri
nincs kincse más csak a szabadság
gyülöli új bilincseit
tiltakozik míg élni hagyják

Csönd

Túl a közhelyek illetlenségein
teremtsd meg csöndedet.

Vihar közeledik.

Dialógus

Neked a társ csak arra kell, hogy
kényszerítsd viadalra.
S ha győztél, boldog vagy. Tudod, mit?
Maradj, támadj csak önmagadra.

Prófécia

És szólt az Úr:
Eljön majd az idő,
amikor iparcikk lesz az ember,
egy lesz a világ tárgyai között,
saját magának rabszolgája,

maga állítja elő önmagát,
de ki szabadítja fel
önmagától!

NAGY KÁZMÉR

A TÁRSADALOM ÉS AZ EGÉSZSÉG

Richard Totman orvos-pszichológus *Social Causes of Illness* (A betegség társadalmi okai) című műve a londoni Souvenir Press kiadásában, 263 oldalon nemrég hagyta el a sajtót és megérdemelt feltűnést keltett. Az elmúlt két-három évtizedben a hagyományos néprajzi kutatások, majd a strukturalizmus néven ismert komplex módszer egyik eredménye, hogy egyre inkább összefüggéseiben látjuk a korábban egymástól különállóan felhalmozódott részleteket. Vannak, akik szintézisben szemlélik mindazt, ami e témakörben eddig összegyűlt. Rögtön meg kell jegyezni: a szintézis csak pihenő, visszapillantás, rendszerezés lehet, ahonnan tovább kell lépni. A legalapvetőbb kérdések tisztázásától ugyanis még távol vagyunk. Totman könyve a köznyelvbe is átment pszichoszomatikus összefüggések kutatásának jelenlegi állásáról ad átfogó képet. A test–lélek vagy test–szellem dualista modelljén túl az embert mint társadalomban nevelkedő és élő személyiséget, közösségi kapcsolatainak milyenségét is figyelembe veszi. Bevezetőjében rámutat, hogy az a nyugati orvostudományban sokáig uralkodó felfogás, mely szerint bizonyos tényeknek bizonyos következményük van, ilyen egyszerűen már nem állja meg a helyét. A genetikai, fiziológiai, pszichológiai és gyógyszerészeti felfedezések során lassan kialakult az a vélemény, hogy egyes tények elkülönítése nem felel meg annak a reális képnek, amelyre sok összefüggő, egymásra kölcsönösen ható tényező játéka a jellemző. Az egészséges vagy a beteg emberi testet nem lehet úgy tekinteni és kezelni, mint például egy gép-testet, mert minden emberi test egyúttal emberi személyiség is. Nem lehet tehát sem diagnózist készíteni, sem gyógyítani anélkül, hogy az embert a maga teljességében ne venné figyelembe az, aki gyógyít. Mint Totman mondja: „Természetesen különbséget lehet és kell tenni a diagnózis és a gyógyítás egyes mozzanatai között. Tagadhatatlan, hogy minden betegségnek van fiziológiai, pszichológiai és társadalmi szempontból tekinthető oldala. A most bontakozó komplex szemléletmód a különféle részleteket igyekszik egymással kapcsolatba hozni és összefüggéseiben vizsgálni."

A szerző élesen megkülönbözteti a pszichoszomatikus betegségeket a hipochondriától. A képzelt beteg valóban képzelődik, mert panaszait nem kísérik kóros testi tünetek. Nem így a pszichoszomatikus beteg, aki vagy maga is tudja, vagy ki lehet mutatni rajta, hogy kórtüneteinek pszichológiai oka van. A szerző nem túloz – kutató orvos lévén ezt nem is igen teheti –, amikor azt írja: „Ha nem is minden, de a legtöbb fizikai elváltozás pszichés okkal magyarázható". Külön probléma, amellyel szembe kell nézni, hogy az orvostudomány még nem tisztázta szabatosan, mit is jelent a valóságban az „anyag–gondolat" vagy a „test–lélek" fogalmi pár. A bizonytalanság miatt még ma is sokan erős fenntartással beszélnek a pszichoszomatikus eredetű betegségekről. „Viszont az inkább bölcseleti jellegű párhuzammal szemben – állapítja meg a szerző – igen jelentős empirikus bizonyítás halmozódott fel a világ minden táján a betegség és a társadalom kölcsönhatásának összefüggéséről." Természetesen Lévi-Strausst, és a nagy svájci gyermekpszichológust, Jean Piaget-t említi elsősorban, de ide sorolhatjuk Chomsky nyelvészeti kutatásait is. Az ő és a kevésbé híres tudósok munkájából nyilvánvaló, hogy a pszichoszomatikus befolyást nem lehet elválasztani társadalmi vonatkozásaitól. Mit jelent ez? Totman példaként a szerelmi hűtlenséget említi, amely – legyen a szenvedő fél férfi vagy nő – olyan társadalomban, ahol a házastársi hűtlenségről teljesen merev, elítélő normákat alakítottak ki – a bántott félben súlyos lelki és testi válságot okozhat. Sőt a később bűntudattal küszködő másikban is. Ellenben azokban a társadalmakban, amelyeknek más az értékrendszerük, az érintettek pszichoszomatikus reakciója is különbözik a miénktől. Totman szavait idézve: „A lényeg az, hogy a személyek közötti kapcsolatok bonyolult rendszerében – noha szabad akarati cselekvésnek tűnik – az adott társadalmi normák szerint járunk el, és ha ezektől eltérünk, valamilyen módon megbetegszünk..."

Totman a strukturalizmus módszerével, gazdag példatárral mutatja ki, hogy a vallásos és költői nyelven emlegetett gonosz szellemek, ördögi megszálltságok, ártó kísértések befolyása az emberekre, lényegében annak a természettudományos módszerrel sem sokkal jobban kifejezhető tényenek a felismeréséből fakad, hogy nemcsak vírusok, baktériumok és egyéni szerencsétlenségek okoznak betegséget, hanem olyan hatások is, amelyeket nem lehet a fizikai tapasztalás körébe vonni. Az ugyanis, hogy egészségi állapotunk kapcsolatban van mentális vagy pszichológiai közérzetünkkel, ma már letagadhatatlan. De hogy a mentális hely-

zet miben áll, fizikai-kémiai-biológiai ellenőrzéssel – legalábbis egyelőre – még nem határozható meg. A kenyai Luo törzs varázslói erre mondják, hogy „rossz szellem bújt a betegbe". Richard *Totman* foglalkozik a vallásos terminológiával körülírt, és minden nép, minden vallás történetében megtalálható csodálatos gyógyulásokkal. Úgy véli, hogy ezek alapjában véve igaz eseményeket örökítenek meg, mert mindig adott volt egy személy, akinek emberfeletti erejében a rászorultak valóban hittek. Olyan ez – írja Totman –, mint manapság, amikor a reménytelen betegek semmiféle áldozatot sem kímélve, óriási utakat tesznek meg egy-egy országos vagy világhírű professzorhoz, mert úgy érzik, *csak az* segíthet már rajtuk. És – csodák csodája – sokszor valóban segít is! Nem azért, mintha jobb orvos lenne, mint a beteg lakóhelyén lévő többi szakorvos, hanem a híre miatt, ami a betegben olyan energiákat gerjeszt, amelyek voltaképpen átsegítik a betegségből a gyógyulásba.

Lényeges elem az is, hogy a beteg fizikai és anyagi áldozatokat hoz, tehát mintegy „befektet" valamibe, és így még erőszakosabban, vagy ha úgy tetszik, még nagyobb hittel akar meggyógyulni. Ismételnem kell, hogy Totman, noha teljesen érthető stílusban ír, nem sarlatán, elismeri, hogy a pszichoszomatikus megbetegedések ma még csak megfigyeléseken alapuló modell készítésére alkalmasak. Teoretikusan nem tudjuk kimutatni a pontos összefüggéseket, egyelőre tehát meg kell elégedni a türelmes kísérletezéssel és megfigyelésekkel. Ilyen módszerrel mutatható ki, hogy az úgynevezett életbe vágó, döntő, a személy életében valójában teljesen új fordulatot jelentő élmények, események – más szóval: a társadalomban lezajló emberi találkozások és kapcsolatok formálódása – hogyan hatnak az emberre? Köztudomású, hogy egy mélyen szeretett személy tragikus hirtelenséggel történő elvesztése; vagy egy váratlan, úgynevezett első látásra kezdődő és később egyre mélyülő szerelem; vagy hosszas keresés után megtalált, az életnek új és teljes értelmet s tartalmat adó munka, hivatás, feladat, életcél, és ehhez hasonló fordulatok pozitív pszichoszomatikus hatással járnak.

Sokszor valóban akkorával, hogy – a bibliai történet nyelvén szólva – „a betegek eldobják mankóikat, és járnak..." Vagyis, az ilyen gyógyulási folyamaton áteső ember túlteszi magát testi fogyatékosságon, betegségen, fáradtságon, stresszeken, mert életének minden megnyilvánulása szinkronba kerül a társadalom normáival és elvárásaival. De amekkora a nem fizikai, hanem mentális-pszichés fordulatok előnyös hatása, ugyanekkora – ha negatív előjellel történik – a káros hatása. Mégpedig – írja Totman – „veszteség, legyen az halál, vagy a társadalmi helyzetben bekövetkező presztízs-csökkenés, végső soron nem az elvesztett másik ember, vagy az elvesztett munka, illetve pozíció miatt súlyos, hanem azért, mert – a veszteséget megtapasztaló embernek a léte legmélyén meglévő igényét éri csapás, igényét arra, amit vagy akit elvesztett. Éppen ezért nevetségesek azok a mechanikus skálák, amelyek például százszázalékos vereségnek minősítik, ha valakit nyugdíjaznak." Nem így van, mert minden attól függ, hogy az illető belső egyensúlya egész életében megkövetelte-e az alkalmaztatásban rejlő biztonságot, vagy nem. Ha igénye volt rá, akkor nyugdíjazása valóban csapás lehet, de egy másik ember számára meg éppen a szabadulás, az újrakezdés és a továbblépés alkalma, tehát százszázalékosan pezsdítő jellegű. Ez a magyarázata, hogy – a példánál maradjunk – sok nyugdíjas hamarosan különféle betegségekbe esik, és „idő előtt meghal". Mások viszont mintegy megfiatalodva élnek tovább, mert végre azt tehetik, amit mindig is szerettek volna. De számos más, ennél kisebb rendű, konkrét kapcsolatot említ a szerző. Azok az emberek, akik rosszul érzik magukat a munkahelyükön, vagy rossz, nem hozzájuk való párt választottak, a legnagyobb önfegyelmezés ellenére sem tudják leállítani testük lázadását, tiltakozását, amit a „se testem – se lelkem nem kívánja" mondás jól kifejez, ha nem is éppen tudományosan, de beláthatatlanul hosszú tapasztalatok alapján.

Könyvének utolsó fejezeteiben Richard Totman ismét visszatér a személy és a társadalom elválaszthatatlan kapcsolatára, és ismét – sok példával – kimutatja, hogy az adott közösség normáinak be nem tartása károsan hat az egészségre. Természetesen kicsi és zárt, mondjuk, nemzetiségi-törzsi közösségekben ez sokkal világosabb, mint a mai bonyolult társadalmakban, amelyekben nemcsak lineáris az egyes ember kapcsolódási rendszere a többi emberhez, hiszen ugyanaz az ember egyidőben igen sok adott, illetve kialakított közösség tagja, sőt az egyikben vezető szerepet tölthet be, miközben a többiben csak égy a sokaságban. Valószínű, hogy ez az oka a modern társadalmakban élő emberek számtalan betegségének a rossz közérzettől a migrénen át, a neurózisok különféle formáin keresztül az időnként az egész társadalmat felkavaró magatartásokig. Normák sokféleségéhez kell szükségszerűen alkalmazkodnunk. Éppen ezért fontos, hogy a társadalmon belül az attól függő, de ugyanakkor személyes – főleg öröklött – adottságokkal és hajlamokkal rendelkező egyén megtalálja a maga helyét. Elsősorban a maga szerepét, munkáját, élethivatását, mert ennek pozitív hatásai segítik hozzá, hogy el tudjon igazodni a bonyolult jelzőrendszerben, és le tudja gyűrni a mindenkire óhatatlanul ható stresszt.

NEHÉZ KIMONDANI

Írta KENDE SÁNDOR

Bocsánat, hogy megszólítom. Elég gyakran láthatott, hisz itt sétálunk mindennap; az ilyesmi pedig nem ismétlődik véletlenül. Csak kérdezni szeretnék valamit.

Most jöttem a moziból. A Csínom Palkó. Mindent értettem; de egyszer azt kiáltották, hogy *lovasok* jönnek, aztán később a lovakat egy fiúra bízták, mert ő a *lovász*. Ezt, ha megkérdezhetném: – mit jelent, hogy lovász? Látja, így vagyok minden szóval, amit nem értek pontosan. Nem engedelmeskedik a nyelvem, és kinevetnek, ha elhúzom a szám: – lováááász...

Igen? A lovas tehát az, aki a lovon ül. Azért kiáltották, hogy lovasok jönnek. És a lovász az, aki gondozza a lovakat; ezt mondja? Látja, most már könnyebben kimondom: lováááász!... Köszönöm.

Nem, én nem a nyelvet kutatom. És talán ezt is rosszul mondtam. Mert ha gondoznám, mint a másik a lovat, a lováááász, akkor én is úgy lennék, vagyis: nyelvééész? Igen?... Ez nagyon nehéz.

Nem, nem tanulok. Csak meg kell értenem, ha itt vagyok... Bocsánat, még nem is mutatkoztam be. János vagyok. Inkább Jannisz Dimétriosz, de a társaim egyszerűen Jánosnak csúfolnak. Jaj, dehogy csúfolnak; ezt is rosszul mondom. A görög nevet nem szeretik; könnyebb, ha Jánosnak hívnak. Öntők vagyunk; elég a gond az izzó vassal, minek kínlódni egy ilyen kemény névvel is? Igazuk van, jobb is a János – hiszen *itt vagyok*. De ha mindenkinek „itt vagyok", akkor meg akarom érteni, amit még nem értek...

Mielőtt ez az új kormány jött, *ott*, – tudja, nem is reménykedhettünk abban, hogy egyszer még hazakerülünk. Mi, akik úgy jöttünk ide *akkor*. Pedig az ember mindig hisz valamiben. Csakhogy *azok* ott úgy berendezkedtek annak idején, hogy okosabbnak látszott, ha mi is berendezkedünk itt. Inkább egészen, mint egyfolytában a csodára várni.

Kaptam munkát, és kaptam feleséget is, ittenit, hiszen fiatal voltam. Mint most a lányom. Sem a munkahelyemet, sem a családomat nem változtattam meg. Ilyen vagyok. Furcsa? Így a jó. Az egész olyan, mintha ugyanaz maradtam volna.

Csakhogy én nem maradtam ugyanaz, inkább ez a furcsa. Pontosabban az, hogy rájöttem. Jaj, ez így megint nem érthető! Látja, milyen nehéz?!... Tehát amikor nemrég az az új kormány jött Görögországban, és egyszerre kinyílt a kapu – mehetünk. Mind, aki *akkor* jött el, és még él. Ha akar. Látogatóba, vagy egészen. Akkor rámszakadt a nagy kérdés. Úgy megijedtem, mintha a háború tört volna ki!... Nem érthető? Hogyan mondjam hát?... A tető roppant meg fölöttem. Mert persze, hogy menni kell, ha az ember becsüli magát valamire. A gyárban is örültek, hogy na János, mehetsz, rohanhatsz, megnézheted!... Mit nézhetek meg?! Nem küldtek, dehogy, hisz jól megvagyunk huszonöt éve; újak jöttek, régiek mentek, én őstag vagyok, de azért menjek, mehetek, mekkora öröm, végre! A feleségem is nógatott, hogy az Istenért, erre vártál, nem?... Én csodálkoztam a legjobban. Bizony Isten nem ugrottam föl az örömtől, hanem megijedtem.

Mert látogatóba, vagy egészen – de menni mindenképpen kell. Megmutatni a feleségemnek és a lányomnak; ezzel valahogy tartozik az ember... De hát ki él még ott,

és mi áll a helyén? Itt majdnem harminc évig dolgoztam, és olyan nyugdíjam lesz, mint mindenkinek, akár szépen mondja, hogy lováááász, akár nem... Én onnan sem azért jöttem el akkor, mert ott akartam hagyni, és itt sem akarok itthagyni semmit. Ha így vesszük, ez épp azt jelenti, hogy mégis ugyanaz maradtam... Nehéz, nagyon nehéz.

Tehát elhatároztuk. És mentünk. Repülővel Athénig. A feleségem fogta a kezem; látta, mennyire félek. Ki se nézett, csak engem figyelt. Illett is volna magyaráznom, hiszen az én hazámban jártunk; én ismerem ott a levegőt, nem más. Tulajdonképpen boldognak kellett volna lennem, hogy a lányunk olyan nyíltan örült mindennek, élvezte a röpülést, az ismeretlen illatokat, mindent. Igazában már akkor kigyúlt, amikor először ültünk asztalhoz, hogy megbeszéljük az utat, és azóta egyfolytában égett a rózsa az arcán; nem vette észre a félelmemet... Később a vonaton is folytatódott, Salamisig, és tovább, Mégaráig. Hiába értünk ki a tengerre, és hiába égetett az a nap! (Sehol se tűz ilyen éltetőn.) Mégis, a szorongás csak nőtt, amikor csomagjainkkal végre autóbuszra kapaszkodtunk, és a tengerpartról átfordultunk megint a hegyek közé.

Az én falum felé. Ahol a fehér délben, a fehér sziklák közt azt éreztem, hogy itt már minden az enyém. Enyém volt, és enyém megint; és a hasadék irányában két fal áll, ahová Grigorisszal szöktünk az iskolából, és nem a nap felé kell fordulni, hanem az árnyéknak, és két perc rohanás után a tiltott forrás vár, és kötélhíd a szakadék fölött, ahová sem apa, sem anya féltő kiáltozása nem hallatszik föl... Az autóbusz azonban megkerül mindent, hegyet, forrást, szakadékot, hidat, s valahányszor megáll, sötétnadrágos emberek szállnak föl, hófehér ingben, boldogan kiáltoznak, fáradtan köszönnek vissza. Vasárnap mindenki tolakszik, nekem is szól az üdvözlés, aki ül itt, szorosan fogja asszonyát, rám kell kiáltaniuk, jár a mámoros üdvözlés mindenkinek, harsányan és diadalmasan az egész családnak, hisz idegen nem kerül erre, száz év alatt egyszer sem, hát még ünnepnapon!

Bizony nagyot dobbant a szívem, mikor a falu első házai közé értünk! Ez magától értetődő, nem?... Helyesen használtam a szót?

Gondoltam, ennyi ünneplő ember között majdcsak akadnak páran, akik segítenek, hogy ne kelljen a feleségemnek is emelgetni azokat a dögnehéz bőröndöket. Mihelyt azonban az ajtó föltárult, legalább nyolc-tíz ember nyomakodott a lépcsőnek alulról. No, méltatlankodtam, előbb tán a leszállókat engednék; láthatnák, hogy asszonnyal vagyok, ha a kamasz lányra nincsenek is tekintettel! De fennhangon semmit se szóltam. – Miért? Ez is érthető? Hiszen csak idegenben történik meg velünk, hogy amit egyébként rosszallanánk, arról nem szólunk hangosan. Igen, vendégségben nem illik; de én itt *otthon* vagyok!... Nem, nem gondoltam én akkor erre, és máig sem tudom, hogy ez, amit érzek, fáj-e?

Szóval, nyújtottam a karom a feleségemnek s a másik kezemmel tiltakozón hadonásztam. Amikor egy vasas szorítás váratlanul megragadott. Hirtelen mintha abroncsba szorultam volna. És röpültem máris a markoló karok között: hárman kaptak le a busz lépcsőjéről – nem préselődött föl a járatra senki, nem azért ácsorogtak itt fekete nadrágban, hófehér ingben, az olvasztó napban; – egyetlen pillanat, és a feleségem is röpült, karból karba, a lányom is, a csomagok is. Ölelgettek, csapkodták a vállunkat, csókolták az arcunkat, és penderültünk egyik szorításból a másikba, könnyek maszatolódtak a szánk köré, a házak elé kiálltak még a gyerekek is, integettek, narancsot dobáltak, és amikor végre megindultunk, a nyolc-tíz fehér inges, ünneplő, vasárnapi férfi vonszolásában, a hátramaradók még mindig kiáltoztak, és lengették szalagos kalapjukat.

Fahíd következett, itt kicsit szét kellett szélednünk: akkor próbáltam az ölelő testek közül kipislogni, de egyetlen ismerőst se fedeztem föl a hadonászó boldogok gyűrűjében. Mi történt hát?! Ha ennyi idegen itt, és mind énelém, mind mielénk?... Minket vártak?! A csoda érkezett meg nekik?!... Honnan tudták, ki jelezte előre?

Ne haragudjon, hogy ennyit beszélek. Csak meg akartam kérdezni valamit, aztán egyszerre minden előjön... Én nem találtam már ott a magaméi közül jóformán senkit, hiszen szétszéledtünk akkor, mindenki elfutott valamerre, szerte a világba. Nagy idő, sok idő, kérem. Ezek közül én már nem ismertem senkit – ők azonban ismertek engem. Vártak... A hírem? Annyi év után?

És a feleségem? És a lányom?... Azt hitték, azért utazunk, hogy majd megmutatom nekik Görögországot. Istenem, micsoda készülődés előzte meg az utunkat, a lányom szinte megszépült az óriási izgalomban. Igaz, nem maradtunk végig ugyanabban a faluban, hanem oda is eljutottunk, ahol iskolába jártam, meg vissza Salamisba, ahol dolgoztam – de mindenütt ugyanúgy történt. Családok adtak át minket egymásnak, és mesélnem kellett a múltról, az ő apjukról. Az asszonyok közben megmutatták a feleségemnek a gyümölcsfüzéreket, az imakönyveiket, a nászukra készült hímzett ágyneműt, a fiókok mélyén őrzött fényképeket, és tanítgatták a bölcsők fölött énekelt babonás mondókákra, melyek csak a fehér sziklák és zöld hegyek magasában érthetők, és nem a férfiak fülének szólnak, hanem a felhők viszik a tengerek fölé; s ő szégyellte, hogy alig érti a szavukat, pedig görög ember a férje. A lányommal könnyebben ment, hálásan örültek a csodálkozásának, tapssal jutalmazták, ha megértette a szavukat, és lábdobogás viszonozta, ha a szájára jött valami az ő nyelvükön. Beöltözött az ő viseletük szerint is, amiért körbemuzsikálták, és a magasba dobálták; sokáig nevetett, azt hittem, tetszik neki az apja földje... Délben kezdődött már a vigalom mindenütt, és táncolnunk kellett, verítékes ingben, nehéz boroktól lihegve, folyton asztalhoz ülni, nagykanállal meríteni, mesélni közben, és megint táncolni, összekapaszkodva, énekelni és boldognak lenni.

Csak arról nem kérdeztek sehol, hogy mi lesz. Csak mondták. Hogy *itt* jó lesz. S a másik házban is ugyanúgy. – Tessék megérteni: nekem feleségem van és lányom. Nekik milyen lesz?!...

Két hétre utaztunk. Hogy megmutassam a földet. A sziklákat, a napsütést, amelyről nem lehet beszélni, és a tengert, amelyről nem tudtam nekik mondani annyi év alatt semmit. Énekeltünk, ettünk, táncoltunk, ittunk, verítékeztünk. Csak az első nap hittem, hogy meg fog vakítani a fehérség.

Aztán vége. Autóbusz megint, és vonat, és Athénben egy fél délelőtt, és repülőgép. A félelem újra. Nem a magasság miatt. Hanem, hogy mi vár! Vagyis, hogy ezek után mi lesz?... Pontosan szeretném mondani: hogy ha leszállok a gépről, úgy lesz-e minden megint, mint azelőtt? Ez, ugye, lehetetlenség?

De hát akkor mégis hogyan?

Ebben a téveteg bizonytalanságban egy-két napig még csak el lehet élni valahogy; de meddig? Szótlanul? A másik gondolatát lesve? Gyanakodva, hogy csak bele ne kezdjen, ki ne mondja... Mint aki önmaga ellen szurkol.

És bent az öntőben? Az útiélmények szokásos ismételgetése után, az első napok magunkra erőszakolt fegyelme után?! Az értelemmel megvert ember kényszeríti magát, különben széthullana körülötte minden!... Na de idebent mi lesz, itt, legbelül?! Amikor mindenki válaszra vár! Szótlanul, de rebbenő tekintetükkel kérdezik, hogy mi lesz? Ők faggatnak engem – nem én! Mert én nem akarom megkérdezni magamat! Vagyis, nem akar*tam*. Azt hittem, nem kell...

Csakhogy ezt nem lehet megúszni.

És most sem tudom, hogy kellett volna-e. Ha nem épp a lányommal történik meg. Akinek a legkevesebb köze van az egészhez, hiszen ő igazán először járt ott – mondhatnám tehát úgy, hogy turistaként; igaz?

Nagyon fájt, amikor megtudtam. Valahogy azonban mindig mindent meg kell tudnunk. Egy év múlva, amikor a lányom az ifjúsági kosárlabdacsapattal nyugati túrán járt, a záró vacsorán francia fiatalok kérdéseket intéztek a tornán szereplő együttesekhez, és őszinte izgalommal kíváncsiskodtak egymás hazájáról, az otthoni életről, iskoláikról, meg minden másról. Meghívások is születtek, és büszke történetek hangzottak el; – külföldön ugye valamennyien így vagyunk ezzel, s készséggel elhiszik nekünk, bármit mondunk... Csak a lányomnál akadt el a jókedv. Mert ő nem tudott mondani semmit. Illetve csupán annyit, hogy ő görög. És ezért némultak el. – Hiszen görög csapat nem is jött a tornára!

– Vica! Megbolondultál?!

Klubtársai biztosan kinevették:

– Sóder! Hiszen nem is tudsz görögül!

Ezt viszont amazok nem érthették; ő tehát vállat vont:

– Akkor is!

Elhiszi ezt valaki? Hogy mennyire fájt, amikor megtudtam? Azt gondolják, éppenséggel büszke lehettem volna! S rákérdeznek, hogy hiszen miért nem örülök?! Örüljek? Úgy volna becsületes, ha örülnék?!

Említettem ugye, hogy *akkor* járt *ott* életében először, különben pedig pont úgy élt itt, mint a többi gyerek: mindent megadtunk neki, hogy úgy lehessen, mint az iskolában mindenki, és meg is kapja, az iskolától, a barátnőitől, mindenhonnan... Hát én, aki nem tudom kimondani, én, aki azért dolgozom úgy, mint egy barom – jaj, bocsánat, nem így akartam, nem mint egy barom, hanem ahogyan más, bárki – hogy *olyan* legyek, *nem másféle;* hát érdemes volt annyit gyötrődni?!... Én izzadok és dadogok, és szorítom az öklömet, mert néha irtózatos kín, hogy nem tudom kimondani, és nem tudom elhatározni, és éppen ezért nem tudom, hogy mi lesz... és akkor ő, nevetve és üresen hencegve, talán heccből, sőt netán, hogy csodálják is: egyszerűen kimondja, ő, pont ő?! Hát ennyi, és ilyen semmi az egész?! Megrántjuk a vállunkat, és kész: – Én görög vagyok! Veletek tanulok, veletek küzdök a meccsen, veletek utazom – elfogadom; – de más vagyok. – Más?!...

Ne haragudjon, hogy így kitálaltam. Alighanem bármiről beszélek, ide vezet... Nem pofozhatom meg, nagylány már. Az anyja se bántotta soha. Szegény asszony amúgy sem fogja föl, mi bajom...

Lováááász... Legalább ezt már értem. Köszönöm. Örülök neki.

*

...Jó napot kívánok! Tudtam, hogy találkozunk; bíztam ebben. Napok óta cipelek egy új szót; restellem idegentől kérdezni.

Szükségszerű. Jól ejtem? Szükségszerűűű... Körülbelül sejtem is, csak jó volna bizonyosan tudni. – Igen? Elkerülhetetlen? Tessék csak még egyszer mondani: – Hogy az események összefüggéséből következő. Okvetlenül... Ez nehéz. *Szerű!* – ez zavar. A jelzett dologból eredő. Nem, így még furcsább. Maradjunk csak inkább abban, hogy föltétlenül bekövetkezik, nem lehet elkerülni. Ez így szigorúbb, sőt kegyetlenebb is, de legalább nem keni el... Köszönöm.

Hogy mi bajom ezzel a szóval? Nem, nincs bajom. A rádióban hallottam egy előadást a fiatalokról, abban annyiszor emlegették. Minden hozzászóló legalább há-

romszor... Meglepődik, hogy én azt a sorozatot hallgatom? Mert szeretnék tisztán látni. Szent igaz, hogy lehetetlen, de legalább reménykedem, hogy egyszer csak rávezet valami arra, hogy miért is történt így? Vagyis, hogy egy „problémátlannak" látszó gyerek (ők nevezik így a rendeseket), mint amilyennek én a lányomat hittem, mitől lett hirtelenében *ilyen?* Nem, nem rossz; igazságtalan lennék. Nincs rá szó. Erre sincs. Hogy eszébe vette és a végsőkig csak azt hajtogatja, mint egy eszelős: – hogy ő *oda* akar menni. Ez még nem rosszaság, ugye. Ha az volna, megpróbálnék segíteni a dolgon. Így azonban... Reggel ezzel búcsúzik el tőlem, este meg erre megyek haza. És lássam be. Hiába ülünk a tévéhez, vagy hiába hallgatunk: ez izzik a levegőben. Ha nem szólunk egymáshoz, akkor is *azért* van a csönd, tudjuk, hogy azért, mert ha megszólalna valamelyikünk, ugyanott folytatnánk, ahol abbahagytuk. Némán sem értjük meg egymást. A feleségem meg járkál köztünk, hol az egyikünkre néz, hol a másikunkra, nem kérdez, nem vitatkozik, csak úgy világít a szeme, hogy hát én inkább idekint kóválygok az utcán... Mert ugyan mit feleljek, ha ő se tudja kimondani, hogy mivel vádol?... Miért lett minden így, egyszerre? Hogy ne örülhessek annak se, aminek pedig jó lenne örülni?! Csak azt ne mondja, hogy... szükségszerűűű, a fene egye meg!

Látja, már múltkor kijelentettem, hogy nem véletlen, ha annyiszor találkozik az ember valakivel. Hanem következmény. Mert *azóta* én nem tudok sehol megmaradni. Én, aki egyvégtében ugyanazon a helyen dolgoztam!... Képzelje csak el, hogy amikor elkezdtük abban a kis öntőben húsz éve, milyen éktelenül röhögtek akkor rajtunk a gyárban! Persze, mert ők komoly munkagépek előtt álltak, ővelük tárgyaltak, ha lemaradás mutatkozott – mi viszont csak belefogtunk valamibe, ami fene tudja, kinek jutott eszébe. Öntő? Amolyan kis házi kohó, baba-kohászat, felnőtt emberek játszadozása!... Aztán ma? Na, hallgassa meg egyszer, ha arról van szó, hogy export-terv!... Hát én, én az őstag, ott álltam a tűz előtt, a legeleje óta egyfolytában. És ahogy az a kis kohó nőtt, úgy nőttem én bele – mibe? – mindenbe! Mindenbe, ami itt van. Jó, ne játsszuk meg a munka hősét; most aztán meg végképp nem vagyok az. *Azóta* már nem. Azért is találkozhat velem annyiszor az utcán... Már meg is kérdezték odabent, hogy mi az öreg, mi van veled?!

Semmi. Csak nem tudom, mi lesz. Nem elég, hogy a lányom megbolondult; most már az asszony is mintha pártolná. Hogy hátha neki van igaza, hiszen ő fiatal, neki még hátravan minden; nekünk meg már úgyis egyre megy: legyen övé a világ... És a nyugdíjam például; arra senki se gondol?! Érthetetlen, mennyire elveszíti az ember a józan eszét, még ha asszony is, amikor megbokrosodik! Én magyarázzam meg nekik, hogy a világ nem pont az, ami?! Persze, hogy a fiatalság még nem önmagában keresi. Viszont mindaz, amit ők otthon összezagyválnak, semmi: nem lehet abban megkapaszkodni. Én pedig tudom, hogy kapaszkodni kell. Én soha nem engedtem el, ha belemarkoltam valamibe... És hogy tőlem ez nem is lenne áldozat – a lányunkért –, hiszen éppen hogy hazamegyek!...

Ha ezen töröm magam, legszívesebben mindent kivágnék a kezemből. Gyötrődve, igazságot keresve, nem áll meg az ember az ömlő vas előtt. Amíg az agyában nem tudja eligazítani a bajait, hogyan terelje a kivágódó vörös rudat a helyes vájatba?!... Hogy én, én vagyok az, aki *haza*menne. Akkor miért ők akarják?!... Félek, kérem. Jobban, mint a repülőn. Ott sem attól féltem, hogy a felhők fölött járunk; – de itt, a földön állva is azt képzelni, hogy röpülünk, túl a felhőkön?... S *akkor* még fogta is a feleségem a kezemet...

Nem elég hazamenni. Mint ahogy nem elég otthon lenni.

Szükségszerűűű... – De melyik?

Ha el se indultunk volna... Akkor meg az piszkálna. Mert lehetetlen, hogy az ember továbbra is eltemetve hagyjon mindent, amikor már nem muszáj...

Ne tanácsoljon semmit, nem akarok magára is haragudni. Ha pár napig nem lát erre, ne gondoljon rosszra. Úgyis másképp fog történni, mint ahogy elképzelhető. Nem szükségszerűűű... mást nem tudok mondani. Hátha úgy fordul, ahogy nem szükségszerűűű. Csakhogy ebbe bele lehet dögölni.

Na de az élet megy tovább. Akárhogyan, de megy. S bármennyire csúfolják is ezeket a semmitmondó bölcsességeket: nincs más igazság helyettük. És ezt legalább sikerül kimondani. Nekem is.

Viszontlátásra. És köszönöm.

SINKÓ FERENC

A SZENT LÁSZLÓ-EMLÉKEK SORSA A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN

III.

Megkezdődött Szent László emlékeinek végső pusztulása. A pusztulásnak és a szétszóratásnak ez az időszaka évtizedek hosszú során át tartott. A gyulafehérvári fejedelmi kincstárba szállított drága ékszerek, arany és ezüst tárgyak java részét még János Zsigmond elosztogatta, nem válogatva, méltónak adja-e vagy méltatlannak. A Szent László-hermán látható korona ágaiból mindössze négy maradt meg érintetlenül, a többit letördelték, a drágaköveket elprédálták. Perényi Ferenc püspök két ezüst ampolnája, melyről már említést tettünk, például a Bethlen család birtokába került. Aminek nem volt olyan értéke, mint az aranynak vagy ezüstnek – Szent László kétélű harci bárdja –, valószínűleg még Váradon szemétre került. Eldobták, összetörték, elvitték a többi templomi tárggyal és ruhával együtt, amelyekről Pázmány a következőket írja: „... az én szerelmes hazámba, az Mennyei Királyné Asszony Várasába, Váradon és egyebütt is szememmel láttam, miképpen az kelyhekből is serlegeket az keceléből rokolyákat avagy alsó üngöket, a papi öltözetből szoknyákat, fardagályokat, vagy kurta subákat csináltak..."

Várad lakosságának legnagyobb része tehát a reformációhoz csatlakozott. Amennyire jelentős katolikus központ volt azelőtt, annyira fontos bázisa lett most a protestantizmusnak; konzisztóriuma, főiskolája s nyomdája egy évszázadon át fontos szerepet töltött be a magyar reformáció életében. Itt nyomták ki Károli Gáspár bibliájának új kiadását, a Váradi bibliát, melyet katolikusok is szívesen olvastak.

Egyetlen emléke volt Szent Lászlónak, amelyhez nem nyúltak – hatalmas lovas szobra. Rudolf császár, a koronás műgyűjtő, aki minden szépnek és érdekességnek kedvelője volt, meg akarta szerezni ezt a szobrot is magának, hogy Prága városát díszítse vele. Utasította Mátyás főherceget, szedesse le a szobrot talapzatáról és szállítsa el a csehek fővárosába. Mátyás azt válaszolta, hogy a feladat megoldhatatlan, részben azért, mert a szobor túlságosan nagy és súlyos ahhoz, hogy akkora távolságra, oly rossz utakon szállítani tudják, részben pedig azért, mert Várad népe, hiába hogy megváltoztatta vallását, változatlanul vallja a régi hiedelmet: Váradot mindaddig nem foglalhatja el a török, amíg László és a többi szent király szobra bástyái fölött őrködik.

Egy ideig még megmaradt Váradon a hites hely is. Az 1566-i szebeni országgyűlés úgy intézkedett, hogy két pap és a vármegye jegyzője őrizze. 1570-ben azonban már egészen világi vezetés alá utalják, noha pecsétjén a szöveget – „A váradi káptalan hiteles pecsétje" – utána is elfogadták.

A székesegyház és a többi templom, amelyet a protestánsok nem vettek birtokba, bezárva omladozott. A katolikusok tíz esztendőn át minden istentiszteleti hely és templom nélkül szűkölködtek. Arról, hogy a váradi püspökök – akár az erdélyi fejedelem szolgálatában álló történetíró, Forgách Ferenc utóda, a Habsburg-párti Zemchei Radeczy István (1567–1572), vagy az ugyancsak Habsburg király által kinevezett Bornemissza Gergely (1572–1585) – betegye lábát a városba, szó sem lehetett.

Bizonyos, átmeneti enyhülést hozott a váradi és az erdélyi katolikusok életében, hogy János Zsigmond halála után Erdély fejedelmi székébe Báthory Istvánt emelték a fejedelemség rendjei. A Báthory család tagjai – néhányukat kivéve – meggyőződéses katolikusok voltak. István fejedelem, ha a bihari és váradi protestánsok érzékenysége miatt a székesegyházat nem is merte visszaadni a katolikusoknak, 1576-ban megengedte, hogy a Várad külvárosában, Olasziban álló Szent Egyed templomot birtokba vegyék.

A Báthoryak uralkodásának enyhültebb légköre más lehetőséget is teremtett a katolicizmus számára, nevezetesen, hogy misszionáriusokként a szerzetesek újból megjelenjenek Erdélyben és a Partiumban, Váradon is, majd hogy megkíséreljék az erdélyi katolikus püspöki szék újbóli betöltését. Váradon először a ferencesek jelentek meg, ám nem maradtak sokáig, utánuk a jezsuiták tűntek fel a városban. Sajnos, az enyhülés légköre nem bizonyult tartósnak. Sem a protestáns, sem a katolikus fél nem tudott élni vele, nem tudott tapintatosan és okosan viselkedni.

Várad katolikusainak lelki gondozását a jezsuiták tagjai vették át egy időre, élükön a rend első nagy magyar tagjával, Szántó (Arátor) Istvánnal. Hatalmas lendülettel látott munkájához, amelynek első nagy – talán legnagyobb eredménye volt, hogy Pázmány Miklós fiát, az ifjú Pétert megnyerte a rend számára.

Ebben az időben már az indulatos és ingatag kedélyű Báthory Zsigmond ül Erdély fejedelmi székén. A váradi protestánsok követeket küldenek hozzá, követelvén a jezsuiták eltávolítását. Az impulzív fejedelem azzal kezdte a választ, hogy a követeket, mit sem törődve azzal, hogy nemes ember is van közöttük, lekapatta a tíz körmükről és megbotoztatta őket. Utána levelet írt a váradiaknak, amelyben ugyancsak leszedi a keresztvizet róluk, a levélben hemzseg a „bestya", „kurafi", „áruló" jelző.

Az esetet azért is érdemes megemlíteni, mert összefügg a Szent László-emlékek sorsával. Báthory Zsigmond kereste a kapcsolatot a Habsburgokkal. Feleséget is közülük vett, Rudolf császár nővérét, Mária Krisztina főhercegasszonyt. Hullámzó kedélyállapotai egyik mélypontján, 1599-ben lemondott trónjáról Rudolf javára, ott hagyva helytartóként Mária Krisztina főhercegnőt, és visszavonult Csehországba. Azután meggondolta magát, 1600-ban újból visszatért, hogy lengyel és kozák csapatok segítségével visszaszerezze hatalmát. Követeket küldött Váradra, fölszólítva a várost, álljanak melléje. A váradiak azonban nem tudták elfelejteni, hogy a követeiket megbotoztatta és őket bestyáknak és kurafiaknak titulálta. Visszaüzentek, hogy ha Zsigmond hűséget esküdött Rudolfnak, ne szegje meg a szavát: ők hűségesek maradnak a fejedelem adott szavához és kitartanak Rudolf császár mellett. A kitartást oly komolyan vették, hogy követeket küldtek Rudolfhoz: oltalmazza meg a várost a katolikus Báthory Zsigmondtól és szövetségesétől, a töröktől.

Báthory Zsigmond bosszút esküdött, elhatározta, hogy ráuszítja a törököt Váradra. Elhíresztelte – olyan módon, hogy az a török fülébe jusson –: Váradon összeveszett a német és a magyar őrség, könnyű zsákmánya lehet mindenkinek. A török lépre ment. Mehemet basa, aki Erdély megtámadására készülődött, azt hitte, könnyen beveheti a várost, s 1598. szeptember 29-én hatvanezres seregével Várad alatt termett. Négy hétig tartó, hiábavaló ostrom után szégyenszemre eltakarodott. A négyhetes ostromról, annak megható és rettenetes részleteiről Szamosközi István számol be Erdélyről szóló történeti művében. Az ostrom alatt a váradi polgárok egyre azt kiáltották az ostromlók felé: hasztalanul lövöldöznek, mert a szent királyok védelmezik a várat. A török táborban is, mikor november 3-án elvonultak a sáncok alól, sűrűn hajtogatták egymás között a csalódott török vitézek: „Tudtuk, hogy így lesz. Hallottuk, hogyan nyerített Szent László érclova. Ez csak balszerencsét hozhatott ránk."

Az, amit a babonás török az ércló nyerítésének hallott, a golyók csörgése, zörgése lehetett, amelyek eltalálták a szobor fő és mellékalakjait. A golyózápor az ércszobroknak ugyan nem ár-

tott, a székesegyházat azonban még jobban tönkretette: tetőszerkezete, boltívei beszakadtak, csak a csupasz falak és oszlopok meredeztek benne.

Báthory Zsigmond uralkodása még egy másik vonatkozásban is kapcsolódik Szent László emlékeihez. Amikor Zsigmond 1597-ben visszaállította az erdélyi püspökséget és újból betöltötte azt, Gyulafehérvárott berendezték az oltáraitól és felszerelésétől megfosztott székesegyházat. A fejedelmi kincstárból elővették azokat a templomi kegyszereket, liturgikus kellékeket, amelyeket még János Zsigmond halmozott fel és nem osztott szét. A székesegyházba és az újonnan kinevezett erdélyi püspök, Náprágyi Demeter őrizetébe került a Szent László-ereklye és tartója, a remekművű herma. Az ereklye nem sokáig maradhatott Gyulafehérvárott. Báthory Zsigmond 1599-ben meghasonlott feleségével, önmagával és fejedelemségét az erdélyi rendek beleegyezésével átadta unokatestvérének, a nagy tehetségű és jobb sorsra érdemes Báthory András bíborosnak. 1599-ben Mihály havaselvi oláh vajda betört Erdélybe. A bíboros fejedelem megkísérelte az ellenállást, a vajda azonban elsöprő győzelmet aratott fölötte; a csatatéren holtan maradt Báthory András is.

A tragédia oly hirtelen következett be, hogy Náprágyi Demeter püspök nem is tudott elmenekülni. Amikor azonban 1600 tavaszán Mihály elhagyta Gyulafehérvárt és Moldva meghódítására indult, a püspök összeírta a székesegyház kincseit és sietve eltávozott Erdélyből. Prága felé vette útját, hogy beszámoljon megbízójának, Rudolfnak: kudarcot vallott az Erdély megszerzését célzó kísérlet. Ő is, Rudolf is tudta, hogy a püspök mint a Habsburg politika képviselője, többé nem térhet vissza Erdélybe.

Náprágyi Demeter magával vitte Szent László ereklyéjét s a hermát is, hogy megmutassa a műkedvelő császárnak. Prágában kijavíttatta a herma sérüléseit és továbbvitte új állomáshelyére, Pozsonyba, ahová prépostnak nevezték ki. Majd amikor győri püspök lett, a győri székesegyházban helyezte el a drága ereklyét.

Váradon tovább pusztultak a szent király emlékei. A legutóbbi ostrom alatt súlyos sérüléseket szenvedtek a vár falai. Bethlen Gábor 1606-ban elhatározta, hogy a stratégiailag oly fontos várat helyreállítja, kijavítja a falak romlásait, megerősíti a bástyákat. Az anyagot az építkezéshez onnan vette, ahonnan a legegyszerűbb volt. Lebontotta a várbeli templomokat, és köveiket beleépítette a várfalakba.

A bontás során egy sír bukkant elő a székesegyház padlója alatt, benne drága szövetbe burkolt csontváz. Ekkorra már, úgy látszik, feledésbe merült, hogy János Zsigmond idején Szent László sírját összetörték és csontjait kidobálták, mert a bontást irányító tisztek azt hitték, Szent László csontjai kerültek elő. De maguk nem akartak hozzájuk nyúlni, elhívtak tehát három katolikus nemest és azok felügyelete alatt az egyik bástya alá rejtették a maradványokat. Az átszállítást és újbóli elföldelést halálra ítélt rabokkal végeztették el, akiket, miután a munkájukat befejezték, lenyakaztak.

Ebben az időben vált közismertté az 1605-ben Ecsed várában elhunyt országbíró, Báthory István végrendelete. Az országbíró a Báthory família azon tagjai közé tartozott, akik szemben álltak a Báthoryak katolicizmusával. Kitűnik ez a hivő protestáns végrendeletéből, amely további adalék a Szent László-emlékek, a váradi székesegyház kincseinek történetéhez és sorsához. A rendelkezésből kiderül, hogy az ecsedi várban az 1595-i pereskedés és egyezkedés után is maradt még jó néhány érték a váradi székesegyház felszereléséből.

„Régi papi öltözeteim vadnak – írja – és afféle papi könyvek, kik az ecsedi tárházban vadnak. Miérthogy a régiek isteni tiszteletre csináltatták volt, noha szegények nem vötték eszekben, hogy bálványozzanak vélek; én is annak okáért magam szükségemre elköltenem nem akarom, hanem isteni tiszteletre, ilyenformán: Hogy ha én életemben véghez nem vihetem, de holtom után vagy pénzen adják el, avagy ha el nem adhatják, gyöngyét és islógját fejtessék le, az kik gyöngyösök bennek... és az kik olyak, kiből az örvösök ezüstöt égethetnek, ezüstöt égessenek. De pápistának, se zsidóknak ne adják, hanem egyebeknek, akármilyen rendbelieknek adják el pénzen mind gyöngyöstül. Az öreg könyveket metéljék ki és osszák iskolába való gyermekeknek: könyvet belé kötni jó leszen. Ha pedig látnák, hogy ismég pápista kézben esnék: rakassanak egy nagy tüzet és mind megégessék őket, tegyék porrá, senkinek egy pénz árát se adjanak benne, széllel fúvassák fel az porát. Nem akarom, hogy többé bálványozásra keljen."

A nagyszombati prímási udvar – nyilván az oda menekült nagyváradi kanonokok felhördülé-

sére – közbelépett, követelve, hogy adják ki az ecsedi tárházban lévő katolikus egyházi kegytárgyakat és könyveket. A primási udvar kérése teljesült, de olyan módon, hogy a magyar középkor drága emlékeit Kassára szállították és ott szétosztották falusi templomok között.

Századunk elején a váradi egyházmegye történésze végigjárta Kassa és Jászó környékét. A drága holmiból egyetlen töredéket sem talált.

IV.

Szent László szobra még mindig Várad bástyáin ragyogott, ébren tartva és ingerelve a hiszékeny és babonás törökök haragját, akik annyira félték és gyűlölték az ércparipás lovagot, hogy még az ország másik végében, például a kőszegi csatában is feltűnt izgatott képzeletükben, ha a hadiszerencse pillanatnyilag elpártolt tőlük. Nem kevesebb, mint fél évszázadon át őrködött még a szent király nagyváradi szobra három mellékalakjával.

1657-ben Rákóczi György erdélyi fejedelem szerencsétlen lengyelországi hadjárata nyomán elvesztette trónját. Habsburg segítséggel próbálta visszaszerezni, s többek között ígéretet tett, hogy ha Habsburg Lipót támogatja őt, visszaállítja majd a váradi püspökséget is, és megengedi Pálfalvai Jánosnak, a Lipót által kinevezett püspöknek székvárosába való visszatérését.

A hadiszerencse azonban továbbra sem kedvezett Rákóczi Györgynek. Kolozsvár közelében, Százfenesnél 1660 májusában csatát vesztett a törökkel szemben, és maga is halálos sebet kapott. Hűséges emberei Váradra menekültek vele. A szerencsétlen fejedelem két álló héten át viaskodott a halállal a váradi várnagy házában. A katolikus Petky István leánya, a jóságos Anna ápolta hűséggel és áldozatkészséggel. Ő fogta le a szemét is. Miután a fejedelem meghalt, az érzékeny Anna kifutott a halottas szobából a folyosóra és sírva fakadt. Apja odasietett hozzá, hogy vigasztalja. Anna azonban felfohászkodott:

– Én bizony jó reménységgel vagyok szegény fejedelem felől, hogy Isten megirgalmazott neki, mivel most igen nagy fényességet láttam a bástyán.

Petky megrázta a fejét:

– Szegény lányom, inkább hiszem, hogy a szent királyoknak a tetemök dicsőségére volt a fényesség, abban a bástyában.

Akkor mesélte el leányának a majd fél század előtti történetet, hogyan találták meg a székesegyház bontása közben a csontvázat s hogyan temették a bástya dombjába. Ő egyike volt a három katolikusnak, akik a csontokat abban a hiszemben rejtették a földbe, hogy azok Szent László király maradványai.

Ali basa, az új török szeredár, aki ezekben a napokban Temesvárnál táborozott, mihelyt meghallotta, hogy Rákóczi György meghalt, nyomban elindult seregével, és 1660. július 14-én körülfogta és ostrom alá vette a várost. Az ostrom híre megrázta az ország közvéleményét, szentül hitték az emberek, hogy Rákóczi halála juttatta Ali eszébe Váradot. A pápa, VII. Sándor nyilvános könyörgéseket rendelt el Várad megmeneküléséért. A várban azonban mindössze 850 védő nézett farkasszemet az ötvenezres ostromló sereggel.

A védelem 44 napig tartotta magát. Közben követeket s üzeneteket küldtek Habsburg Lipótnak Grácba, segítse meg őket, hiszen Váradtól háromnapi járásra, Rakamaznál egész császári hadtest vesztegelt, Souches tábornok vezetésével. A bihari alispán Krisztus öt szent sebére kérte a katolikus Lipótot, legalább háromszáz-négyszáz jó lövésszel és néhány tüzérrel támogassa meg a vár védelmét. A válasz ez volt: Lipót mint magyar király békeszerződést kötött a törökkel, nem kockáztathatja az Erdélyhez tartozó Váradért, hogy a békét felbontsa és újabb háborút szakasszon az amúgy is sokat szenvedett Magyarország nyakába.

A vár tehát elesett. A török bevonult a sáncok közé. Először azt a két keresztet verték le, amelyek a székesegyházról kerültek a bástyák tornyaira. Utána darabokra törték a szent király szobrát mellékalakjaival együtt.

Így tűnt el Váradról Szent László tiszteletének utolsó tárgyi emléke.

Cigány világkongresszus '81

Göttingen kongresszusi város, hirdeti a hatalmas felirat a nyugat-németországi Göttingen pályaudvarán. A magyarországi cigány delegáció hangulata izgatott. De az izgalom nem a kongresszus előtti kellemes feszültség...

1981. tavaszán diákzavargások, tüntetések rázták fel Göttingen szorgos polgárait. „Mi lesz, ha valamelyik szélsőséges diákcsoport tüntetni fog a cigányok ellen, esetleg megtámadja a kongresszust?" – Ez a gondolat tart bennünket izgalomban, ilyen érzésekkel érkezünk meg a Grönner Str. 40. számú házhoz, ahol a kongresszust előkészítő bizottság irodája van.

Ez az iroda valójában, ahogy később megtudtuk, a *Gesellschaft für bedrohte Völker* (Hátrányos Helyzetű Népeket Támogató Társaság) központja.

Az irodában *Grattan Puxon,* a világszövetség főtitkára fogad bennünket. Az iroda egyáltalán nem hasonlít az általunk ismert helyiségre. A tárgyalóasztalon, a fotelokon, a székeken, az íróasztalon, sőt még a padlón is garmadában állnak az iratok: plakátok, prospektusok, kéziratok és a különböző kiadványok Európa különböző nyelvein megírva.

Az iratok körül tíz-tizenkét egyetemista, főiskolás fiú és lány szorgoskodik. A diákok németül beszélnek. Van közöttük angol, német, svéd, spanyol, arab és hindu. „Ők az apparátus – mondja Puxon. – Velük dolgozom, ők írják és sokszorosítják, terjesztik és ragasztják a plakátokat." Kellemes, vidám fiatalok. Ez megnyugtat bennünket. Ha az egyetemisták segítenek a kongresszus előkészítésében, akkor nem valószínű, hogy ellenünk fognak tüntetni.

Puxontól tudjuk meg, hogy Göttingen nemcsak kongresszusi, hanem egyetemi város. Egyetemein több mint harmincezer diák tanul.

A lábam előtt heverő plakátot nézem, olvasom. Cigányul és németül van írva: *A Cigány Világszövetség III. kongresszusa, 1981. május 16–20-ig a göttingeni Stadt Halle-ban.*

Amikor megtudják a diákok, hogy a magyar delegáció egyik csoportja vagyunk, egy svéd típusú lány jön oda hozzánk, és Puxon tolmácsolása útján elmondja, hogy őt bízták meg a magyar delegáció elhelyezésével. Magyar származású családnál helyeztek el minket, de arra kér, hogy amíg értesítik a családot és eljönnek értünk, esetleg nézzük meg a várost.

Máris indulunk. Pár méterre az irodától, a Grönner Str. sarkán kellemes meglepetésben van részünk. Az egyik szép, tipikus észak-német stílusban épült régi ház falán márványtáblát fedeztünk fel, *Kőrösi Csoma Sándor* nevével. Itt, ebben a házban élt a híres magyar eredetkutató és nyelvész göttingeni diákoskodása idején.

Késő délután találkoztunk leendő vendéglátónkkal, a huszonéves magyar származású fiatalaszszonynyal, Enikővel, aki elmondta, hogy ő is és a húga is a finnugor tanszék hallgatója. Utólagos beleegyezésünket kérte, mert már előre megbeszélte a tanszéken, hogy egy magyar-cigány estet fogunk tartani a magyar szakos hallgatók részére.

Május 16-án délelőtt több, mint ötszáz cigány találkozott a göttingeni Stadt Halle előtti parkban. A világ harmincnyolc országa küldte el képviselőit a kongresszusra. Indiától Svédországig, Görögországtól Ausztráliáig stb., Afrika kivételével minden földrészről érkeztek cigányok.

Tíz órakor *Jan Cibula,* a világszövetség elnöke nyitja meg a Cigány Világszövetség III. kongresszusát. Üdvözli a delegációkat, sikeres munkát kíván a kongresszusnak, majd átadja a szót Grattan Puxonnak, aki ismerteti a napirendet, és az egész időre szóló kulturális és folklór-programot. A főtitkár szavai után a delegációk vezetői számolnak be hazájuk cigány lakosságának szociális, kulturális és politikai helyzetéről.

Az indiai küldöttség vezetője, W. R. Risi – a jugoszláv delegátushoz hasonlóan – külön köszönti a magyar delegációt abból az alkalomból, hogy Jugoszlávia után szintén etnikai csoportként ismerte el a magyar kormány a magyarországi cigányságot.

Magánbeszélgetések során kiderült, hogy külföldön is ismerik az MSZMP Politikai Bizottsá-

gának 1979. évi határozatát, amelyben „etnikai csoport"-nak jelölik a magyarországi cigány lakosság státusát, az eddigi „társadalmi réteg" fogalmával szemben. Az új megfogalmazás tartalmában megegyezik a nemzetközi irodalomban használt „nemzetiség" fogalmával.

Május 17-én folytatta munkáját a kongresszus. Ezen a napon az Ellenőrző Bizottság számolt be hároméves munkájáról. A beszámolóból kiderült, hogy az 1978-ban Genfben megtartott II. kongresszuson megválasztott elnökség súlyosan megsértette a szövetség alapelveit. Ezért a kongresszus a teljes vezetőséget leváltotta, és tagjai ellen vizsgálatot indítványozott a nemzetközi bíróságon.

Május 18-án új elnökséget választottunk. Az új elnökség tagjai: elnök: Sait *Balio,* Jugoszlávia; alelnök: Romani *Roza,* NSZK; főtitkár: Rajko *Duric,* Jugoszlávia; főtitkár-helyettes: Gusti *Ivanov,* NSZK. Az elnökség tagjai között tizenhat ország egy-egy képviselője szerepel, köztük e sorok írója is. Az ellenőrző bizottság elnöke *Daróczi József* lett. A fenti összetételű új elnökség irányításával folytatta munkáját a kongresszus. Feladatul tűzte ki, hogy az ECOSOC tagságát ENSZ megfigyelői státussá fejleszti, és a világszövetséget eljuttatja az UNESCO-tagságig. Továbbá központi és állandó székhelyet teremt a szövetség számára valamely semleges országban. Meghatározták, hogy a IV. kongresszusig meg kell teremteni a cigány nyelvű folyóirat- és könyvkiadás lehetőségét. Rádió- és televízióműsorokat kell szerkeszteni és összeállítani, de mindenekelőtt a nyelv fejlesztésére kell konkrét megoldást találni. Ennek érdekében a kongresszus három fő területre koncentrálta figyelmét: *A nyelv és kultúra; A cigányság nemzetközi státusa; A nácizmus üldözötteinek jóvátétele* kérdésére.

A kongresszus mindhárom témakörben határozatot hozott. Eldöntötte, hogy a szövetség a III. és IV. kongresszus közti időben egy irodalmi jellegű negyedéves folyóiratot és egy havi tájékoztatót jelentet meg. A státuskérdések megoldása érdekében a szövetség felvette a kapcsolatot az ENSZ illetékes szerveivel, valamint az UNESCO genfi irodájával. A kongresszus után, június 4-én a szövetség vezetőségét fogadták a *Bundestag*ban, itt került először hivatalosan szó a nácizmus cigány üldözötteinek fizetendő jóvátételről.

A IV. kongresszusra 1983-ban, Belgrádban kerül sor.

C. D. J.

IRODALOM

Kiment a ház az ablakon

Amikor irodalomtudományról szólunk, az olvasók többségének képzeletében taláros, komor viták képe jelenik meg, szakkifejezések örvénylenek, terminológiai eszmecserék ködlenek fel. *Lukácsy András* könyve* végre feléleszti azt a nemes és korunkban nagyon időszerű tradíciót, mely a művészetet a homo ludens, a játszó ember önkifejezési formájána tekinti. Ahogy *József Attila* írta:

Világokat igazgatok:
üveggolyókkal játszom.
Nem szeretnek a gazdagok:
árva gyereknek látszom.

Kicsit kifordítva a vers jelentését: a fennkölt tudomány képviselői hovatovább „árva gyerek"-nek látják azokat is, akik nem mindig a tudományosság fegyverzetében írnak, s nem a mázsás páncél védelmében fejtik ki elméleteiket. Holott abban a világban, mely napról napra veti fel a súlyosnál súlyosabb kérdéseket, melyben a tragédia árnya lappang mindnyájunk felett, nem árt kissé játékosnak maradnunk, legalább azokon a területeken, melyek ezt megengedik. Ha talán nincs is egészen igaza *Huizingá*nak, amikor azt állítja, hogy minden költészet játékból lett, de az bizonyos, hogy minden ember szívében ott él a gyermeki adottság, mindnyájan magunkban hordozzuk az „ismeretlen birtok" igézetét, s az igazi művészetnek olyannak kell lennie, hogy e gyermekséget is mozgásba hozza, megajándékozzon a felhőtlen boldogság sugallatával.

Tévedés volna azt hinni, hogy a modern művészet mégoly súlyos tragédiák után is csak az ember egzisztenciális szorongattatásának kifejezésére vállalkozik. Bármily hangzatos jelszavakkal indult is útjára az avantgarde, majd a neoavantgarde, bármily véresek voltak is a különféle izmusok lelkesen kibontott lobogói, ezekben rengeteg a játékos elem. A művészetek történetében általában is meg-

* Lukácsy András: Kiment a ház az ablakon. Költészet és játék (Gondolat Kiadó, 1981).

figyelhetjük, hogy a katasztrófák ellenhatásaként mindig megjelenik a játék, mintha csak az ember egészségesebbik énjének, romlatlan belső értékeinek jelenvalóságát, legyőzhetetlen voltát példázná. Hadd idézzünk erre vonatkozóan néhány jellemző esetet a mai irodalomból: ugyanazt a játékos elemet figyelhetjük meg *Weöres Sándor* lírájában, *Szentkuthy Miklós* prózájában vagy *Határ Győző* egész életművében. S ezen a tényen az sem változtat, ha a művész véresen komolyan veszi a játékot, s önmagában kialakítja filozófiai megalapozását is, mint Weöres Sándor vagy éppen Határ Győző, aki filozófiai traktátusaiban elméleti alapozását is adja e szemléletmódnak és művészi formálásnak.

A játékosság jelenléte önmagában is elég igazolója Lukácsy András könyve megszületésének (mely szerzőjének ebben a műfajban nem első alkotása, de ilyen irányú kutatásainak jelentős összefoglalása), s annak a módnak is, ahogy rendkívül gazdag anyagát előadja. Nyoma sincs művében tudományoskodásnak, elvontságnak, nagyképűségnek. Némi iróniával, össze-összekacsintva olvasójával követi nyomon a költői játék és a játékos költőiség különféle alakváltozatait. Ne higgyük azonban, hogy szavai mögött nem rejlik nagyon megalapozott és nagyon messzire tekintő tudás! Éppen ennek birtokában mutatkozhatna fölényesnek, hiszen az egész magyar irodalomra rálátva csoportosítja anyagát, s fejtegetéseibe a kéziratos daloskönyvek éppúgy beleférnek, mint a mai magyar költészet legszellemesebb persziflázsai.

Költészet és játék érintkezési felületei akkor váltak igazán izgalmassá és időszerűvé, amikor a költői átlényegülés legbravúrosabb darabjaként Weöres Sándor megírta a *Psyché*-t, mely valóságos lavinát indított el irodalmunkban: jó néhány hasonló „helyzetvers" született azóta is, elég, ha csak olyan magas művészi megnyilvánulásaira hivatkozunk, mint Rákos Sándor *Berda-liturgiák*-ja vagy az ugyancsak tőle származó *Catullusi játékok*. Ezeknek a verseknek az adja különös jelentőségét, hogy a költő nem nosztalgikusan idéz egy régebbi kort, hanem ihlete szerint teremt vagy újrateremt (de az eredetivel egyenértékű, vagy annál magasabb szinten) egy eltűnt időszakot, s ebben a fiktív élethelyzetben, lírai szituációban önmaga is meg nem is, mert a poétának – mint ezt *Somlyó György* hangsúlyozza – joga van arra, „hogy kedvére lehessen ő maga és másvalaki".

Lukácsy könyvének nemcsak az adja jelentőségét, hogy belőle megismerhetjük és megfejthetjük a líra sztereotip, de minden kor számára mégis újat mondó játékos törekvéseit, hanem az – s ez talán a legfontosabb –, hogy belőle minden olvasó játék közben, szórakozva sajátíthatja el azokat a költői alapfogalmakat, melyek az iskolai tananyagban véres verejtékezése árán válnak tudássá. Habozás nélkül ajánlhatnánk iskolai segédkönyvnek pedagógusok és diákok számára. A magyartanárok remek szemléltető anyagot találhatnak benne – a szerző ugyanis kivételes versismeret birtokában csoportosítja, rendszerezi gyűjteményét –, s a tanulók újra megszerethetik azokat az irodalmi jelenségeket, irodalomelméleti alapfogalmakat, melyeket kezdtek ellenszenvvel figyelni.

Van egy pillanat, amikor véresen komollyá válik a játék, amikor a költő és a versolvasó is felteszi magának a kérdést: vajon végnapjait éli a hagyományos költészet? Talán *André Breton* „szürrealista varázsművészetétől" keltezhetjük a tudatalatti új lehetőségeit felszabadító változást, amikor a költő nem előzetes konstrukcióra hagyatkozik, hanem a pillanat sugallatára, „mert az irodalom az egyik leggyászosabb út, s nem tudni, hová vezet". Kapcsoljuk ki hát az értelem ellenőrzését, a „zavaró" tudati tényezőket, s már kész is a szürrealista vers, amely új és új változatokban kel életre a mai magyar költészetben is, még mindig az újdonság és a kiszámíthatatlanság varázsát árasztva. Tristan Tzara már ezzel sem elégedett meg, ő az írói eredetiséget abban látta, hogy az adott anyagból a művész teljesen a véletlenre hagyatkozva válogasson, amint egyik kiáltványában gondosan megírja: végy egy újságot, válassz ki egy olyan hosszúságú cikket, amilyenre versed tervezed, vágd ki a cikk szavait, tedd őket egy zacskóba, jól rázd össze, aztán huzigáld ki a szavakat s „másold le lelkiismeretesen, abban a sorrendben, ahogy a zsákból kikerültek". Tzara még büszkén hozzáteszi, „a vers rád fog hasonlítani", s ebben nincsen okunk kételkedni, legfeljebb azon érdemes elmélkednünk, mire hasonlít maga a költő...?

Persze nem lehet korlátozni a művészi fantáziát, mert ezzel a megújulás lehetőségét kapcsolnánk ki. A költészet minden nagy forradalmi változása a nyelvet is újrateremtette; a költészet átalakulását is akkor érezhetjük igazán átütő sikerűnek, ha művelői teremtő aktusaik közben megőrzik az egészséges humort és öniróniát. A Nyugat változása és az adott kor lírájában teljesen szokatlannak tűnő útja is elképzelhetetlen egy olyan görbe tükör nélkül, mint amilyet *Karinthy* tartott kortársai elé az *Így írtok ti* különböző köteteiben. Legfeljebb azon érdemes meditálni, érdemes-e a költészetnek önmaga paródiájává válnia. *Ady* és *Kosztolányi* nélkül mit érne a róluk készült torzkép? Manapság mintha megfordulna e hajdan egészséges egyensúlyt biztosító folyamat: előbb születnek a paródiák, s hiába keressük hozzájuk a megfejtést, az igazi lírát.

Ma már betűjeles feladatokat oldunk meg olvasás közben, képverseket olvasgatunk nyakunkat kicsavarva, tipográfiai jelekből próbálunk értelmet kicsiholni, miközben a költő némi kajánsággal

figyeli erőlködésünket, hiszen mi sem áll távolabb tőle, mint hogy értelemmel ruházza fel művét. A vizuális líra a költészetnek kétségtelenül merész kísérlete, de a legnagyobbak valóban csak kísérleteztek vele. A baj ott kezdődik, amikor a játék dühödt hitviták tárgyává válik, elméletek épülnek rá. Mert abban a pillanatban elveszti játék jellegét s vele együtt némiképp létjogát is.

Lukácsy András könyvéből így bomlik ki a modern költészet s általában a modern művészetek sok égetően fontos kérdése. S ha ő maga némiképp ironikusan el is távolodik a felvetett kérdésektől, bennünket állásfoglalásra késztet, miközben a legnemesebb ókori hagyományokat feltámasztva, játékosan tanít szeretni a művészetet.

RÓNAY LÁSZLÓ

●

Kierkegaard magyarul

„. . . legfőbb ideje, hogy megóvjalak attól a nemes szívű és hősies objektivitástól, amellyel sok gondolkodó mindenki nevében gondolkodik, csak a saját nevében nem." Ezekkel a szavakkal tudatosította küldetését pályája legelején Sören Aaby Kierkegaard. S ezzel előlegezte későbbi gondolkodásának irányát is az a mű, melyből idéztünk: a Vagy-vagy*.

Az utóbbi évtizedek hazai fogadtatásában a szorongás *gyorsan szertecsöppent és meg is merevedett fogalma játszotta a vezető szerepet. Most, az első teljes magyar szövegű* Vagy-vagy *olvastán azonban tüstént meggyőződhetünk arról, hogy Kierkegaardnál e kifejezésnek egészen más az értelme, mint a későbbi ateista egzisztenciafilozófia szótárában. A dán bölcselő mindössze azt kívánja hangsúlyozni vele, hogy gondolkodásunk bűntudat nélkül üres és terméketlen. Olyan tükörbe kell tekintenünk, melyet Isten készített, hogy a valóságnak megfelelően lássuk magunkat, s az embernél magasabb mérték szükségességét jól érzi mindenki. A baj ott kezdődik, mikor nem igazi bűntudat, nem az Istenre való teljes ráutaltság tudata kelti föl ezt az érzést, és a tükörbe tekintve nem saját képünkre, hanem a tükörre vagy a tükör keretére vagyunk kíváncsiak. A kierkegaard-i szorongás tehát „annak a mozgásnak az ereje, melynek révén a bánat belefúródik az ember szívébe" (199. l.).*

A tükör-hasonlat egyik utolsó művéből, a Jakab apostol levelének egyik részletét (1,22–27) magyarázó Önvizsgálat-*ból (1851) való: Jól példázza pályáját, azt, hogy Kierkegaard „saját nevében", de a keresztény tanítás „tükrében", a Szentírásban szembesülve elmélkedett abban a korban, melyben e tanítást egészen elfelejtették. Másfél évtizednyi munkássága a múlt század negyvenes-ötvenes éveiben e mérték visszaszerzésének ekszatatikus kísérletét mutatja. A francia forradalom és a német romantika szellemi hatásán kívül szűkebb életpályája is a végletes gondolkodás felé szorította. Családjának apagi fölmenői a jütlandi puszta Säding nevű falujának elhagyatott, nádfedeles tanyaépületeit lakták és a lutheránus egyház helybeli papi földjének bérleményéből éltek. Családnevük is templomudvart, temetőkertet jelent. Kierkegaard édesapja, akit nehéz sorsa birkapásztorkodásra szorított, ebből a hagyományból szakadt ki, ennek emlékeit is közvetítette fiának. Nem tudván elviselni nyomorúságos helyzetét, megátkozta Istent, s a napóleoni háborúkat követő konjunktúrában a tisztes otthont biztosító kereskedést választotta. Későn, már második házasságából született fia városi gyermekként látja meg a napvilágot 1813-ban, Koppenhágában. Az idősödő szülők szigorú nevelésben részesítik, olyannyira, hogy a korabeli lutheránus államegyház eszmei következetességét kevesellni kezdik, s a herrnhuti testvérközösséggel kerülnek érintkezésbe, a cseh-morva huszitáknak a XVIII. század elejétől Nyugaton szerveződő csoportosulásával, melynek további szétterjedéséről a mi Bölöni Farkas Sándorunk éppúgy hírt adott* Utazás Észak-Amerikában *(1834) című művében, mint később legrészletesebben Alfred Ritschl* A pietizmus története-*ben (1880–84–86).*

Nem hiányzott ebből a vallásosságból az a legjobb, bibliai értelemben vett kegyesség, az a Jelenések könyve említette „első szeretet", mely minden hitnek alapja. Az érzület iskolázottsága mellett azonban hiányzott az értelmi bizonyosságra segítő iskola. Talán ezért, hogy Kierkegaardban a gondolkodás igénye elemibben és sokszor – így a Vagy-vagy*-ban is – bőbeszédűségre sarkallón jelentkezett. Első műve mindjárt heves támadás volt Andersen, a meseköltő ellen. Másodjára* Az irónia fogalmáról, állandó tekintettel Szókratészre *(1841) című terjedelmes dolgozatát fejezte be, örök életére hitet téve a görög bölcselő módszere mellett. Harmadik, s egy csapásra hírnevet szerző munkájában, az 1843-ban megjelent* Vagy-vagy*-ban ókori példaképéhez hasonló logikai következetességgel kísérli megsemmisíteni annak az életmódnak az eszmei alapjait, melyet „esztétikai"-nak nevez. Ekkorra érlelődik meg benne az a fölismerés, hogy „az emberi lét nem jelenségekből, hanem elhatározásokból áll". Az esztétikai stádiumban élő embert viszont az jellemzi, hogy tetszése szerint felejt és emlékezik, a körülményeknek megfelelően változtatja véleményét és helyét, nincs sorsának olyan kihívása, melyre határozottan válaszolna, egyszóval célja az, hogy tudatából a jó és rossz különbségét törölni próbálja, s a*

* Sören Kierkegaard: Vagy-vagy. Gondolat Könyvkiadó, 1978.

kellemessé maszkírozott díszletek között saját személyét élvezze. Ha netán elfogadna valamilyen magasabb törvényt, mint önmaga, szívesen teszi, minthogy esze ágában sincs önmagára vonatkoztatni, ellenkezőleg, arra használja fel, hogy a világot fogja saját mértékébe, s „mindent kívülről vár" (886. l.).

*Álljunk meg itt azonban egy pillanatra. Sok Kierkegaard-kommentár úgy értékeli ezt a leírást, mintha szerzője csupán a romantikus nemzedékre alkalmazta volna. Nagy tévedés. Nem pillanatképet kapunk itt, hanem perspektívák vázlatát. A romantika sem sziget, még kevésbé végkifejlet, éppen ellenkezőleg, kezdetét és fölgyorsulását jelzi ama magatartásforma elterjedésének, melyről a későbbiekben Kierkegaard még kérlelhetetlenebbül állapította meg, „manapság az emberek olyan kényelmesen berendezkedtek, hogy mindenki csak élvezni akar, és senki sem akar áldozatot hozni" (*Ítélj magad – *Dömmer selv, 1852).*

Különben aligha érthető, miért marasztalta el az esztétikai életvitel igazolásáért a német filozófiai idealizmus általa is látogatott iskoláit, főként Hegel eszmerendszerét, kitől a romantikusok is elég messzire sodródtak. Úgy vélte, az „ami valóságos, az ésszerű" tétel szerzőjének nem volt kellő bátorsága szembenéznie a Rossz mivoltával, s azt hitte, tudományát teljesíti ki, ha amannak kérdéskörét fejlődéstanához igazítja. A Rossznak, a bűnösségnek tapasztalatát Kierkegaard elemi érzékelésnek tulajdonította. Többek között ezért is leplezhette le olyan határozottan az esztétikai stádium emberének körmönfont menekülési kísérleteit. De bármennyire is futunk önmagunktól, a szorongás, majd a kétségbeesés meg fog jelenni utunkon. A Vagy-vagy*-nak ez a másik kulcsfogalma olyan lendítőerőt jelent, mely az egész személyiséget mozgásba hozza és az önmagában veszteglőt megszabadítja. Helyesen jegyzi meg Brandenstein Béla, hogy „a kétely a gondolat kétségbeesése, a kétségbeesés viszont a személyiség kételye", „az utóbbi sokkal mélyebb", s „az Abszolútum felé vezető igazi út a kétségbeesésen és nem a kételkedésen át vezet" (Kierkegaard, 1934. 32. l.). Azaz, az én megsemmisüléséhez képest minden egyéb, látszatra erőteljes kimoccanás öncsalás. Nem erőnk tudata ment meg, hanem gyöngeségünk tudata tesz erőssé. A bűnösségre ráeszmélt ember arra eszmél rá, hogy egész lénye orvoslásért kiált, s nem földi orvos, hanem egyedül az Isten gyógyíthatja meg. Választania kell, vagy ezt, vagy azt. Itt a* vagy-vagy. *Kierkegard nyelvi ökonómiája a magas költészetéhez kerül közel, midőn egy szótárilag jelentéstelen nyelvi elemmel, egy kötőszó ikerítésével egyszerre két magatartást is sikerül jellemeznie, ha kétkedő hangsúllyal ejtjük, az esztétikait, ha határozottságot kölcsönözve neki, az etikait. A két állásfoglalás közötti különbséget tovább fokozza a műfölépítése, hiszen a fiktív történetnek megfelelően a szerző nem tesz mást, mint az esztétikai életvitel mellett kardoskodó „A" és az etikait követő „B" személyek titkos iratait egymás mellé másolja. A választás az olvasóra van bízva. Vagy-vagy.*

Meg kell azonban jegyeznünk azt is, hogy a kötet során a Rossz működésének taglalásába nemegyszer túlságosan is belefeledkezik. Túlságosan is lenyűgözően érzékelteti a hazugságok, illúziók, ábrándok csapdáiba beleakadt embersorsok kilátástalanságát. Az élveboncolás sűrített atmoszférájában kevés hely marad a Rossz mechanizmusa ellen kinyíló szabad akarat helyreállítása lehetőségének. Erőteljesebb a nehézségi erő megállapításában, mint az ellentett mozgásában. Élete maradandó szerelmének, Regina Olsenhez való kapcsolatának és szakításának bemutatását – több életrajzírójával egyetemben – inkább „ironikus érzelgés"-nek (Hamvas Béla: Kierkegaard Sziciliában, 1943) látjuk, míg a könyvnek értékesebb pontjairól későbbi, érettebb szemléletére pillanthatunk át. A Kortárs Martensen püspök szerint Kierkegaard kritikája olykor „szívtelen, mely a romlást bizonyos kárörömmel nézi". Talán ő maga is érezte ezt Vagy-vagy*-án, hiszen utolsó írásában, ha stílust nem is, műfajt már vált, s a lélekelemző traktátusokat fölcserélni próbálja a prédikációval. Az 1969-ben magyarul is megjelent* Írásai*-ból s a két világháború közötti legjobb magyar kommentátorának, Szeberényi Lajos Zsigmondnak* Önvizsgálat*-és* Isten változatlansága*-fordításából, valamint kiváló* Kierkegaard élete és munkái *című könyvéből (Protestáns kultúrkönyvtár, 9. Békéscsaba, 1937) némi képet erre vonatkozóan is nyerhetünk.*

Mindazáltal reméljük, hogy a Vagy-vagy*-gyal Kierkegaard életművének éppen nem végéhez, hanem kezdetéhez érkezett el könyvkiadásunk. Az ezer oldalt meghaladó magyar szöveg komoly szellemi próbatételre invitáló, mindvégig gördülékeny fordítás. Az eredeti összetett mondatainak sok-sok alárendelését itt-ott talán szószerkezetekké alakítottuk volna át, s az* ama, eme *mutató névmás alakpárjait* (amaz, emez) *is szívesen láttuk volna. Filozófiai nyelvünk mostani állapotában azonban ez a fordítás üdítő oázisnak számít.* Dani Tivadar *művészi tolmácsolása alapján igazolhatjuk Kierkegaard önvallomását: „Az az irodalmi érdemem mindig megmarad, hogy az egész lét döntő problémáit olyan dialektikus élességgel és olyan egyszerűen fejtettem ki, ahogyan, legalábbis tudtommal, semmiféle irodalomban nem történt, és könyveim sem voltak, amelyektől tanácsot kérhettem volna".*

REISINGER JÁNOS

TEOLÓGIA

Szabó Ferenc új könyve

Nemrégiben jelent meg a *Magyar Mérleg* című nyugati magyar eszmetörténeti kiadvány második kötete, melyben *Kabdebó Tamás* írt összefoglalást a nyugati magyar prózáról. Ebben tárgyalja a többi között *Szabó Ferenc* munkásságát is, kiemelve, hogy bármiről írjon is, annak a nemes esszéhagyománynak kitűnő képviselője, mely egész nemzedéket nevelt a magyar irodalom számára. Ezt a megállapítást igazolja és nyomatékosítja *A rejtett Isten útjain**, mely alcíme szerint „párbeszéd a hitről", azaz visszautal Szabó Ferenc 1975-ben megjelent tanulmánygyűjteményének címére. Itt nemcsak arról van szó, hogy a *Párbeszéd a hitről* hajdani kötetei teljesen elfogytak, s ezért a szerző némelyik tanulmányát ebbe az új kötetébe ismét felvette, hanem sokkal inkább arról, hogy Szabó Ferenc számára vannak alapvető tájékozódási pontok századunk gondolkodástörténetében, ezekhez viszonyít, s bennük találja meg a párbeszédnek azt a példáját, melyre egész életművével törekszik. Valóban „együtt keres a keresőkkel", ízléséhez, érdeklődéséhez elsősorban azok állanak közel, akik napról napra élik át a hit drámáját, az emberi lét egzisztenciális szorongását, s képzelete akkor gyúl fel igazán, amikor úgy látja, hogy a tétován előre haladó emberi gondolkodás előtt végre megvillan a vágyott cél. Nyoma sincs írásaiban a teológus sokszor megcsodált, de talán épp ezért megnyugvást nem hozó fensőbbségének, nagyon is tudatában van annak, hogy Isten rejtőzik, s iszonyú gondolati erőfeszítésekre, kivételes költői sejtelmekre van szüksége az embernek, hogy meglelje a hozzá vivő biztos utat, vagy hogy megtörje hallgatását. Mintegy összefoglalása magatartásának az *Isten arcát keresve* című bevezető tanulmány, melynek egyik alapgondolata az *Untergang des Abendlandes* (A Nyugat alkonya) szomorú végjóslását ismétli, amikor azokat a véleményeket idézi – jócskán vannak ilyenek –, melyek szerint nemcsak Isten hagyta el az emberiséget, hanem a világban is véget ért egy korszak, a sokat emlegetett humanizmusé. S mintha csak ezt a vélekedést igazolnák a világ legújabb, Szabó Ferenc könyvének megjelenése után bekövetkezett súlyos eseményei is, mintha a római török merénylő lövése egy nagy korszak utolsó felvonásának végpontján hangzott volna el, az erőszak érájának beköszöntét jelezve. Szabó Ferenc azonban nem csatlakozik azokhoz, akik a civilizáció és a hit végóráit jósolják. Nyomatékosan felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy nem Isten hagyta el a világot, hanem a világ veszítette el azokat a bálványokat, melyeket helyette állított magának, s most kétségbeesve keresi a megnyugvás oly homályos, oly bizonytalannak látszó pontjait. Ezért értékeli nagyra azok szellemi magatartását, akik nem küzdötték ugyan ki maguknak az élő és vigasztaló Isten tudatát, de makacs kitartással keresik a lét jobbik adottságait. Ezért viaskodik azzal a kényelmes, komfortos hittel, mely „ahelyett hogy feltárná Isten és a vallás igazi arcát, inkább eltakarja azt..." (Gaudium et spes, 19). Különös vonzalommal fordul századunk művészetének különféle megnyilvánulásai felé, mert ezekben érzi legmagasabb szinten kifejeződni az általános emberi magatartásformákat, amelyek vagy a pillanat tökéletességét és zártnak látszó boldog telítettségét igyekeznek kiküzdeni a sorstól, mint *André Gide*, vagy nyugtalanul, tétovázva vándorolnak, telve bizonytalansággal, mint *Rilke*. De ez utóbbi alapállás, a hiány felismerése, már *Gabriel Marcel* kedvelt gondolatának képzetét kelti benne: „Nyugtalannak lenni annyi, mint központunkat keresni". Szabó Ferenc új könyvében is mindvégig azokat az erővonalakat igyekszik megrajzolni, melyek a forgó és látszólag alaktalan eseményeket egy láthatatlan, de meglévő centrum köré irányítják, ahonnan újra meg újra a magányos ember felé sugárzik a hit, remény és szeretet hármas egysége úgy, ahogy Pál apostol ír erről az első korintusi levélben (13,13).

Anélkül, hogy Szabó Ferenc könyvének minden értékes és továbbgondolkodásra érdemes tanulmányát részletesen elemeznénk, hadd irányítsuk a figyelmet a mű fő irányára: azokra a portrékra, melyeket a század nagy szellemeiről rajzol, akik koruk gondolkodását sokszor megelőzve a korszerű, emberhez méltó hit modelljét alakították ki. Ebben a vonatkozásban fontos hely illeti meg a *Prohászka Ottokár*ról írt esszéket (Prohászka modern katolicizmusa; Prohászka és a modernizmus; Prohászka lelke és lelkisége). Bár több mint fél évszázad telt el halála óta, Szabó Ferenc meggyőző érveléssel bizonyítja, hogy a múló idő sem homályosította el a székesfehérvári püspök gondolkodásának modernségét, a hit megújításában végzett munkájának jelentőségét. Bár a Prohászka-kérdést korántsem nevezhetjük végérvényesen megoldottnak – ehhez alapos kiadásokra, a hagyaték tanulmányozására, illetve publikálására volna szükség –, elmondhatjuk, hogy gondolatvilága ugyanarról a tőről fakad, mint a század nagy egyéniségeié. Míg azonban emezek úgy érezték, hogy a szellem megújulása csak a vallásos gondolkodás elvetésével lehetséges, Prohászka Ottokár azt bizonyította be, hogy nem a vallásos világnézettel kell szakítani, hanem csak annak korszerűtlenné vált, fölösleges hordalékaival. Részben e felismerése fordította

* A rejtett Isten útjain (Róma, 1980)

szembe a huszadik század sok jeles művészével; ne feledjük azonban azt sem, hogy ők legalább oly szenvedélyesen szálltak szembe vele, mint amilyen elkötelezett átéléssel védelmezte Prohászka saját álláspontját. S ki tagadná, hogy mindezt az akkor korszerű tudomány szinte teljes fegyverzetében tette? Pontosan ráérzett arra, hogy a világ szellemiségének megújhodása a szociális eszme segítségével történik. Senki sem tagadhatja, hogy voltak elfogultságai, hogy bizonyos történeti tényezőket roszszul ítélt meg, hogy a maga módján fontos és allergikus kérdésekben elfogult volt. De a modern keresztény gondolkodás más területeken ma is tanulhat tőle, különösen misztikus vonatkozásban, s abban, ahogy nyomatékosan hangsúlyozta a személyes hit primátusát.

A magyar szellemi fejlődés szempontjából igen nagy a jelentősége Szabó Ferenc *Dienes Valériá*ról szóló írásainak is. Részben azért, mert pontosan és megbízhatóan adatolja, hogyan vált a magyar közgondolkodás részévé – részben a filozófusnő közvetítésével – *Bergson* intuíció-elmélete, részben mert megmutatja, miként válhat a filozófiai kiindulású és ihletettségű világszemlélet a korszerű kereszténység megingathatatlan pillérévé. Csak az utóbbi években kezdődött meg rendszeres alapossággal a századelő magyar filozófiai gondolkodásának feltérképezése, s most talán még homályosan, de egyre világosabban fogjuk látni, hogy világviszonylatban is fontos eszmeáramlatok születtek itthon. Közöttük is fontos, kivételes hely illeti meg Dienes Valériát, aki alighanem akkor töltheti be azt az ösztönző szerepet mai gondolkodásunkban, melyet szemléletmódja és tudományos alázata révén nagyon is megérdemel, ha életművét kihántjuk a legendák és szekták kapcsolatrendszereiből. Ebben a vonatkozásban kétségtelenül Szabó Ferenc az egyik legfontosabb kezdeményező.

Könyve legvégén II. János Pál pápa 1980. október 10-én elmondott beszédének egy részletét idézi: „A keresztény feladata, hogy tanúságot tegyen a krisztusi újságról... E tanúságtételnek egyszerre a gondolat és az élet tanúságának kell lennie..." Az élet tanúségtételét mindenkinek személyesen kell megvalósítania. De hogy a szellem erejével tehessük ezt, abban sokat segíthetnek Szabó Ferenc izgalmas, tanulságos, rendkívül érzékletes stílusban megírt tanulmányai, melyek annak is bizonyságai, hogy a magyar nyelv is alkalmas az elvont kérdések tárgyalására.

(S. G.)

ZENE

Bartók-dokumentumok

A Bartók-évforduló alkalmával megjelent kitűnő felvételek újra felvetik azt az izgalmas kérdést: van-e magyar Bartók-tradíció? Vajon az előadásban érvényesül-e az a sajátos lélegzetvétel, az a sokszor nem is egyértelműen rögzíthető játékmód, amely Bartók zongorázását jellemezte? A választ nehezíti az a közismert tény, hogy a zeneszerző nem mindig ugyanúgy adta elő műveit, egy-egy alkotásának sokszor mutatta meg új arcát, olykor még a tempókon is változtatott. A centenárium alkalmával bezúdult külföldi lemezek mindenesetre azt jelzik, hogy a világ legjelentősebb előadóművészei maguk is keresik a Bartók-értelmezés kulcsát. A kiadványok sokaságában mintha kevesebb figyelem esnék a kivételes értékű hazai felvételekre, Ránki Dezső Mikrokosmos-*tolmácsolására (mely a Telefunkennél jelent meg először), a vele készített* Gyermekeknek *lemezre és Kocsis Zoltán új Bartók-lemezére, melyen kivételes erővel szólal meg az* Allegro barbaro.

E lemezek ismertetésére még visszatérünk. Az évforduló azonban egy más típusú, s Bartók népszerűsítésének korántsem befejezett munkájában felmérhetetlen segítséget nyújtó sorozatot is életre hívott. Ennek egyik darabja az Így láttuk Bartókot, *mely a rádió hasonló címmel tartott sorozatának előadásait tartalmazza. Sorrendben a következők szólalnak meg rajta: Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence, ifj. Bartók Béla, Popperné Lukács Mici, Hatvany Lajosné, Molnár Antal, Szigeti József, Ferencsik János, Serly Tibor, Bartókné Pásztory Ditta.*

Ha azt akarjuk, hogy szinte tapintható közelségben találkozzunk a zeneköltővel, Molnár Antalt hallgassuk meg először. Költői megjelenítő erővel idézi meg Bartók emberi és lelki habitusát, s ugyanakkor azt is érezteti – s erre nem árt figyelni az emlékezések divatja idején –, hogy Bartók, az ember talány volt. A zeneköltőt megismerhetjük műveiből, önmagáról alkotott képére talán következtethetünk abból, ahogy a saját műveit játszotta, vagy ahogy utasításokat adott, és előírásokat változtatott – erről egyébként rendkívül érdekesen beszél a Bartók-előadás világszerte ismert és elismert mestere, Ferencsik János –, de az ember szinte szemérmesen rejtőzött a világ elől. Nem véletlen, hogy sokat emlegetett leveleiben is ritkán nyilatkozik meg, s ezek az életrajzi vonatkozásban forrásértékű dokumentumok többnyire ugyancsak hallgatnak a hétköznapok olyan apró-cseprő ügyeiről, melyekről más művészek oly szívesen, kicsit az utókorra is kacsintva szólnak. Nem véletlen, hogy Bartókné Pásztory Dittát hallgatva egy hallatlanul keményre faragott, éles

vonásokkal megmintázott szobor juthat eszünkbe, olyan emberi portré, melyen minden véglegesen és végletesen kidolgozott, amin nincsenek fölösleges és nyitott, jobbára csak tragikusan zárt vonások.

Amikor Fodor András összeállította Bartók *című dokumentumjátékát – hadd jegyezzük meg: kitűnő ötlet volt a költőt megbízni e feladattal, az ő, lapunkban is ismertetett,* Vallomások Bartókról *című munkája a zeneköltő hazai utóéletének drámai, nagyszerű krónikája –, nyilván azokra is gondolt, akik most ismerkednek meg a zeneszerzővel. Munkája költői emelkedettségű szintézise e kudarcokban oly gazdag, külső elismerésekben meglehetősen szerény zeneszerző életútjának. Fodor András fáradságot nem kímélve kutatta át a fennmaradt hangszalagokat, korabeli dokumentumokat, s ezek segítségével, valamint intuíciójára támaszkodva lehetetlennek hitt bravúrt vitt végbe: életre keltette Bartókot. Eredeti riportok, jelenetek, zeneszámok váltogatják egymást, s ezek együtteséből szinte hibátlan és hiánytalan teljességgel bontakozik ki a „Bartók-dráma", melynek sok statisztája volt, de egyetlen igazán fontos és maradandó szereplője – maga Bartók. Ezt a lemezt nemcsak azoknak ajánljuk, akik sokszor – és némiképp okkal – panaszkodnak, mert nehezen tudnak kapcsolatot teremteni a Bartók-zenével. Ők bizonyára hiánytalanul megérzik a dokumentumjátékból, hogy a kor szorító viszonyai közt hogyan jött létre a zárt életmű. Nem is csak az iskolák figyelmét hívjuk fel rá, noha az oktatásban bizonyára nagyszerű segédeszközt jelent. Mindenki, akit érdekel ez a kor, aki a könyvek és a versek nyomán kedvet kapott valaha, hogy mélyebben megismerje, a személyes jelenvalóság egyszeri nagy élményével gazdagodhat általa.*

●

KLEMPERER BUDAPESTEN I. Bach: Magnificat; V. brandenburgi verseny.

(Közreműködik: Báthy Anna, Sándor Judit, Tiszay Magda, Somogyvári Lajos, Littassy György, a Budapesti Kórus; Ney Tibor, Szebenyi János, Fischer Annie. A Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarát Klemperer vezényli. Hungaroton, LPX 12160.)

A mai hatvanévesek még személyesen hallhatták Klemperer csodálatos budapesti koncertjeit és operaelőadásait, a fiatalabbak számára azonban mindez már csak legenda. Most szembesíthetjük a folyóiratokban, újságokban, emlékezésekben olvasható lázas-lelkesült beszámolókat a valósággal, mely kicsit megkopottan szól a régi lakklemezről, de így is egy nagy alkotó egyéniség varázslatos személyiségét őrzi, mely egyszerre egyedi, utánozhatatlan s egyszersmind alázatos is. *Klemperer Budapesten* – ez ma már zenetörténet. A hasonló című lemez azonban több ennél: egy valóban korszakos jelentőségű karmester élő üzenete.

(R. L.)

SZÍNHÁZ

Sütő András új drámája a Nemzeti Színházban

A szuzai menyegző egyike a legszerencsésebb sorsú mai magyar drámáknak. Alig néhány hónappal a születése után – a romániai kiadást követően – nyomtatásban olvashatta a hazai közönség is (a Tiszatáj 1980. júniusi számában jelent meg), ez év márciusában műsorára tűzte a Kolozsvári Állami Színház magyar tagozata a határainkon túl élő legkiválóbb rendező, Harag György színrevitelében, négy héttel később pedig bemutatta a Nemzeti Színház Budapesten, Ruszt József rendezésében. Mind a kolozsvári, mind a budapesti premier ünnepe volt a magyar nyelvű kultúrának – az előadások zsúfolt házak előtt folytak.

„Mi történt holnap?" Ez a minduntalan felhangzó, tragikusan groteszk kérdés a mozgatója Sütő András új drámájának, a Nagy Sándor környezetében játszódó, *A szuzai mennyegző*-nek. A szerző azt a koncentrált dramaturgiai pillanatot választja műve cselekményi idejéül, amelyben a fordulópontjához érkezik a világhódító *Alexandrosz*ban egy régen kezdődött átváltozási folyamat: a nagy tehetségű, sokra hivatott uralkodóból szeszélyes, megközelíthetetlen, a földi léptéket feledő, önjelölt félisten születik, aki ezáltal mindörökre megszűnik a „tények szolgája" lenni, aki – végtelen önhittséggel – mondja tollba *múlt időben a jövendő krónikáját.*

A természeti törvény szikár tényeivel való szembeszállásának bizonysága a hódításai során leigázott népek asszimilálására szőtt nagyszabású koncepció, amelyről *Kalliszthenész*, a darabbeli történetíró a következőket jegyezte fel: „Arisztotelész Alexandroszt arra tanította, hogy a görögökkel és a macedónokkal úgy bánjon, mint vértestvéreivel, azokat ellenben, akik nem görögök, macedónok, hanem perzsák és másfajta barbárok, úgy kezelje és hasznosítsa, mint az állatokat vagy növényeket. Alexandrosz azonban eltért mesterének tanításától és birodalmát a változatos népek egyesítésének bölcs gondolatára építette föl. Ökumenia, szinkretizmus – ez lett irányadó gondolata a meghódított népek veszélyes sokféleségének megszüntetése végett." Az alexandroszi lelemény próbája, a népek asszimilálására törő igyekezetének első állomása

volt a hatalmas szuzai mennyegző, amelyen – az uralkodó parancsára – tízezer görög és macedón katona kötött házasságot a megszállt Perzsia hajadonjaival. Ez a világtörténelmi tanulságú kényszernász a témája és cselekményi kerete Sütő András darabjának.

Az adott eseménymag köré kétfókuszú drámát épít az író. Az egyik gyújtópont a megváltozott, istenné nyilvánított Alexandrosz szembekerülése gyermekkori barátjával, legfőbb tanácsadójával, az uralkodója iránti hűségét nap nap után, akár méregpróba árán is bizonyító Parmenionnal. Parmenion – a gyermekkori barátság erejének hitében – vissza meri utasítani a számára kiutalt menyasszonyt mert nem bízik a *szerelem és önkéntesség* elvét figyelmen kívül hagyó asszimilációs koncepció sikerében. Hiszen tudja jól: az ökumenikus elrendezés álharmóniája addig tartható csak fenn, ameddig a parancsszó hatalma terjed. Lehet parancsra házasodni, lehet szaporodni, de a világra jött gyermek annak a hazának lesz meghalni kész állampolgára, amelyik haza benne a szunnyadó elmét gyermekálmából – a maga számára – fölébreszti. S ugyan kinek volna hatalma betiltani a perzsa asszonyok bölcsődalait, elapasztani az anyanyelv forrásait? És azt is tudja Parmenion – ez szembeszegülésének másik oka –, hogy Alexandrosz megistenülése – attól a pillanattól fogva, amint termében legöngyölítették a fekete szőnyeget, amely kijelöli, hány lépésre kell megállni a tróntól az uralkodó színe előtt – *zsákutca*. Egy dologban azonban csalatkozik Parmenion: a barátság erejében. Azon a napon, amikor – élve érvényesnek hitt jogaival – kijelenti, hogy „az istenség zsákutca", majd visszautasítja a számára kijelölt menyasszonyt; tragikus félreértés áldozata lesz: nem veszi észre, hogy *neki sincs* útja többé az Isten-Alexandrosz szívéhez és értelméhez. Mert a földi valóság és az *anyagtalan-testetlen eszmévé* lett imperátor között a jövőben helytartók közvetítenek, akik ostoba végrehajtói, értetlen fanatikusai vagy színlelt hívői az eszmének, akik rettegői egymásnak, s gyűlölői annak, aki nem kényszerül rá, hogy részt vegyen az Alexandrosz „bizalmára vágyakozók ügetőversenyében". Ők vezetik majd *Sándor* kezét, amidőn aláírja Parmenion halálos ítéletét.

Sütő András dramaturgiájában hagyománya van a nagy egyéniségek megütközésének. A *Csillag a máglyán*-ban Szervét és Kálvin ugyancsak ifjúkori elvbarátok, diáktársak; ügyük, s az ügyük felőli gondolkodásuk közös, és közös eszme vezérli őket később is, a reformáció ideája. Ám útjuk egy ponton kettéválik: amíg Szervét megmarad az örök megújulás, a permanens továbbfejlesztés hirdetőjének, addig Kálvin abban az állapotában akarja konzerválni a reformációt, amelyben államvallássá, a hatalom ideológiájává vált. A kételkedés jogát, a személyiség autonómiájának tiszteletben tartását követelő Szervét (és Parmenion) olyan helyzetben kerülnek szembe hajdani barátjukkal, amikor azoknak már nem érdeke az államideológia rugalmasságának fönntartása, de képtelenek is volnának fönntartani azt, mert a hatalom gyakorlása – őrzése és céljainak érvényre juttatása – érdekében általuk létrehozott nagy apparátusú gépezet egy pillanatban függetlenedett tőlük, s az események alakulásának immár a tehetetlenség törvényei szabnak irányt. És mivel – akár Szervét – Parmenion sem „meri – Németh László szavait idézve – elengedni az igazság kezét", áldozatul esnek mindketten a tervezőjük kezéből kiszabadult, magától őrlő mechanizmusnak.

Csupán *ezt* a cselekményvonulatot tekintve, *A szuzai menyegző*-t is Sütő András nagy szellemtörténeti példázatai sorába, a *Csillag a máglyán*, az *Egy lócsiszár virágvasárnapja*, a *Káin és Ábel* mellé tartozónak gondolhatnánk. A szerző dramaturgiai újítása – a kétfókuszú cselekményvezetés – azonban más hangsúlyt ad a darabnak. A második gyújtópont: Parmenion és Éanna kapcsolata. Ebben „Nagy Sándor barátjának és hadvezérének, Parmenionnak és a legyőzött perzsa vezér, Bétisz lányának, Éannának a szerelem és az önkéntesség jegyében kibontakozó emberi kapcsolata száll szembe az embertől elidegenedett hatalom erőszakosan boldogító és megváltó szándékával."* A föloldhatatlanul paradox helyzet – hogy Parmenion azt a lányt szereti, akinek a kezét, mint Sándor ajándékát nem fogadta el – csak tragédiához vezethet. A kinyilvánított engedetlenséget az önkéntes vállalás demonstrációjával tetézni *kettős bűnnek* tűnik föl a hatalom szemében. Ám halála, amely kegyetlen véget vet egy tiszta, földi szerelemnek, s ugyanakkor meg is hiúsít egyet a *terybe iktatott* nászok közül; a befejezés katarktikus pillanatában teljes igazságot szolgáltat Parmenionnak: bizonyságát adja, hogy az erőszakos testvériesítés programja zsákutca, mert a törvény parancsszava kizárja az önkéntességet, az önkéntesség hiánya pedig megöli a szerelmet, s a szerelem hiányában bontja rügyeit az engedetlenség. A szembeszegülők tragédiája a maga evokatív erejével ugyanakkor „azt sugallja, hogy a hatalom hatalma ott ér véget, ahol az ember voltához ragaszkodó ember felemeli a fejét és a maga belső törvényei szerint cselekszik"* azért a legnemesebb célért, amelyet Parmenion így fogalmaz meg Kalliszthenésznek: „Ó! Végül is minden úgy történt, ahogy felolvastad. Mi történt holnap hajnalban? Megmondom: álmaik-

*-gal jelölt idézetek Gálfalvi Zsolt tollából származnak. Kritikája *A humánum drámája és fénytörése* címmel Bukarestben jelent meg (*A Hét*, 1981. március 20.).

ból az emberek mind kimenekültek. Ketten szembe mentünk velük félelem és emlékezet nélkül. Erosz fölismert bennünket és azt mondta: *legyen tiétek ez a lakatlan álom.*"

A szuzai menyegző nem hitvitázó dráma. A kétfókuszú dramaturgiai építkezés révén – a korábbi drámák egy gondolati ívvé szilárduló eszmekonstrukciója helyett – tágabb teret kap a főhősöket körülvevő-behálózó valóságviszonylatok megjelenítése. A két lineáris, végpontjában összeölelkező cselekményi ív között pókhálószerűen feszülnek azok az eseményszálak, epizódnyi dialógusok, amelyek egyfelől árnyaltan és érzékletesen tükrözik a színpadon testi valójában nem is mutatkozó Alexandrosz metamorfózisának folyamatát, másfelől lajstromba veszik „a népeket leigázó és a lelkeket hódítani kívánó nagysándorok dicsőségét zúgató" hellén hadinép megannyi jellemtípusát, illetve számot vetnek a perzsa ellenállást kifejező lehetséges magatartásformákkal is. Ebből a sokrétűen összetett szerkezetű történetből – ellentétben a korábbi művekkel – nem történelmi példázat születik, hanem imponálóan tág érvényességű parabola, amely – éppen kivételes szellemi terjedelménél fogva – a színpadra állítónak a legkülönfélébb jelentéshangsúlyokat kínálja. Előtérbe kerülhet az alexandroszi taktika ármányának leleplezése, vagy az embertől elidegenedett hatalom természetrajza, esetleg az önnállósult hatalmi gépezet szerkezetének bemutatása, de hangsúlyt kaphat a perzsa ellenállás egységét kikezdő, nem eredménytelen manipulációk szövevényének megláttatása is. Szolgálhat a zsákutcába torkolló istenítés nemcsak birodalmak, de kisebb országok, sőt egy országnál kisebb közösség vezetésére vonatkozó tanulságokkal. Végső üzenetében sugallhatja a darab – a fennmaradás feltételeként – Bétisz ellenállásának igazságát, és sugallhatja az igényt a hatalmi parancs által lehetetlenné lett bartóki eszme, az egymással sorsközösségben élő kicsiny népek és nemzetek önkéntes közeledésének megvalósítására.**

A budapesti előadás az anyag, a drámaszerkezet és a megjelenítés eszközeinek tökéletes hármas egységét teremti meg. Ruszt József – művészileg szükségtelenül sok rendezői munkája közepett – önmagára talált ebben a darabban: „szertartásszínházának" régről ismert hatáselemei adekvát tartalomra leltek Sütő András drámájában. Hiszen *A szuzai menyegző* csakugyan rituális játék: a humánum álarcába öltözött erőszak cinikusan kitervelt, pogány szertartása, az emberlét elemi jogait tipró tragikomédia.

** A parabola érvényességi tartományainak e tágassága veszélyeket is rejt magában. Egyik legjelesebb napilapunk kritikusa például Nagy Sándor sanda szándékaiban vélte fölfedezni a bartóki gondolat, sőt a proletár internacionalizmus eszméjének csíráit. Sajátos asszociáció...

Ruszt József színpadán a teljes drámát játsszák. A rendező minden igyekezete arra irányul, hogy épségben és egészében közvetítse a poétikus mondatok márványába foglalt monumentális eszmei konstrukciót. A rövidített szöveg (Berkes Erzsébet dramaturg háromból két felvonásra sűrítette a terjedelmet) nem vész el, de nem is hangsúlyoz túl semmit az írói gondolatok sokaságából. A jelentéstöbbletet – a parabolikus absztrakció sejtető értelmezését – a szövegen kívüli hatások közvetítik. A történések és a jellemek modellszerűségét a színpadi mozgás stilizáltsága, a szövegintonáció megemeltsége és a színészi egyéniség szabad kisugárzása teszi *egyszerre* általános érvényességűvé és mély emberi valósággal telítetté. Az írott szöveg érvényességi tartományai tágasságának fenntartásában a zenei anyag összeállítása kap megkülönböztetett funkciót: a nagybirodalmi léptékű jelentésvonatkozást egy tangóritmusba ültetett keleti szláv népzenei alkotás dallama teremti meg, a kis népek testvériesülésének bartóki eszméjére a *Concerto* utal, a kollaboráns királyné bevonulását pedig spanyol tangó kíséri.

Nagy, jelentéshordozó szerep jut a díszletnek. Csányi Árpád játékterén a fölemelkedő sátor az *emberi nem* közös akla. Teret és időt nem meghatározó, mégis, itt és most, közel és távol lévő; múlt, jelen, jövendő, egyediség és általánosság szerves ötvöződése. A kopjafát, népmesei vadászkolindák szarvasát s feszülő keblű nőalakot egyszerre formázó fatörzsből – mint háttérből – nő ki az a hatalmas, a rajta állókkal hol süllyedő, hol emelkedő vaspódium, amelyen zajlik a Sándor „erős kezei között meghúzódó történelem". A háttérbe vesző fatörzs antropomorf ívei s az emelvény geometrikus rácsozatának kontrasztja plasztikus kifejezése az emberlét Alexandrosz kínálta esélyeinek. Csányi Árpád játékterének jelentésvilágába harmonikusan illeszkednek Schäffer Judit fanyar bölcsességgel alkotott jelmezei. Az általa tervezett ruhákat viselő hellének – hihetetlen módon – meghökkentően természetes vegyülékei egy görög államférfinak, egy móc parasztnak és egy militarista állam vagy katonai junta mundéros tisztjének.

Minden metanyelvi megjelenítő eszköznél fontosabb azonban a színészi játék. A Nemzeti Színház a ma elképzelhető legjobb szereposztásban vitte színre a drámát. A rendező fölszabadította színészi tehetség jellemet tudott lehelni valamennyi, inkább modellt képviselő, mint egyedi vonásokat hordozó figurába. Balkay Géza (Parmenion) és Szirtes Ágnes (Éanna) kettősét szükséges az első helyen említenem. Balkay a nagy feladatok megoldására érett művész biztonságával járja be azt az utat, amelyet Parmenionnak lélekben a kegyenc magabiztosságától, a tudat megroppanásának vízióin, a felcsillanó lehetőség mohó megragadásán

át, a reménytelenség belátásáig meg kell tennie. Éanna sorsának íve sem egyenesebb. Népe és önnön testi-lelki megalázottsága táplálja a hellének iránti gyűlöletét, amikor Parmenionnal találkozik, s akkor szakítja el tőle szerelmét a hatalom szeszélye, amire megtanulja különválasztani a személyes névmások többes számától az egyes számúkat, amire ki tudja ejteni a *„ti"*-ben sűrűsödő indulat nélkül a *„te"* szócskát. Ez a pillanat – a kollektív emlékezet feletti győzelem – csodálatos költői táncban fejeződik ki. Az erotikus mozdulatokkal kísért, mégis testetlennek tetsző, lebegő körforgás a legemberibb szertartás: evvel csak a szív valóságos istenének lehet áldozni – az Ammon papjai által felszenteltnek soha.

A két fiatal színész feledhetetlen alakítása mellett figyelmet keltenek a bálványimádás szertartásmestereinek szerepében: Bessenyei Ferenc (Kleitosz), Avar István (Demetriosz) és Gelley Kornél (Lysimachosz), a három helytartó. Sinkovits Imre (Bétisz) szerepformálásából a végletesen kiszolgáltatott helyzetében is fölényben levő hős egyénisége sugárzik. Nemesen emelkedett, de fegyelmezett pátosza megerősít bennünket az ellenállás értelmének hitében. Kun Vilmos (Kalliszthenész) a csörgősipkáját önként s a legeslegbelül tragikus iróniával és rezignációval viselő bölcs bolondja, alázatos jegyzője a minden igeidőben hamisan diktált történelemnek. Aki *A szuzai menyegző* előadásán – a név szerint említetteken kívül is – színpadra lép, dolgát a feladat nagyságához mért, megkülönböztetett művészi és emberi felelősségtudattal teszi.

BALOGH TIBOR

FILM

Szabó István Mephistója

A „szerzői film" fogalma, problémája jó két évtizede, a francia új hullám virágzása idején bukkant fel. Ez a kifejezés és a mögötte meghúzódó gondolat azóta is sok vitára, félreértésre ad alkalmat. Napjainkban főleg amerikai filmteoretikusok foglalkoznak a kérdéssel. Leggyakrabban felmerülő megfogalmazása: olyan filmalkotást értenek rajta, amelyben az alkotó többfajta minőségben is jegyzi a filmet, elsősorban mint író. Igen ám, de például Antonioni vagy Fellini filmjeit gyakran négyen, öten is írják, kitűnő írók, márpedig náluk „szerzőibb" filmet aligha készítettek a film története során. Lényegében minden nagy egyéniség „szerzői" filmet alkotott. Chaplin, René Clair, Eizenstein igazán a filmművészet rangos szerzői közé tartoznak, függetlenül attól, milyen számú és funkciójú társalkotókkal készítették filmjeiket. Az egyéni hang, a világról vallott szemlélet, a gondolat igazsága, ereje, bizonyára ezek a döntő mozzanatok egy alkotás megítélésénél.

A magyar rendezők között talán leggyakrabban Szabó István *filmjeivel kapcsolatban hangzott el a „szerzői film" megnevezés. Érdemes felidézni, mit válaszolt a fiatal rendező akkor, amikor első nagyjátékfilmje, az* Álmodozások kora *(1964) alkalmából egy hosszabb magnetofonbeszélgetés során nekiszegezték a kérdést „szerzői" magatartásával kapcsolatban. Ezeket mondta: „Érzésem szerint ahhoz, hogy a film is a többihez hasonló értékkel bíró művészet legyen, mindenképpen az kell, hogy azok, akik a filmeket csinálják, saját világlátásukat és gondolataikat filmesítsék meg. Ehhez természetesen nem feltétlenül szükséges, hogy konkrét élményeik legyenek ezek a dolgok, de azok az igazán értékes filmrendezők, akik a saját világukat alakítják ki. A filmművészet továbbfejlődésének, remélem, ez az útja."*

Mindezt azért említjük, mert már a Bizalom *(1980) című filmjénél is szóvá tették kritikusai, hogy nemzedéke problémáit szubjektív, lírai hangon közlő rendező ennél a filmnél mintha hangot váltott volna és belsőbb, általánosabb pszichológiai problémák ábrázolása felé fordulna. A legutóbbi Szabó István-film, a* Mephisto *pedig, szakítva az eddigi hagyományokkal, nem saját irodalmi anyagból készült, hanem regény, méghozzá külföldi szerző könyve a mű alapja. De maradjunk előbb a* Bizalom-*nál, mely tömören, szinte a klasszikus tragédiák zárt egységében meséli el egy furcsa, de az adott időpontban, Budapest ostromának utolsó szakaszában mégsem lehetetlen kapcsolat történetét. A filmben megtaláljuk a Szabó Istvánra oly jellemző lírai hangvételt, de ugyanakkor a szerelem ábrázolásán túl hiteles képet kapunk 1944-ről is, és végül olyan morális, vagy ha úgy tetszik, történelmi problémákat vet fel, mint a bizalom kérdése, mely előrevetíti és sugallja az ötvenes évek válságait és napjainkig él. A film erénye abban rejlik, hogy messzire kerüli az úgynevezett parabola egyszerűsítéseit, az allegória virágnyelvét, és a hiteles szerelmi történet ad alkalmat gazdag asszociációkra. Így közöl sokrétű mondanivalót, így válik emberivé.*

A Mephisto *a saját hangot megőrző fejlődésnek ezt a vonalát követi. Hogyan jutott a film történetéhez? A rendező Nyugat-Németországban forgat, a producer kezébe nyom egy könyvet, olvassa el, talán érdekes lesz számára. Klaus Mann* Mephisto *című kulcsregénye a kötet, afféle politikai pamflet a tehetségét eláruló, gyengeségből, karrierizmusból végül is a nácik érdekeit szolgáló színészről. Az*

1936-ban írt könyv tele van atelier jellegű célzásokkal, személyes indulatokkal. Szabó István fantáziáját mégis azonnal megragadja, izgalmas film lehetőségét látja benne. Sokat jár mindkét Németországban és mindkét Berlinben. Filmeket néz azokról az időkről, a korszakot átélt emberekkel beszélget. Szabót egész pályája során korunk problémái, a választás kényszere és lehetősége éppen úgy foglalkoztatták, mint a szerepjátszás kérdése. Egyre kevésbé törődött a Klaus Mann-regény konkrét anyagával, egyre jobban a főalak, a színész jelleme érdekelte. A forgatókönyvírásnál segítőtársat keresett és kapott Dobai Péter személyében. A forgatás idején Koltai Lajos nagyszerű hangulatú, a kort idéző operatőri munkája valósította meg az addig csak felsejlő képeket. Végül kongeniális alkotótársakat talált a színészek, elsősorban a Hendrik Höfgent alakító Klaus Maria Brandauer és a Tábornagyot megszemélyesítő Rolf Hoppe személyében. Mindezekből a tényezőkből, a filmkészítés sokágú munkája során kialakult az a műalkotás, mely Szabó István saját világát tükrözi. Méghozzá olyan szinten és olyan műgonddal megvalósítva, mely nemcsak az ő életművében, hanem egyetemes szinten is kiemelkedő alkotássá teszi a filmet.

A Mephisto *központi alakja Hendrik Höfgen. Tehetséges művész. Baloldali avantgarde kísérleti színpadokon tűnik fel mint színész és rendező. A szereplés, a sikervágy nemcsak jellemző emberi tulajdonsága, hanem mesterségének is alapvető problémája. A nemzetiszocialista hatalomátvételt követően rövid tétovázás után vállalja, hogy marad az új rendszerben, enged a csábításoknak, hamarosan a nácik népszerű színésze és az állam egyik vezérének kedvence lesz. A színpadon az új eszméknek megfelelő szellemes és dinamikus Mephistót formál meg Goethe* Faust*-jában, de a magánéletben tétova, befolyásolható. Feltartóztathatatlanul emelkedik felfelé, már nemcsak színész, hanem az állami színházak egyik legfőbb vezetője. Közben pontosan látja, mi történik körülötte, mi ennek a sikernek az ára. Azzal hitegeti magát, hogy a váratlanul és rejtélyesen eltűnő emberek tömegéből néha sikerül valakit megmentenie, és a kultúrát is őrzi a mind vadabbul tomboló diktatúrában. Ám egyre gyakrabban teszi fel önmagának a kérdést: milyen célt is szolgál tulajdonképpen? És amikor a kegyosztó és dorgáló nagy pártfogó, a Tábornagy egy esti mulatozás tobzódása után spontán ötlettel kiviszi az új olimpiai stadionba és a reflektorok villódzó, hidegen fehér fényei közé löki, már hiába tör fel belőle a kétségbeesett nyüszítés: mit akarnak tőlem, én csak színész vagyok. Nincs bölcs megalkuvás, okos taktika, bármi áron nem lehet kompromisszumot kötni.*

Szabó István rendkívül árnyalt, pontos képet alkot erről a bonyolult jellemről. A baloldali lázas kezdeményezésektől a belső meghasonlást jelentő jobboldali „dicsőségig" hosszú utat jár be Hendrik Höfgen. Szabó István nem hangsúlyoz túl, hagyja kibomlani a cselekményt, ezen belül a szereplők jellemét. Ugyanakkor rendkívül tudatosan, pontosan szerkeszti meg filmjét, nincs felesleges mozzanata, oda nem illő képe. Ez a dinamikus, vonzó és izgalmas cselekménycsövés és ökonomikus összeállítás új mozzanat a rendező munkásságában, de képszerkesztésében, szereplőinek mozgatásában, jellemzésben, színészvezetésben vitathatatlanul ott találjuk a rá oly jellemző gondolkodásmódot és formanyelvet.

A weimari Németország bukása, a harmadik birodalom kora kedvelt témája az utóbbi évek európai filmművészetének. Visconti, Bergman, Fassbinder, a színészből rendezővé előlépő David Hemmings mind ehhez a témához nyúltak. Ariane Mnouchkine rendezésében meg szintén a Mephisto *televíziós változata készült el. Mindenfajta rangsorolás természetesen mesterkélt és értelmetlen dolog lenne, de azért ide kívánkozik, hogy Szabó* Mephistó*-jának légkörteremtése, kort idéző ábrázolásmódja páratlanul jó és hiteles. Ennyire belülről, ennyire emberközelben aligha láttuk még ezt az időszakot. Ami nem gyengíti, hanem éppen erősíti a kor bírálatát. A film egyik legnagyobb erénye, hogy soha nem fest fekete-fehéren. A joviális Tábornagy egyetlen vészt jósló mondata, a Professzor fanatikusan előadott programja tömörebben és félelmesebben jellemzi az egész korszakot, mintha statiszta hadseregek vonulnának fel. Ebben a koncepcióban Szabónak még arra is jut ideje, hogy alig feltűnő, finom utalásokkal idézze az eredeti regény életanyagát, a Mann család tagjainak bonyolult kapcsolatait a színészhez (akinek modellje Gustaf Gründgens volt). A megvalósítás magas színvonalához nem kis mértékben járult hozzá a kitűnő szereposztás és színészvezetés. A rendező nagyszerűen ötvözi a külföldi és magyar színészek, a hivatásosak és a jellemző arcélű amatőrök játékát.*

„Filmünk főszereplője – nyilatkozta egy interjú során Szabó István – a mindig-támogatottak, a mindenki által elfogadottak, a mindig csak sikeresen, sikerekben élni tudók, csak a napos oldalon járni hajlandók csoportjába tartozik, és így valóban meglevő kivételes tehetsége, egyértelmű értékei minden rossz érdek szerint felhasználhatók." A nagyszerű korrajz, a hiteles karakter ábrázolása mellett így válik általános érvényűvé Szabó István Mephistó*-jának mondanivalója.*

KARCSAI KULCSÁR ISTVÁN

1981
ANNÉE XLVI.

VIGILIA

OCTOBRE – OKTOBER
OCTOBER – OTTOBRE

Revue mensuelle – Monatsschrift – Rédacteur en chef – Chefredakteur: BÉLA HEGYI
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. – Abbonnements pour un an – Abbonnement für das Jahr: 16,50 US dollar

RÉSUMÉ

Un problème social d'une acuité particulière est au centre de notre numéro d'Octobre : la condition des Tsiganes en Hongrie. Actuellement, environ 400 000 Tsiganes vivent dans notre pays, ce qui fait 4 p. 100 de la population, 6 p. 100 des enfants en âge scolaire (6 à 15 ans) et 10 p. 100 des écoliers commençant leurs études primaires. – Sous le titre *Evangélisation en marge de la société,* Ferenc TOMKA, Professeur au Séminaire d'Eger, fait l'exposé de la situation des Tsiganes ainsi que d'autres couches sociales défavorisées, telles que les alcooliques, les malades mentaux et les criminels, en examinant leurs liens avec l'Eglise. Pour rédiger son étude, le Professeur s'est fondé sur les expériences recueillies au cours du service pastoral rempli au milieu de ces marginaux. L'autour passe en revue les causes qui sont à l'origine de la situation défavorable des Tsiganes : une fraction assez considérable de la population hongroise nourrit des préjugés à leur égard et si l'occasion s'en présente, elle ne manque pas de leur manifester son mépris ; en raison de leur bas niveau d'instruction, nombre d'entre eux se voient contraints aux besognes les plus dures et souvent les plus malsaines ; à cause de leur famille nombreuse, la plupart des femmes restent dans leur foyer et en conséquence, le membre travailleur, en général le père, doit entretenir trois fois plus de personnes que ce n'est le cas dans une famille hongroise moyenne. Le revenu modique pour une personne ne leur permet pas de sortir de cette basse condition. L'article nous apprend aussi que 20 p. 100 des Tsiganes continuent à vivre même de nos jours dans des colonies à part, leur âge moyen est inférieur à celui des individus non-Tsiganes et de plus, les maladies infectieuses se propagent plus rapidement parmi eux.

Il n'y a pas que sur le plan social que les Tsiganes ont des difficultés, ils ont aussi des problèmes d'ordre linguistique, ethnique et culturel. Ce sont ces problèmes qui sont éclairés par Miklós HADAS dans son interview faite avec Béla SZAKCSI LAKATOS, musicien de jazz bien connu, ayant joué pendant dix ans de la musique de divertissement et de jazz en Europe occidentale et en Amérique. Actuellement, il enseigne le piano à la section du jazz à l'Ecole de musique Bartók Béla de Budapest. Dans l'interview, SZAKCSI LAKATOS rappelle les grandes difficultés qu'il a connues, une fois sorti de son milieu tsigane, pour se créer une situation dans la vie artistique, tout en ne cachant pas qu'il en redevable à sa foi en Dieu. Interrogé par le reporter sur les trois premières décennies de sa vie, il a répondu : « Je vivais comme une brute. Certes, j'aimais la musique, mais je n'ai pas su me vouer véritablement à elle. Je ne regrette pas seulement d'avoir mené une vie désordonnée, mais aussi d'avoir perdu énormément de temps. Il est vraiment intéressant d'observer que les gens qui marchent moralement dans les ténèbres, préfèrent vivre de nuit et dormir le jour. Ils ignorent ce qu'est la lumière. Non seulement au sens spirituel, mais au sens propre même du terme. Je regrette d'avoir gâché ces temps-là. Mais un jour, une étincelle a jailli au fond de mon âme et d'un bond, j'en suis sorti. Et puisque je crois en Dieu, je ne peux que Lui attribuer ma délivrance du mal. »

Nous publions le reportage qui, émis par la Radio Hongroise, a été fait par Imre HEGYI et Márta KOVALIK parmi les Tsiganes d'un petit village situé dans le Nord-Est de la Grande Plaine Hongroise. La musique d'accompagnement de l'émission a été tirée de la messe qu'Ariel RAMIREZ a composée en 1963 sous le titre *Misa Criolla* sur des rythmes puisés dans la musique populaire sud-américaine. – Mária S. GYURKOVICS fait part des expériences qu'elle a faites au cours d'une enquête sociologique menée dans une colonie des Tsiganes d'un petit village (Hodász) situé dans la même région de la Hongrie. – Informations sur les travaux du Congrès tenu à Göttingen (République Fédérale d'Allemagne) du 16 au 22 mai dernier avec la participation de délégations tsiganes de pays européens – Poèmes de quelques poètes tsiganes.

Nous ouvrons une nouvelle rubrique sous le titre « *Disputa* ». Le lecteur pourra y lire des écrits dus, si possible, à plusieurs auteurs sur des questions concernant la vie de foi, un tel ou tel problème de la morale ou de la philosophie. József TORNAI, poète, inaugure cette rubrique par son témoignage lyrique sur les rapports entre Dieu, l'univers et l'homme. Il analyse les lois de l'évolution ainsi que les contradictions de celle-ci, nos victoires et nos échecs humains. A son tour, Ferenc GÁL, Professeur à l'Académie de Théologie Catholique de Budapest, aborde les pensées lyriques du poète avec l'objectivité scientifique de la théologie.

2e partie et fin de l'étude de Ferenc SINKÓ sur *Le Sort des reliques du roi saint Ladislas aux XVIe et XVIIe siècles*. L'historien y rend compte de la destruction des dernières reliques de notre saint roi (pour la 1ère partie, voir le numéro d'Août).

La traduction intégrale hongroise, parue en 1978, de l'ouvrage *Ou bien ... ou bien* (1843) de Sören KIERKEGAARD a ravivé en Hongrie l'intérêt pour le philosophe danois. Aussi János REISINGER a-t-il entrepris la tâche de faire l'analyse de cette œuvre capitale de KIERKEGAARD. – Nouvelle de Sándor KENDE racontant les vicissitudes d'un Grec de gauche, émigré en Hongrie et ayant fait un premier retour dans sa patrie.

(Margit NÉMETH)

INHALT

In Vordergrund der Oktober-Nummer der Vigilia steht ein besonders akutes Gesellschaftsproblem: die Lage des Zigeunertums in Ungarn. In unserer Heimat leben augenblicklich ungefähr vierhunderttausend Zigeuner; das sind vier Prozent der Bevölkerung, aber unter den schulpflichtigen Kindern (von 6 bis 15 Jahren) machen sie schon sechs Prozent aus und unter jenen die in die erste Klasse kommen schon zehn Prozent. In seiner Studie, betitelt *Evangelisation am Rande der Gesellschaft* untersucht Ferenc TOMKA, Theologieprofessor aus Eger, die Kontakte des Zigeunertums, und von anderen benachteiligten Gesellschaftsschichten, wie Alkoholikern, geistig behinderte, und Vorbestrafter mit der Kirche, bezw. ihre Lage im Spiegel der Seelsorge. Die Gründe der benachteiligten Lage der Zigeuner sind – wie der Autor es feststellt: ein nicht kleiner Teil der ungarischen Bevölkerung benimmt sich voreingenommen ihnen gegenüber und wenn sich dazu Gelegenheit bietet, gibt dieser seiner Verachtung Ausdruck; wegen seiner niedrigen Schulbildung kann ein bedeutender Teil der Zigeuner unverändert nur die schwierigsten und oft ungesundesten Arbeiten annehmen: infolge der grossen Familie bleibt die Mehrheit der Frauen zu hause und so muss ein Erwerbstätiger, im allgemeinen der Vater, dreimal so viel Personen erhalten als in einer durchschnittlichen ungarischen Familie. Und das niedrige pro Kopf Einkommen behindert die jungen Zigeuner sich aus ihrer benachteiligten Lage herauszuheben. Aus der Studie stellt sich auch das heraus, dass zwanzig Prozent der Zigeuner bis heute in abgesonderten Kolonien leben, ihr Durchschnittsalter ist niedriger als das der nicht Zigeuner und die Infektionskrankheiten breiten sich unter ihnen viel schneller aus.

Die Sorgen des Zigeunertums sind aber nicht ausschliesslich sozialen Ursprungs, sie haben auch ethnologische, sprachliche und kulturelle Probleme. Dies stellt sich von dem Interview heraus, das Miklós HADAS mit dem in Europa und Amerika gleichfalls gut bekannten Jazzmusiker, Béla SZAKCSI LAKATOS führte, der zehn Jahre lang im Westen Unterhaltungs- und Jazz-Musik spielte und derzeit an der Jazz Fakultät der Budapester Musik-Fachschule Béla Bartók Klavier unterrichtet. Er erzählt wie schwer es ihm war sich aus seiner Umgebung herauszuheben und sich im Leben und in der Welt der Kunst anzuklammern und er fügt hinzu, wie sehr ihm dabei sein Gottesglaube half. Auf die Frage des Reporters wie er lebte bevor er dreissig Jahre alt wurde, antwortet er: „Ich führte ein tierisches Leben. Zwar liebte ich Musik, aber ich konnte mich auch damit nicht richtig befassen. Ich bedauere nicht nur, dass ich so viel schlechtes getan habe, sondern auch die viele Zeit die ich verlor. Viel, viel Zeit ist mir verloren gegangen... Wie interessant, dass Leute die geistig im Dunkeln leben, ihre Zeit auch sonst eher in der

Nacht vertreiben. Sie wissen nicht was Licht ist. Nicht nur geistig, auch in der Tat nicht. Ich bedeuere diese Zeiten verschwendet zu haben. Es erhellte sich aber etwas in mir und es gelang mir herauszuspringen. Und da ich an Gott glaube, schreibe ich auch Gott zu, dass es mir gelang mich vom Bösen zu befreien."

Im Rahmen desselben Themenkreises veröffentlichen wir weiterhin eine Reportage von Imre HEGYI und Márta KOVALIK, die unter dem Titel *Kreolmesse* im ungarischen Rundfunk gesendet wurde, sowie ein Referat von Mária S. GYURKOVICS über die Zigeuner-Kolonie von Hodász (Ostungarn). Wir berichten auch von der Europäischen Zigeunerkonferenz, die Ende Mai in der Bundesrepublik Deutschland abgehalten wurde und bringen einige Gedichte von jungen Zigeuner Autoren.

Wir eröffnen in dieser Nummer eine neue Spalte, betitelt DISPUT. Hier werden im allgemeinen kürzere Beiträge über je eine Frage des Glaubenlebens, des ethischen Denkens und der Philosophie, wenn möglich aus der Feder mehrerer Autoren publiziert. Als erster meldet sich der Dichter József TORNAI mit einem lyrischen Bekenntnis in dem er das Verhältnis zwischen Gott, Universum und Mensch bespricht. Er untersucht die Gesetzmässigkeiten unserer Entwicklung, ihre Widersprüche, unsere menschlichen Siege und Niederlagen. Ferenc GÁL, Professor an der römisch katholischen theologischen Akademie reflektiert aus theologischen Gesichtspunkt auf die subjektiven Gedanken von TORNAI.

Ferenc SINKÓ beendet sein Referat über das Schicksal der Andenken des Königs Ladislaus des Heiligen im 16. und 17. Jahrhundert; der Historiker referiert hier über den Verfall der gegenständlichen Andenken des Heiligen Königs.

Aus der Kritik-Spalte hebt sich eine Buch-Besprechung von János REISINGER hervor, in der er das philosophische Werk von S. KIERKEGAARD, betitelt *Entweder-Oder,* bespricht. Das Werk erschien vor kurzem zum ersten Mal in integral Übersetzung auf ungarisch.

Im Literaturteil eine Erzählung von Sándor KENDE.

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

There is an especially acute social problem in the forefront of our October issue: the situation of the gipsies in Hungary. There are about 400 thousand gipsies in our country at present; it is four percent of the whole population; six percent of all the children at school age (from 6 to 15 years); and ten percent of the children going to the first form of the primary school. In his study titled *Evangelization on the Confines of the Society* Ferenc TOMKA, professor of the Seminary in Eger examines the connection between the Church and the gipsies and other layers of society at a disadvantage, among others habitual drinkers, mentally deranged people and criminals. He analyses their situation from the point of view of pastorate. As the author maintains, the causes of the disadvantageous situation of the gipsies are the following: many of the Hungarian population are biased against them and they even give voice to their contempt if they can; as a consequence of their low educational level most gipsies are still forced to do the most difficult and very often the most unhealthy jobs; as a consequence of the big families most gipsy women stay at home, so the only wage-earner, generally the father, has to keep three times as many persons as in an average Hungarian family. The low income per head refrains young gipsies from leaving behind their disadvantageous circumstances. We can learn from the article that twenty percent of the gipsies still live in isolated colonies, their average age is shorter than that of the Hungarians, and the different contagious diseaes spread more quickly among them.

But the troubles of the gipsies are not only of social origin, there are ethnic, language and cultural ones, too. This appears from the interview made by Miklós HADAS with Béla SZAKCSI LAKATOS, who is a well-known jazz-musician both in Europe and in America. He worked in

the West for ten years and at present he is a professor of piano at the jazz department of the Bartók Béla College of Music. He tells us how difficult it was for him to find his place in life and in the world of art after leaving behind his original circumstances; he adds how much his faith helped him in doing so. When the reporter asks him how he lived before his age of 30 he answers, "I lived like an animal. Although I loved music I couldn't really be engaged in it. I regret not only my having done so much ill but also that period of my life. I wasted much time... It's very interesting that people who are immersed in spiritual gloom generally live at night and sleep the day away. They don't know what light is. Not only spiritually but in the proper sense of the word either. I regret having wasted that time. But in a flash all became clear to me and I could escape. And as I believe in God I thank Him that I could get rid of all evil."

In this part of our issue you can read a report titled *Creole Mass* by Imre HEGYI and Márta KOVALIK, which could be heard on the Hungarian Radio, and an article by Mária S. GYURKOVICS about the gipsy colony in Hodász (in Eastern Hungary). We report about the European gipsy conference that was held in West Germany at the end of May and we publish some poems by young gipsy poets.

In our present issue we start a new column titled DISPUTE. We are going to publish short pieces about the questions of religious life, ethical thinking and philosophy in general written by not only one but two or more authors if possible. Now you can read the lyrical confession of the poet József TORNAI, in which he comments upon the relation of God, the universe and man. He examines the regularities and contradictions of our development, our human victories and failures. Ferenc GÁL, the professor of the Catholic Theological Academy in Budapest explains Tornai's subjective thoughts from a scientific, theological point of view.

Ferenc SINKÓ's paper titled *What Happened to the Saint Ladislas Relics in the 16th and 17th Centuries* ends in our present issue. The historian tells about the destruction of the last material remains of our sacred king.

Among the reviews there is an outstanding one by János REISINGER. He writes about Sören KIERKEGAARD's philosophical work titled Either-Or. The work in full has recently been published in Hungarian for the first time. Sándor KENDE's short story describes the life of a leftist Greek emigrant in Hungary and his first return home.

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Nel numero di ottobre di Vigilia sta in primo piano un problema sociale particolarmente acuto: la situazione degli zingari in Ungheria. Attualmente ci vivono circa 400 mila, cioè il 4% della popolazione. Il numero dei ragazzi di obbligo scolastico (dai 6 ai 15 anni) raggiunge però il 6%, mentre quello dei bambini di 6 anni arriva al 10%. Nel saggio dal titolo « *Evangelizzazione alla periferia della società* » il professore del seminario di Eger, Ferenc TOMKA, esamina il rapporto con la Chiesa degli zingari e di altri strati sociali svantaggiati, come gli alcoolizzati, i malati di mente e i delinquenti, nonché la loro situazione nello specchio dell'attività pastorale. Le ragioni della situazione svantaggiosa degli zingari, secondo l'autore, sono appunto: i pregiudizi che gran parte della popolazione ha ancora verso di loro e il disprezzo dimostrato ad ogni occasione; il fatto che, per il basso livello culturale e scolastico, gran parte degli zingari è costretta ancora oggi a compiere i lavori piú pesanti e spesso anche piú malsani; che in seguito alla prole numerosa le donne restano quasi tutte a casa, per cui un solo lavoratore, per lo piú il padre, deve mantenere trè volte tante persone quanto un ungherese medio. Il misero reddito pro capite impedisce poi che i giovani si sollevino dalla loro posizione svantaggiata. Dall'articolo risulta che il 20% degli zingari vive tuttora in colonie appartate, che la loro durata di vita è minore della media nazionale e che sono piú facilmente colpiti da varie malattie contagiose.

Ma i problemi degli zingari non sono soltanto di origine sociale, ce ne sono di etnici, linguistici e culturali, come risulta dall'intervista fatta da Miklós HADAS a Béla SZAKCSI LAKATOS, il

musicista noto tanto in Europa che in America, che per dieci anni aveva suonato musica leggera e jazz in Occidente, ora invece è insegnante pianista-jazz alla Scuola di Musica « Béla Bartók » di Budapest. Egli racconta quanto sia stato difficile elevarsi dall'ambiente zingaro alla vita e al mondo dell'arte, e quanto lo abbia aiutato in questo la sua fede in Dio. Alla domanda del cronista di come sia vissuto prima dei trent'anni, egli risponde: « Vivevo come un animale. Benché amassi la musica, non potevo occuparmene seriamente. Non mi dispiace soltanto di aver fatto male tante cose, ma di aver perduto tanto tempo..., E interessante, come coloro che spiritualmente vivono nel buio, in generale vivano davvero di notte e dormano di giorno. Non sanno che cosa sia la luce, non solo spiritualmente, ma veramente. Mi dispiace tanto di aver sprecato tutto quel tempo. Ma si è accesa in me una scintilla e ho potuto uscirne. E siccome credo in Dio, attribuisco a Lui il merito di essere riuscito a liberarmi da ogni male. »

Sullo stesso tema riportiamo ancora la cronaca di Imre HEGYI e Márta KOVALIK, trasmessa per radio col titolo « *Messa creola* », e l'articolo di Mária S. GYURKOVICS sulla colonia zingara di Hodász, nell'Ungheria orientale. Diamo un resoconto della conferenza zingara europea tenutasi a fine maggio nella Germania Federale e pubblichiamo alcune poesie di giovani poeti zingari.

Col presente numero iniziamo una nuova rubrica dal titolo « DISPUTA ». In questa riportiamo per lo piú brevi scritti, possibilmente non solo di uno, ma di due o piú autori, su questioni inerenti la vita religiosa, il pensiero etico, la filosofia. Per primo si presenta il poeta József TORNAI con la sua confessione lirica in cui analizza il rapporto tra Dio, l'universo e l'uomo, esaminando le leggi e le contraddizioni dello sviluppo umano, le conquiste e le sconfitte dell'uomo. Ferenc GÁL, professore all'Accademia di Teologia Cattolica di Budapest, spiega dal punto di vista scientifico e teologico il pensiero soggettivo di TORNAI.

Si conclude invece in questo numero « *La sorte dei cimeli di San Ladislao nei secoli XVI.o e XVII.o* », in cui lo storico Ferenc SINKÓ riferisce come andarono distrutti gli ultimi oggetti del santo re.

Tra le critiche emerge lo scritto di János REISINGER che presenta l'opera filosofica di Sören KIERKEGAARD « Entweder – oder » apparsa completa poco fa per la prima volta in Ungheria.

Una novella di Sándor KENDE descrive le emozioni di un emigrante greco di sinistra durante la sua vita in Ungheria e la prima visita in patria.

(Brita FRANCHI)

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratait két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadóórák: hétfő, kedd, csütörtök 9–16 óráig.

Haza és nagyvilág

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 80. születésnapja alkalmából, eredményes munkássága elismeréséül

Domokos Pál Péter

folkloristának, irodalomtörténésznek a Munka Érdemrend arany fokozatát adományozta.

Barátunk, munkatársunk, a mai magyar líra egyik jelentős alakja,

Fáy Ferenc

költő 1981. június 10-én hatvanéves korában szívroham következtében Torontóban elhunyt. Halála egész irodalmunknak, a Vigiliának, olvasóinknak súlyos vesztesége. Rajtunk múlik, írókon, szerkesztőkön, a költészet kedvelőin, hogy emlékét, művészetét elevenen megtartsuk, gondozzuk és idézzük a magyar ajkú olvasóknak itthon és külföldön egyaránt.

Fáy Ferenc munkásságának, életének méltatására lapunkban visszatérünk.

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa kiemelkedő pedagógiai és tudományos munkássága, valamint irodalompolitikai tevékenysége elismeréseként, 60. születésnapja alkalmából

Király István

Kossuth-díjas és állami díjas akadémikusnak, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanárának a Szocialista Magyarországért Érdemrend kitüntetést adományozta.

HÍRÜNK A VILÁGBAN

A CSEO documentazione (Bologna) 1981. februári száma olasz fordításban, teljes terjedelmében közölte Szennay András *Szent Gellért lelkisége és teológiája* c. írását, valamint Bosnyák Sándor *Jézus élete a csángók szájhagyományában* c. gyűjtését. Mindkettő a Vigilia 1980. decemberi számában jelent meg. A lap áprilisban Cserháti József pécsi püspök *Az egyházi kisközösségek teológiája* c. tanulmányát vette át márciusi számunkból.

A freiburgi *CHRIST IN DER GEGENWART* 1981. február 22-i száma beszámolt Hegyi Bélának a januári Vigiliában megjelent programcikkéről. „Hegyi először is a Vigilia utolsó három évtizedét tekinti át – írja többek között. – Megemlékezik a korábbi, időközben elhunyt szerkesztőkről, Sík Sándorról, Mihelics Vidről és Rónay Györgyről, majd ismerteti azokat a feladatokat, amelyeket a folyóirat tűzött ki maga elé. A Vigilia, amit még a második világháború előtt alapítottak, olyan kiadvány, amely párbeszéd jellegű, minden kultúrterületet át akar hatni, és meg akar valósítani egy lehetőség szerint messzemenő dialógust. Józan, de nem megalkuvó, figyelemmel kíséri és értékeli az egyház és az állam közti kapcsolatot, másrészt nem szépíti a magyar egyház terhes múltját. Azzal, hogy szem előtt tartja az ország kulturális hagyományait, különösen az irodalmat – Vas István, Fáy Ferenc és Tűz Tamás nevét említi –, a Vigilia segíteni akar a kommunista társadalmon belül az értékekben való egység munkálásában. A Vigilia a keresztények egységéért is dolgozik, s azon túl egy olyan egységért, amihez a nem keresztények is csatlakozhatnak. Megismerteti a magyar olvasókat a világegyház különböző teológiai irányzataival, bemutatja a magyar teológia széles skáláját... Figyelemre méltó szavak..."

A Krakkóban megjelenő *ZNAK* című katolikus folyóirat 1980. novemberi számában két elmélkedést – „Semmi sem olyan szép, mint Isten"; „Halálodat hirdetjük, Uram" – közölt Vasadi Péter, az Új Ember szerkesztője, lapunk munkatársa *Tűzjel* című, a Szent István Társulat kiadásában 1978-ban napvilágot látott kötetéből, Józef Pucilowski fordításában. – Az 1979/11. szám *Pasterka i zolnez* címmel közölte Pilinszky János Simone Weilről szóló írását, amely folyóiratunk 1979/11. számában jelent meg. – A Kolozsvárt megjelenő *STETAUA* című román irodalmi és művészeti folyóirat 1980/10. számában hat Pilinszky-verset közölt *(Ékszer; Betűk, sorok; Sztavrogin elköszön; Zsolozsma; Mégis; Titok)* Abriana Guran Hórári fordításában.

A *LÁTÓHATÁR* című folyóirat 1981. augusztusi száma hosszabb részleteket közöl a Vigilia májusi számában publikált, Bálint Sándorra emlékező írásokból, Erdélyi Zsuzsanna és Kilián István tanulmányából.

KÜLFÖLDI MAGYAR KIADVÁNYOK

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOMNAK két újdonságáról számolhatunk be. Lévay Endre *Az utak ismeretlenjei* (Életjel-könyvek) című riportkötetében harminc év valóságfeltáró munkája összegeződik s nyer finom árnyalatokat a szerző nosztalgikus-idillikus magatartásának kifejező színeitől. A szabadkai *Üzenet* áprilisi számának „Örökség" rovatában a nyolcvanéves Németh Lászlóra emlékezik – a Homályból homályba című tanulmánykötet kapcsán – a kitűnő irodalomtörténész, *Dér Zoltán.*

A Rómába utazó magyarok számára sok hasznos és szükséges tudnivalót tartalmaz a **Római Magyar Tájékoztató** c. 16 oldalas füzet. Ingyen kapható a Szent Péter bazilika előcsarnokában levő információs szolgálatnál (a bazilika főkapuján belépve jobbra) minden nap de. 9–12 és du. 3–6 óráig.

Megtudjuk belőle, hogy a nyári időszámítás idején minden kedden reggel 9.30 órakor magyar szentmise van a Szent Péter bazilika alatti grottákban, a Szent Péter sírja közelében levő új magyar kápolnában. Minden pénteken délután 3 órakor csoportos katakombalátogatás magyar nyelvű vezetéssel és szentmisével. Megtudjuk azt is, hol és hogyan szerezhető (ingyenes) belépőjegy a pápai audienciákra és szertartásokra; s egyéb hasznos tudnivalókat közöl a római közlekedésről, emlék- és kegytárgyak vásárlásáról stb.

VIGILIA

Ára: 20,– Ft

A HAZAI KÖNYVTERMÉSBŐL

Kis magyar művészettörténet című munkájában a szerzőpáros – **DERCSÉNYI DEZSŐ ÉS ZÁDOR ANNA** – nem kis feladatra vállalkozott: a Képzőművészeti Zsebkönyvtár-sorozatban napvilágot látott könyvükben a magyar művészet fejlődésrajzát adják a honfoglalás korától a modern művészet csíráinak megjelenéséig, a XIX. század végéig. Az egyes fejezetek – egyben korstílus-szakaszok – felépítése hasonló: rövid történeti áttekintés után sorra veszik a művészeti ágakat a korok komplex rajzát leginkább adó építészettől az úgynevezett „kisművészetek"-ig. Ez az újszerű terminus jól használhatónak bizonyult, mert segített a szerzőknek szerteágazó anyaguk koncentrálásában. Ám amint valamelyik kisművészeti ág az éppen tárgyalt korban különös jelentőséggel bír – például az ötvösség, a kegyszerkészítés, vagy az iparművészet őseinek bármelyike –, úgy azonnal kiemelhető a többi közül és külön tárgyalható. A könyv legmarkánsabban és legalaposabban az építészet történetét, valamint a kezdetben az épületekhez szervesen kapcsolódó művészeteket (murális- és oltárfestészet, épületszobrászat stb.) ismerteti.

Nagy erénye a műnek, hogy alapvetően „empírikus" jellege ellenére sem száraz tényhalmaz. Ismeretterjesztő szándékát magas színvonalon valósítja meg; helyenként tömör elméleti és esztétikai fejtegetésekre is jut hely, sőt még a bizonyos jelenségek megítélésében egymással vitatkozó nézeteket is összefoglalja. Lapjairól sohasem hiányzik a sajátos állásfoglalás, vélemény, mint például a késő gótika és a reneszánsz újszerű, együttes tárgyalásakor. A könyv a mai Magyarország határaitól távol eső, mégis magyar vonatkozású művészi emlékeket ugyanúgy ismerteti, mint a – sokszor nehezen azonosítható – külföldi mesterek országunkban fellelhető munkáit. Így értelmezhetők valóban érvényesen és fájó hiányosság nélkül a mindenkori magyar művészet részét képező kulturális emlékek, s így válik nyilvánvalóvá az egykori korstílusok nemzetközi jellege is. A „Kis magyar művészettörténet" példa az elméleti igényű, koncepciózus kézikönyvre **(Képzőművészeti Alap Kiadó).**

*

ZAY LÁSZLÓ: Mézesmadzag (Szépirodalmi). A kitűnő esztéta, filmkritikus, a Magyar Nemzet munkatársa a művészet és közönsége, az alkotás és fogadtatása kérdéseivel foglalkozik kötetében. Magvas csevegő: komoly, elgondolkodtató dolgokról beszél könnyed, olvasmányos stílusban az olvasónak, aki maga is néző, műélvező a moziban, színházban vagy otthon, könyvvel a kezében. „A művészet az ember törekvése a többre, jobbra, nagyobbra, bölcsebbre, igazabbra – írja a szerző. – Mennyire így van ez, bizonyítja minden művészet eredete, bölcsője, bizonyítja a népművészet, amely aztán igazán nem valami elkülönülő, fennhéjázó, különcködő művészet, hanem a népé, kétszeresen is: alkotója és élvezője egyaránt a nép."

A valóság és a művészet kapcsolatait, élmény és hatás kölcsönösségét vizsgálja, miközben saját művészetszemléletének különböző oldalait mutatja be filmemlékek fölidézésével. Zay László humanista értékrendjének középpontjában a művészi alkotás megítélésének morális mértékegysége áll: „A művészet tükrébe tekintve ugyan mit lát az ember? Magamagát. Emberséges embert lát-e?" Ezért olyan megnyugtató, jóleső érzés forgatni, olvasni könyvét és egyetérteni tartalmával, tanulságaival.

SZÁMUNK ÍRÓI

KENDE SÁNDOR író. Legutóbbi kötetei: *Menekülő szerelmesek* (1976), *Szembenézni* (1977), *Lusta Emmi és az Indián* (1979), *Mondani valamit* (1979). Lapunkban 1978 májusában „Mondani valamit" c. elbeszélése jelent meg.

S. GYURKOVICS MÁRIA gyógypedagógus. Az utóbbi években a következő írásait közöltük: „Bűnösség és megváltottság – belső tapasztalataink tükrében" (1978. október), „Egy életrevaló életforma" (1979. február), „Lelkünk gyermekei" (1979. június), „Emberiségtudat és erkölcsi megújulás" (1980. január), „A tükör előtt" (1980. július).

SZABADOS GYÖRGY zeneszerző, előadóművész. 1964-ben jelent meg *B-A-C-H-élmények* c. darabja az Antológia '64 hanglemezsorozatban, 1972-ben a free jazz kategória nagydíját nyerte quintettjével a San Sebastian-i nemzetközi jazz-fesztiválon. *Az esküvő* című nagylemezének (1975) anyagát a Szabados-quartett adta elő. Hegedű-zongora duójával 1974 és 1978 között rádiófelvételeket készített és bejárta Csehszlovákiát, Jugoszláviát, Franciaországot és Spanyolországot. 1977-től 1980-ig a Kassák Kortárs Zenei Műhelyt vezette.

SZEGHALMI ELEMÉR magyar–történelem szakos tanár, irodalomtörténész, kutatási témája a századforduló magyar irodalma. Tanulmánykötete *Freskó és pasztell* címmel az Ecclesia Kiadó gondozásában látott napvilágot 1971-ben, Telekes Béla-kismonográfiáját a közeljövőben az Akadémiai Könyvkiadó jelenteti meg. „Ady előfutára. Telekes Béla lírája a századfordulón" című tanulmánya 1979. májusi számunkban olvasható.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a Vigilia Kiadóhivatalában megvásárolhatók.